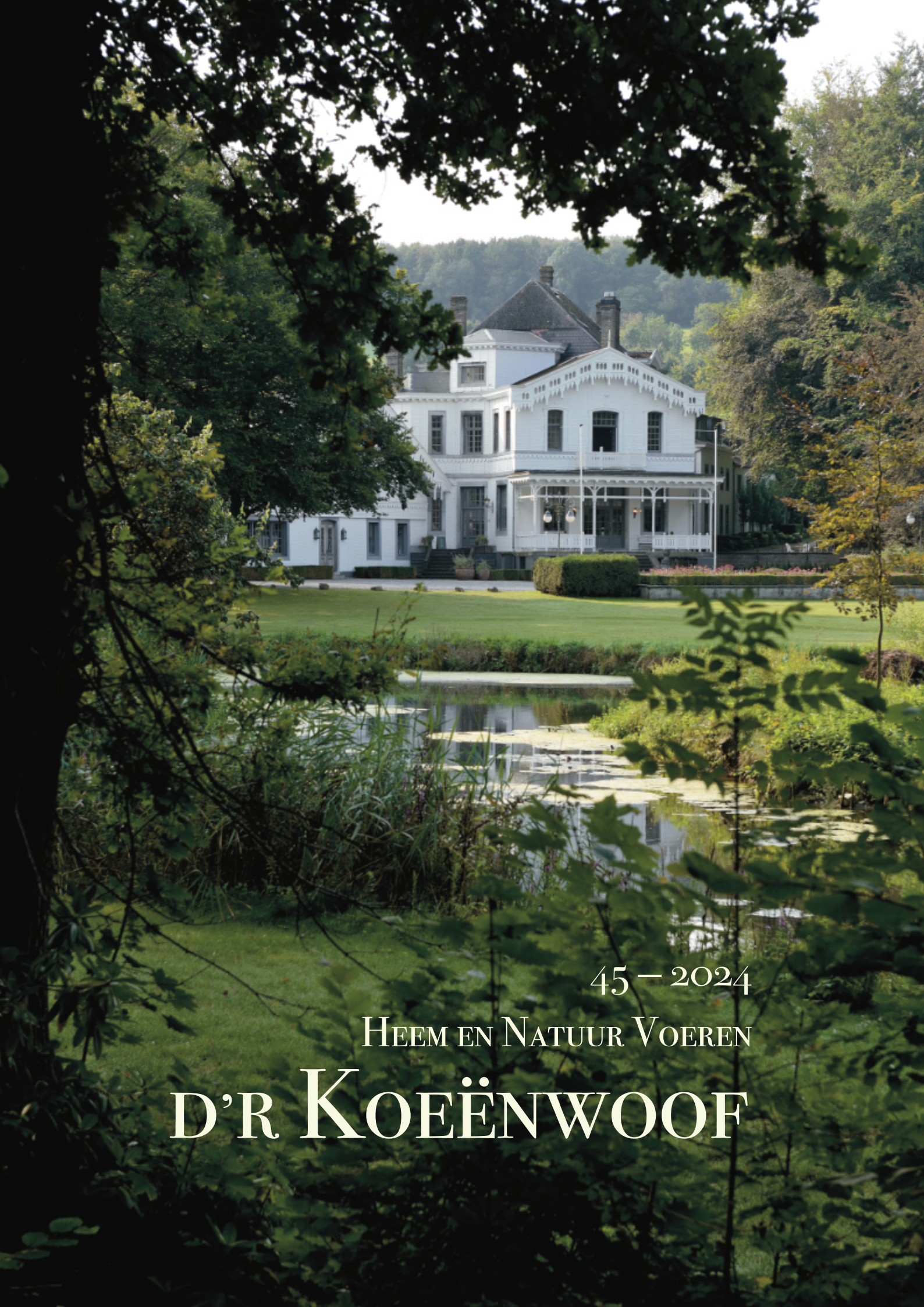

45 – 2024

HEEM EN NATUUR VOEREN

D'R KOEËNWOOF

D'R KOEËNWOOF

45 – 2024

HEEM EN NATUUR VOEREN

D'r Koeënwoof – *korenwolf* is de oude Limburgse naam voor de hamster, een diertje dat vroeger in de graanakkers van deze streek leefde – is een uitgave van de vereniging **Heem en Natuur Voeren**. Deze vereniging wil het streekeigene ten aanzien van natuur en cultuur bestuderen, bevorderen en beschermen.

Als lid ontvang je naast D'r Koeënwoof, ons jaarboek, ook om de drie maanden ons contactblad, het Voerens Blaedsje. Voor € 15,- ben je een jaar lang lid van Heem en Natuur Voeren! Je kunt dan ook deelnemen aan diverse activiteiten, zoals wandelingen, lezingen en gespreksavonden.

IBAN: BE10 7353 5203 4004 BIC: KREDBEBB

<https://heemennatuurvoeren.be>

Verantwoordelijke uitgever: Rita Plattau, voorzitter Heem en Natuur Voeren, Ketten 13, 3798 's-Gravenvoeren (rita@heemennatuurvoeren.be)

Redactie: Rik Palmans, Joep Buysen, Jettie de Wal (redactie@heemennatuurvoeren.be)

Vormgeving: Rik Palmans

Als je ook iets interessants hebt te vertellen over de geschiedenis of de natuur van de Voerstreek, mag je altijd contact opnemen met de redactie van D'r Koeënwoof.

Over de schrijfwijze van bijvoorbeeld dialectwoorden of woorden in oude documenten met y/ij/ÿ houden niet alle auteurs er dezelfde mening op na. We respecteren in dergelijke gevallen de zienswijze van de auteur.

Inhoud van dit nummer

- 2 Herinneringen aan het klooster en Hof de Voer (1968-1971) — *Guido Sweron*
- 6 Moelingse woordenschat: een uitgebreide keuze aan eigenaardige woorden — *Willy Machiels*
- 20 Wonen aan de Pleij van 's-Gravenvoeren: Mennekesput nr. 8 — *Hub Smeets*
- 23 Dubbelbenamingen van dorpen, gehuchten en waterlopen in en rond de Voerstreek — *Willy Machiels*
- 29 Marieke en de begijn Heijnen: een proces voor de schepenbank van 's-Gravenvoeren — *Hub Smeets*
- 42 Waremmen 1950-1960 | Kinderjaren bij mijn tante — *Ferdinand Mertens*
- 49 Was Mozart in Voeren? — *Ed de Grood*
- 55 Biodiversiteit en natuurbeheer — *Rik Palmans*
- 59 Me too — mens en hond — *Julien Geelen*

Kaft vooraan: Landgoed Altenbroek; kaft achteraan: de Sint-Lambertusbron in het kasteelpark van Altenbroek.

Herinneringen aan het klooster en Hof de Voer (1968-1971)

Guido Sweron

wachters die met hun respectievelijke families op de gelijkvloerse en de eerste verdieping woonden: Didier, roepnaam Sus, Vanlangenhove en Suzanne en Leo Marchal. Beneden, in een paar hoekkamertjes van hetzelfde gebouw, woonde ook de 'oude Leon', een brave maar wat simpele verschijning die op de boerderij alerhande klusjes opknapte voor de zusters.

(Ook leerde ik er binnen de kortste keren de twee oudere part-time-tuinmannen kennen: grootvader Vroonen uit Sint-Martens-Voeren en een zekere, goedlachse grapjas, Willem, uit Eijsden.

Je moet al de leeftijd van 65 en meer voorbij zijn om nog herinneringen te hebben aan de tijd dat bovenstaande bungalow-met-plat-dak het trefpunt was voor vele dorstige inwoners van 's-Gravenvoeren. In de jaren 1965-1971 was dit café Hof de Voer, uitgebaat door Freddy en Rose-Marie Brouwers-Ernst.

Even terug in de tijd.

Toen ik in augustus 1968 in 's-Gravenvoeren aankwam om er mee de Provinciale Middelbare School te helpen opstarten, moest ik op zoek naar een kamer. Veel mogelijkheden waren er toen nog niet, maar mij was verteld dat mère Germaine⁽¹⁾, een dominante zuster Ursulien, ons initiatief erg genegen was en vooral dat zij de baas was van een bejaardenhuis in een voormalig, chique meisjesspensionaat. Naast de zorg voor hoofdzakelijk Luikse dametjes van hoge leeftijd beheerden haar zusters ook nog de katholieke vrije lagere school van het dorp. Bedden hadden die zusters meer dan genoeg, maar niet voor een vitale jongeman van even voorbij midden twintig, die ik toen nog was.

Toch klikte het meteen toen ik me bij mère Germaine aanmeldde. Neen, in het klooster zelf, 'intra muros', was er geen plaats voor viriele, mannelijke aanwezigheid, maar de zusters beschikten, 'extra muros', nog over een boerderijgebouw en daar zou ik mijn prille Voerense biotoop mogen inrichten, in een mansardekamer op de tweede verdieping, onder het dak. De boerderij was bereikbaar via de Tienhofstraat en het woonhuis lag op een binnenkoer, achter een poort en omgeven door stallen, opslagruimten, varkenskooien, de vroegere feest- en toneelzaal van het pensionaat, en de vleugel van het bejaardenverblijf waarin zich de badkamers en douches bevonden. Nadat ik in mijn afgeleefd vehikeltje⁽²⁾ de poort was binnengereden, werd ik meteen begroet door enkele rijks-

Sus, Leon, Suzanne, dochter Josianne

Het toeval wilde dat, toen ik kennis maakte met mijn nieuwe burens, de bierwagen van Martin Bosch aan de poort stopte. Sus en Leo schaften zich elk een bak Cristal aan en ik volgde hun voorbeeld. Die zware bak bier hoefde ik een paar uur later niet mee de steile trappen op naar boven te sleuren vermits hij op een paar flesjes na... leeg was. De verbroedering en verzustering met mijn boerderijburens was direct, intens en vooral behoorlijk nat geweest. Dat die rijkswachters hun onderkomen hadden gevonden bij de zusters was niet zo verwonderlijk vermits in 1968 nog geen sprake was van een heus rijks-wacht- of politiegebouw en hun kantoor was ondergebracht in een huurpand in Sint-Martens-Voeren, de toenmalige kan-

tonhoofdplaats. De kamer die me werd toegewezen, was er eentje die perfect zou hebben gepast boven een saloon in een authentieke westernfilm van John Wayne: een krakende, steile trap naar boven, een houten beddenbak, een toilettafel met half afgeblotte spiegel, gebloemde lampetkan en bijhorende waskom-met-zeepbakje, een antieke kleerkast en een eiken-houten tafeltje, alles netjes afgedekt met een poederige stofflaag en spinnenwebben. Het behangselpapier was afgebladderd, gebleekt en van het type waarin je, wakker liggend, doodskoppen, dwergfiguren, herfstbladeren en vleermuizen kon ontdekken en de kamer werd zuinig verlicht met een zwakke peerlamp onder een witte, opalinen kapje. Gelukkig was er een joekel van een gietijzeren radiator die voor voldoende aangename warmte zorgde in mijn mansardeverblijf. Stoelen waren er nog niet, maar die bracht me zuster Benigne vanuit de afgedankte academiezaal. Die werd toen als opslagruimte gebruikt en hij stond volgestouwd met originele Thonetstoeltjes: een kapitaal waard op de tweedehandsmarkt!

Nog vaak denk ik met genoeg terug aan die tijd en aan de eerste contacten die ik in 's-Gravenvoeren kon leggen. Op de boerderij zelf was dat bijvoorbeeld met Jean Jeuniaux, schrijnwerker-meubelmaker, die belast was met herstelwerken en vooral de restauratie van de vele antieke meubeltjes die de Luikse dames-op-rust na hun overlijden achterlieten: kwestie van nog een kleine, openstaande rekening te vereffenen!

Ook kwam er regelmatig een jonge slager uit Sint-Martens-Voeren om in de schuur een jong rund of varken te slachten en uit te benen. Soms mocht ik dan een handje toesteken en op een keer zelfs een jong rund doden met een schot uit een flobert (6mm-kogels), die ik met de loop voor op zijn kop, tussen de hoorns, moest drukken. Dat kon toen blijkbaar nog allemaal. Een andere keer dook er dan weer een dierenarts op om een stel jonge, mannelijke biggetjes, te castreren, met een nijptang, onverdoofd... Tja, de boerderij zat vol leven en ze was een ontmoetingsplaats voor afwisselend stiekeme, stille of luidruchtige ontmoetingen. Mère Germaine sloop er regelmatig rond als een Sherlock Holmes op zoek naar en in afwachting van..., ja, van wat precies? Maar ze deed dan altijd bijzonder zenuwachtig en soms zag ik wel menselijke figuurtjes die met de zaak te maken zouden kunnen hebben gehad, in alle richtingen wegvluchten.

Horen, zien en zwijgen behoorden vanaf het begin bij mijn integratie in de Voerense samenleving. Eten mocht ik wel in de eetzaal van het tehuis, samen met de hoogbejaarde dames, de meeste afkomstig uit de gegoede Franstalige Luikse burgerij. Uiteraard viel de aanwezigheid van een zwartharige adonis de dames op en hun nieuwsgierigheid werd danig geprikkeld. Dat veroorzaakte merkbare na-ijver toen ik als vanzelfsprekend aan de tafel aanschoof bij madame Flamand uit het Nederlandse Eijsden en mevrouw Theunissen uit Moelingen, met wie ik tenminste in mijn eigen moedertaal een tafelgesprek kon voeren.

De Luikse tweelingzusters Philtjes, 90 jaar oud, gingen zich daarover beklagen bij mère Germaine die me wat later vriendelijk verzocht toch ook maar eens bij hen aan tafel bij te schuiven. Van praten kwam dan wel niet veel in huis want ze waren voor 80% potdoof en mijn Frans was niet van die kwaliteit dat ik door luidop te spreken de hele eetzaal kon laten meeluisteren. Zo kwam ik ook in contact met de moeder van Georges Simenon, 92 jaar en zwaar dementerend. Volgens verpleegzuster Christine had die laatste zelfs gevraagd om een paar vlechtjes in haar dunne frieselharen te maken en er een kleurig strikje in te verwerken, om... mij te charmeren... Jammer dat ik het in die tijd niet besepte, maar ik werd aan tafel heel vaak bediend door de trouwe meid van pastoor Veltmans, Fientje Vanderheiden.

In het klooster verbleef ook pater Jannis, een gepensioneerd pater-kruisheer uit de Kempen, die het omwille van hartkwalen kalmpjes aan moest doen. Als ik al eens een avond niet wist wat te doen, zocht ik me de weg naar zijn kamer om er een glas wijn te drinken en me honderduit te laten vertellen over iconografie en patrologie, blijkbaar een specialiteit van de pater.

In die tijd lag er op de hoek van de Kloosterstraat en Tienhof het café Hof de Voer, uitgebaat door Freddy Brouwers en Marie-Rose Ernst.

Het werd vanaf de eerste dag mijn stamcafé. Er werd een lekker pintje getapt en er stond een café-bowling waarop driftig werd gespeeld, meestal met de inzet van vele pinten bier. Kampioenen waren de 'Witte en de Zwarte Kloos', Pierre & Jean Janssen, Frans Lognoul, de witte Lhomme, Hubërke Peerboom, Stannie Brouwers en nog enkele anderen waarvan de namen door de mist der jaren uit mijn geheugen zijn opgeslorpt. 'Der Sjliefp' dook er ook met de regelmaat van een klok op voor een drupke, maar hem hielden we liefst ver genoeg van ons af want de geur die hij verspreidde, was vaak niet te harden.

Guillaume Schiepers, alias 'der Sjliefp' — olieverfschilderij van Rob Brouwers

Mijn stamcafé Hof de Voer was een initiatief van de jonge Freddy Brouwers, zijn schoonvader Jef Ernst en hun sponsor... pastoor Frans Meertens! Het was de tijd van de opkomst van de Volksunie en de Voerense afdeling maakte van Hof de Voer meteen haar stamcafé. Dat een pastoor zulke initiatieven nam vond men echt raar, maar van E.H. Frans Meertens kon je alles verwachten. Daar waar pastoors destijds dergelijke locaties nog als des duivels bestempelden en ze afkeurden vanop de preekstoel, was dit toch wel apart. Ook stond men toen argwanend t.o.v. de Volksunie, waarvan werd gevreesd dat die partij een concurrent zou gaan worden van de toenmalige alles dominerende CVP/PSC...

Frans Meertens (1991-1990) — olieverfschilderij van Rob Brouwers

Jef Ernst, lid van de Raad van Elf, geboren in Teuven op 1 augustus 1921

Hoe-dan-ook bij de overheveling van de Voer naar Limburg werd het initiatief (1962) triomfantelijk ingehuldigd als 'Vlaams huis'. Het werd meteen dé trefplaats van de dorstige en levenslustige Vlaamse 's-Gravenvoerenaars.

Jef Ernst, de vader van Marie-Rose, was medestichter van de carnavalsvereniging 'De Waggelerre' en lid van de eerste Raad van Elf⁽³⁾. Hij was douanebeambte van beroep en oprichtend secretaris van VVV De Voerstreek. Kastelein Freddy was de zoon van de eerste Voerense Prins carnaval, Hub Brouwers (1958), en Maria Meertens (zus van pastoor Meertens). Je ziet van hier dat het café het nodige succes kende en bij elke feestelijke gelegenheid een bruisende danstent werd. Maria Demollin denkt er bijvoorbeeld met plezier aan terug, want daar bleef ze graag met haar vers lief, Robert (Brouwers), tot in de vroege uurtjes hangen.

Als bij ons, in mijn geboortedorp Eksel, iemand ging trouwen dan trakteerde hij /zij vrienden en kennissen op 'een gratis vat bier'. Dat deden wij, Simonne en ikzelf, ook in juli 1970, in onze Voerense stamcafé. Ik zal me die aangelegenheid nog lang blijven herinneren al was het maar omwille van de vreselijke 'kater' die ik er 's anderendaags aan overhield!

Hof de Voer was ook in Vlaamse middens buiten de Voerstreek gekend want daar konden Vlaamse actievoerders⁽⁴⁾ in de woelige jaren 60 terecht als ze aan rijks-wachtcharges en de MPW-agressie wilden ontkomen.

Wat achteraf in 1972-1973 pastoor Meertens ertoe aanzette het boekje *De heren van Alken* te schrijven over een drama dat zich bijna tien jaar lang rond het café had afgespeeld, weet ik niet, maar feit is dat het vol staat met menselijke miserie,

kleinheid en negatieve inbreng vanuit Limburg (vooral brouwerij Cristal Alken). Wellicht had dat dramatische einde te maken met een hoeveelheid van factoren: financiële, emotionele, uitbatingsfouten e.a. Feit was dat pastoor Meertens het beu werd de lening te blijven betalen en Freddy met zichzelf volledig in de knoei kwam te zitten. Met zijn plotse dood (20 november 1970), een goede maand later (24 december) die van zijn broer Viktor en ook die van Jef Ernst (9 januari 1971) kwam er jammer genoeg een vroegtijdig einde aan het verhaal Hof de Voer.

Momenteel is het pand in bezit van Francien Lemlijn (de oudste dochter van bakker Lemlijn). In het huis zouden nog muurschilderingen van kunstschilder Robert Brouwers zijn bewaard, volledig in zijn stijl: een beetje karikaturale schetsen van typische Voerenaars (dixit Maria Brouwers-Demollin).

Voetnoten

1. Mère Germaine Raskin was de tante van V.U.-senator Evrard Raskin (Munsterbilzen). Hiernaast een foto van haar aan tafel met hoofdinspecteur Willems, directeur N. Bormans en lerares Denise Rouwet (links) op de eerste schooldag, 1 september 1968, van de Provinciale School (foto Guido Sweron)

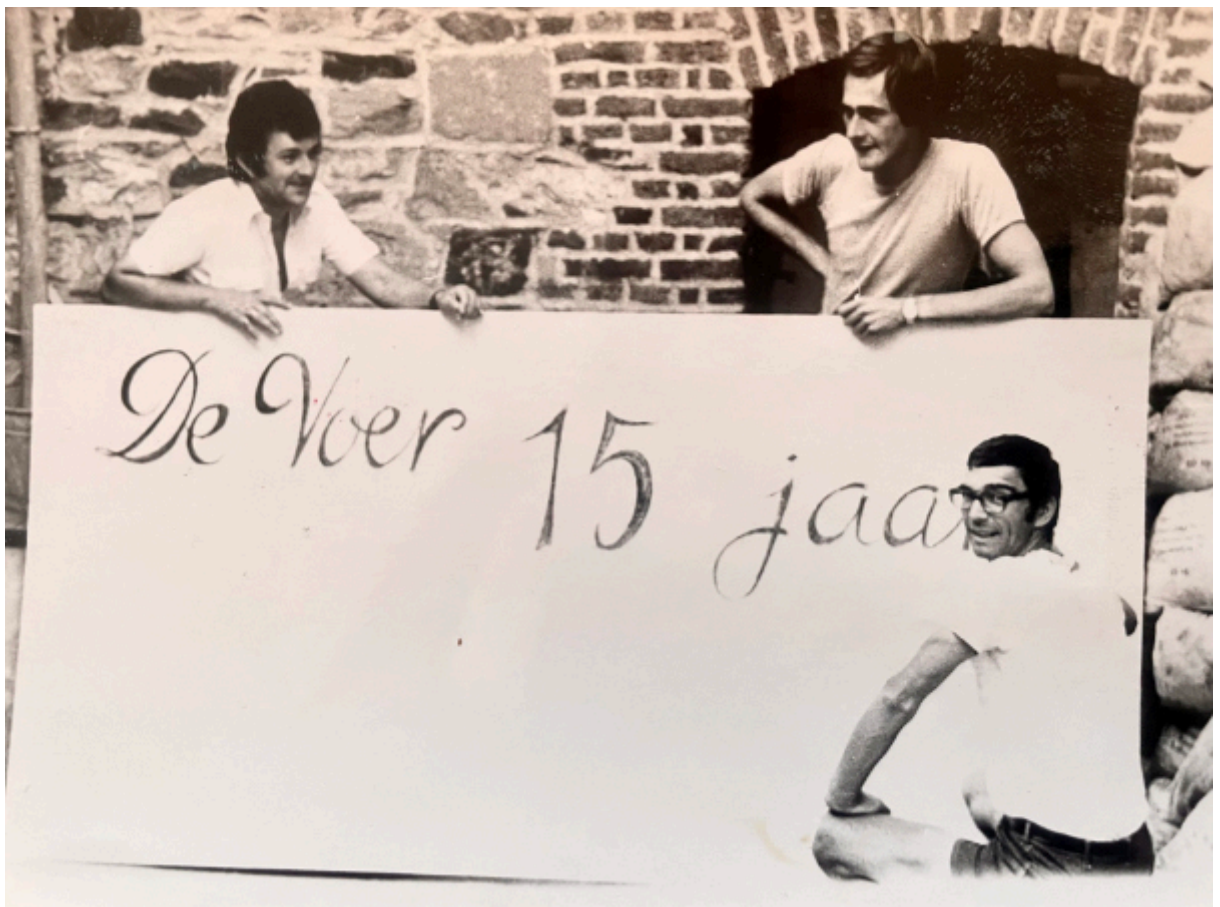

2. Een tweedehands VW-kevertje dat ik in november van datzelfde jaar in de prak reed op de bergaf van Schietkamer, ter hoogte van huis Eussen, tegen de tractor van boer Geelen.

3. Raad van Elf 1958: Guillaume Born, Hub Brouwers, Piet Cremers, Jean Daniels, Jef Ernst, Arnold Lemmelijn, Theofiel Lemmelijn, René Lhomme, Marcel Peerboom, Johnny Reijnaerts, Mathieu Spits, Leon Willems. Jef Huynen was de 'opper'(voorzitter).

4. De VMO, o.l.v. Wim & Bob Maes (met instemming van de Volksunie), was in die periode erg actief op alle Vlaamse betogingen aanwezig en ondernam veel eigen acties, o.a. in de

Voerstreek. Omdat de VMO vaak té driest én geüniformeerd tekeer ging, splitste VMO-Antwerpen zich in mei 1964 af en trad daarna op als zelfstandige organisatie VUM (Volksunie Militanten), ook in de Voerstreek. Na de breuk met de VU in juni 1966, werd de VUM weer herdoopt tot Vlaamse Militanten Organisatie (VMO) o.l.v. Wim Maes. De organisatie bleef verweesd achter toen Wim Maes op 2 oktober 1968 onverwachts overleed. TAK werd pas actief na zijn oprichting door advocaat Piet De Pauw in 1972.

Guido Sweron, Willy Gaens en Rob Brouwers

Moelingse woordenschat

een uitgebreide keuze aan eigenaardige woorden

Willy Machiels

Inleiding

Dit artikel wil geen volledige woordenlijst, laat staan, een woordenboek van het Moelings zijn. Het is een uitgebreide keuze van Moelingse woorden die eigenaardig lijken. Eigenaardig heeft een dubbele betekenis. Het kan verwijzen naar de eigen – dus Moelingse – aard van het woord of de uitdrukking in vergelijking met omringende dialecten maar het kan ook duiden op het feit dat een woord nogal vreemd, zonderling, afwijkend van het meest voorkomende of van de standaardtaal lijkt, visueel of qua uitspraak. Deze lijst benadrukt dus eerder de verschillen dan wel de overeenkomsten met andere dialecten. Toch zijn er natuurlijk, bij nader inzicht, gelijkenissen met omringende dialecten. Om dit te vergelijken lijkt mij (W.M.) het meest betrouwbaar instrument het *Woordenboek van de Limburgse dialecten*, uitgegeven van 1983 tot 2008 door Koninklijke Van Gorkum te Assen. Het werd samengesteld door de Katholieke Universiteiten van Nijmegen en Leuven. De dialecten beslaan de beide Limburgen en het noordoostelijk deel van de Provincie Luik, de zogenaamde Platdietse streek. Sinds 2017 is de inhoud ervan elektronisch te raadplegen op de website e-wld.nl. Wat de Noordrijnlandse dialecten betreft, vond ik het *Wörterbuch der Eschweiler Mundart* van Hein Huppertz zeer handig. Te raadplegen op de website eischwieleplatt.de. Eschweiler ligt ten oosten van Aken. Voor de woordenschat van Aken zelf is *Die Aachener Mundart - Idiotikon* van Joseph Müller en Wilhelm Weitz, reeds in 1836 uitgegeven in Aachen, fijn om te raadplegen mede omdat hier ook naar de oorsprong van de woorden wordt gekeken. Het *Rheinisches Wörterbuch*, van Josef Müller (uit Trier) e.a., uitgegeven in boekdelen van 1928 tot 1971 door Verlag Fritz Klopp eerst in Bonn en dan in Berlijn, is wel veel vollediger.

Veel blijkbaar zonderlinge Moelingse woorden komen uit het naburige Waals dialect of gewoon uit de Franse woordenschat. De zuidkant van Moelingen grenst immers aan het Waals stadje Wezet (Visé), waar er altijd een veelvuldig contact mee is geweest. Dit weerspiegelt zich in het nogal groot aantal Waalse, c.q. Franse woorden, in de woordenschat met betrekking tot landbouw, handel, industrie en huishouden. De typisch Duitse woordenschat in het Moelings is natuurlijk ook terug te vinden in de omringende Dietse dialecten. Ik (W.M.) heb vooral gebruik gemaakt van de volgende, zeer aan te bevelen, woordenboeken: de heruitgave van de *Dictionnaire liégeois* van Jean Haust, 1999, Liège, Musée de la Vie wallonne (oorspronkelijk verschenen van 1929 tot 1933); de *Groëselder Diksjenèr* van de op 5 december 2023 overleden Gilles Jaspars, 1979, Gronsveld; de *Diksjonäär van et Jömelejer Plat* van Jules Aldenhoff, Jean Gerrekens en Pierre Straet, 2003, Eupen, Grenz-Echo Verlag. En dan is er natuurlijk nog de *Vöerense Dieksjonnaer* van Joep Buysen die alleen langs het internet te raadplegen is.

Als voornaamste getuige van het Moelings dialect wil ik de heer Mathieu Paggen uit Moelingen van harte bedanken voor zijn deskundige op- en aanmerkingen. De heer Paggen, geboren in Moelingen in 1949, is een gewezen landbouwer en zijn beide ouders zijn Moelingenaren. Tevens moet ik de heer Jean Machiels, geboren in Moelingen in 1939 en gewezen landbouwer, bedanken voor zijn inbreng vooral wat de landbouwwoordenschat betreft.

Schrijfwijze

De schriftelijke weergave van het Moelings dialect in een leesbaar model is niet eenvoudig. Voor vele medeklinkers en klinkers blijkt de Nederlandse transcriptie van klanken bruikbaar. Toch lijkt het mij aangewezen om ook gebruik te maken van Franse en Duitse schriftelijke klankweergaven. De nogal harde Moelingse uitspraak van klinkers komt sterk overeen met de Waalse en Franse, c.q. Duitse, uitspraak. Volgens Frans: *la même bête* (hetzelfde beest), *très près* (zeer dichtbij). Moelings: bijv. Mêêr (dorp Mheer), tèsj (zak van jas of broek). Ook bij tweeklanken: mêêj (mei), bèj (wacht, gebiedende wijs van het werkwoord). Ik volg hierin grotendeels de orthografische aanwijzingen van professor Jean Haust in de inleiding van zijn *Dictionnaire liégeois, Orthographe – Graphie phonétique*, p. XXVI. Hij verkiest het Waalse woord *mêse* in plaats van *maïse*, in de betekenis van *maître*, meester. De mis in een kerk is *mêse*. Begrijpt u het volgende? Op een huisgevel ergens in het Luikse: ‘Châl (hier), c’èst mi qu’èst mêtse.’

Volgens Duits: *der Bär*. Moelings: bär (beer). De schrijfwijze *ae* kan verwarring veroorzaken in verband met de vroegere Nederlandse schrijfwijze van de lange aa zoals bijvoorbeeld in *Maestricht*. Kölle (Keulen). Moelings: bijv. blötsj (bluts).

In de *Diksjonäär van et Jömelejer Plat*, p. 289 en p.292, gebruiken de auteurs ö(ö)zowel voor vöör, voor, op de eerste plaats, als voor vööt, voeten, twee verschillende klanken. De auteurs gebruiken immers het Duits als referentietaal. Ik heb ervoor gekozen het Moelings woord voor voeten als veut, dus met de Nederlandse klank eu, weer te geven. Vergelijk völle, vullen en veule, voelen.

Zoals bij een gesloten lettergreep in het Nederlands wordt de klinker verdubbeld bij lange lettergreep. Bijv. aafzêêke. Soms gebruik ik een dubbele klinker e, bijvoorbeeld baggeere, in een open lettergreep om verwarring met de stemloze e te voorkomen.

Ao voor bijv. s(j)traot en oa voor bijv. boam.

G voor zowel de Nederlandse als de Franse, c.q. Duitse, uitspraak. Vergelijk: goed, (Fr) *grand*, (D) *gut*.

S(j) voor bijv. sjtraot of toch ook straot bij oudere, autochtone Moelingenaren. (Zie *Koeënwoof* nr. 21,2000/2.) Zj voor voor de Franse uitspraak van ‘j’, bijv. Jean, zjwèègel (lucifer).

Baskuul. Henri Alff (*1881), Verviers. Twee 'streekgebonden' appelkisten. (Verzameling van Willy Machiels.)

Van links naar rechts. Enne riethwamer, enne bikkel, e biel (meervoud: bielder). Van boven naar beneden. E bilke (timmerwerk), e hakbilke (keuken), e zessel (hout en tuin), en zikkel (gras en groen), enne sikkateur (snoeiwerk)(Frans: sécateur maar in het Waals soms sicateur. (Verz. W.M).

Centrifuusj. Mélotte, type 4303, elektrisch aangedreven. (Verzameling W.M.)

Doelens Rengelaote. Frans: Reine-Claudes d'Oullins. Oullins ligt bij Lyon. Deze foto in de 's-Pwapewèj langs de Withoess(j)traot. Variëteit uit 1860. De echte oude groene Reine-Claude-pruim verwijst naar de Franse koningin Reine Claude (1499-1524) echtgenote van koning Frans (François) de Eerste, koning van 1515 tot 1547.

De klinker oe kan lang of kort worden uitgesproken. Bij een lange uitspraak voeg ik na die oe (e) bij. In meer oostelijke dialecten wordt die lange oe met een sleeptoon uitgesproken.

Afkortingen

Dict.liég.: Dictionnaire liégeois; D.J.P.: Diksjonäär van et Jömelejer Plat; Gr.D.: Groéselder Diksjenèr; M.P.: Mathieu Paggen; V.D.: Voerense Dieksjonnaer.

De afkortingen Verz. W.M. bij de foto's staan voor Verzameling Willy Machiels.

Lijst

aafdrieje: afromen (melk). In een centrifuusj (zie verder bij Opmerkingen).

aafzêêke: pak slaag geven.

appelekowwe: abrikozen.

artis: dierenarts. Ook in het Waals: artisse.

asraanterik: vrijpostigaard. Adjectief: asraant. Het Franse assurant evenwel wordt niet in deze betekenis gebruikt, wel impertinent, affronté. Zie ook vrech.

baasj: dekzeil. Frans: bâche.

baggeere: verhuizen. Waals: baguer (Dict. liég., p. 56.). In Aken is de betekenis van bagiere, volgens Die Aachener Mundart – Idiotikon p. 6 (zie inleiding), beperkt tot de verhuis van een boerderij naar een andere.

baj: omheining van weiland met palen en draad. Misschien verwant met het Waalse balier: entourer d'une clôture à barbelés. Ook in de betekenis van roodbruin paard. Der baj s(j)têet njeve der baj.

baskuul of waog: brugbalans, weegtoestel voor zakken, kisten enz. Frans: bascule.

(zich) begaaje: te veel eten, veel inspanningen doen. Middelnederlands: begaden.

basterdikke: Eijdsense kersen (kleine, zwarte, zoet-bitter harde krakers). De Franse benaming Abbesses de Mouland werd in Moelingen zelf nauwelijks gebruikt, wel op de Fruitveiling van Wezet. Deze variëteit zou ook dikker zijn dan de basterdikke.

batraaf: straatvlegel. Gr.D.: batteraof.

bats: dij en bil. Limburgs en Rijnlands woord. D.JP: 1. Oberschenkel 2. Hinterbacke.

behêej: opschepperig uiterlijk vertoon. In 's-Gravenvoeren: behêej. Behêëjskriemer: opschepper. Kriemer: verkoper.

berb: barbeel (vis), Frans: barbeau. De naam verwijst naar de

Faos barreer met d'r baj, een draadomheining, links en rechts ervan. Aan 't Withoes va Moelege. | Frikassèj.

Gardeng en s(j)taor. | Vervallen haogaar Toestand op 12-02-2024. Frans: hangar. Op der Bèèrg va Laankvèèld even voorbij de grens Moelingen-Wezet aan de oude Honsjesweg vlak voor de spoorlijn nr. 24 Wezet-Montzen, 'de spoorlijn van de Duitsers' waarvan de uitgraving in 1915 begon.

baard (barbe) van de vis.

berf: kranig. Frans: brave.

bessemekriemer: ambulante verkoper van bezems enz.

bikkel: pikhouweel. Duits: Pickel. (Frans werkwoord: piquer (steken)).

bizaw: vrouwelijke meikever. Waals: bizawe.

bizoe: roepwoord voor kalfjes. Bizoe, bizoe, kom, bizoe.

Waals: bizou, kindertaal voor kalfje.

blotsje: blaffen. Ook in Aken. Duits: bellen!

(errem) blötsj: goedaardig, wat onnozel vrouwspersoon.

boeg: bucht, troep, waardeloos spul.

braggele: onnauwkeurig werken of handelen, klungelen. Verwante begrippen: hoddele, klomele, böttele (vooral in tuin en op het erf). Die verwante begrippen komen ook zo in het Rijnlands voor. Hoddele: ook Duits nu hudeln: unsorgfältig arbeiten. Hoddel, Duits Hudel, betekent lomp, vod.

brikkè: aansteker. Frans: briquet.

bröje: werpen. Zie ook bij klêène.

dê, dê, dê... Om koeien te roepen. Dê, dê, kom, dê.

dêème: tepels van een koe. Ook in Gemmenich en Aken: Dääme.

den: dorsvloer in schuur.

deur: stier.

dölke: kauw, (kleine) torenkraai. Duits: Dohle.

dreenk: drinkplaats voor vee aan een beek.

enne drollige: een raar iemand. Frans: drôle. Ook: een plezierig persoon.

drum: stam van boom klaar om te zagen.

(Oe es en) eba(?): naartoe. Nao Bjèn (Berne-Berneau) eba.

erverleng: boer op gepacht erf. Misschien in verband te brengen met het Waalse woord 'Hêvurlin', inwoner van Herve (Dictionnaire liégeois, p. 320). De afgelegen erven zijn er typisch voor het landschap.

eskabel of traplêêjer: trapladder.

fagge: takkenbossen. Gr. D.: sjaanse. Waals: faguene (enkelvoud). Frans: fagot.

E hekselmasjien om stro te snijden. (Verz. W.M) | Enne hjölenter (vlier) en enne mēêjboom (sering). Eigenaardigheid: Duits Holunder voor vlier en Flieder voor sering.

faos barreer: draadhek als toegang voor weiland. Frans: fausse (Waals: faos) barrière. Gronsvelder Diksjenèr, p. 508: vawer. fēj: liefste (meisje). Frans: fille. Waals: fêye. Fi is zoon. D'r fifi: lievelingszoon.

figeletête: futilliteiten.

fi(fe...)sternölle: onvakkundig werken. Ook in het Rijnlands. Hier (en zelfs in de streek rond Sittard) ook met de betekenis van lichamelijk vrijen. Zie ook braggele. M.P.: fisternelle.

fiwlène, Waals. Frans: fièvre lente, trage koorts.

(koo)flat: koediedrek. Ook in Aken: der Flatt.

flats: wat domme jonge vrouw.

flööt: wat dom, jong vrouwspersoon. Ook manziek vrouwspersoon. Ook vrouwelijk schaamdeel.

flöötekies (of makkei): platte kaas, kwark. Ook Rijnlands: Flöötekieß. M.P.: As te vööl makkei its, kens te good flööte.

foemele; knuffelen. In Aken: fomele in de betekenis van bestasten. Uit het carnavalsliedje 'Moelege, mie Moelege' uit 1979: 'O kom toch ens nao Moelege|Dao bis te op die gemwaak|Dao kens te ens good foemele|Der kwater op et dwaak|... (Tekst van Jean Duijsens, grote carnavalsbezieler van Moeelingen en muziek van Jef Huijnen zaliger (1920-2008), grote carnavalsbezieler van 's-Gravenvoeren.)

foetele: vals spelen. Ook futele in Aken.

fombak: bak voor sjlamm of brikette. Fom (volgens Gr.D.): briket van kolengruis en leem. Sjlamm is kolenslik. (Goede uitleg hierover in 'Oet vreuger jaore', deel 10, pp. 11 tot 15, door H. Lemmerling, Dukkerij Harry Lindelauf, Oirsbeek 1985.) Het Waalse foûme (Frans forme (servant de moule)) betekent dus de gietvorm die dient om de klompen of briketten mee te maken. Fom: kolenslik, vooral in de vorm van droge klompen of kluiten sjlamm, gemengd met gele leem. (Dict. liég., p. 329, Musée de la Vie wallonne, Guide du visiteur, 1958, p. 73: hotchêts: boulets de menue houille pétrie avec de la terre glaise). Duits: der Schlamm: slijk maar ook kolenslik. frikassèj: gebakken spek en ei als ochtendeten. Waals: fricas-sêye.

fwoanes: sul. Gr.D.: foënes.

gardèng: (glas)gordijn. Duits: Gardine. (Zie ook bij s(j)taor.)

gats: ranzig (boter). Nederlands: garstig.

geacharneerd: hardnekkige verdediger van iets. Frans: acharné. gêêrtsje: hekje, poortje achter of naast het huis leidend naar tuin of weilandje.

gemjaajer: op rij gekeerd afgemaaid hooigras. Nederlands: zwad(e).

genjöks: gepeupel.

get: wat, iets. G i.p.v. w ook in goonzdeg voor woensdag.

gezjömers: opbrengst van arenlezen, sprokkelen.

gille: afgunstig kijken. Ook in Aken.

gletsje: glijden op ijs. De s(j)traot is gletsetech.

God. Maar ter iere Gaods (iets doen zonder beloning) met andere uitspraak.

goetsj: buigzaam twijgje.

(zich) gönne: (zich) vermaken.

gössel: wauwelpraat.

gravejaote: anjers. Gr. D.: groffiejaote. Waals: grafeyate (Dictionnaire wallon hutois des noms des plantes indigènes et cultivées, van Robert Boxus, 1949, Huy, éditions Mosa. Ook dja-lofrène. (Dict. liég.).

griemel: grins.

grinjee (ook grinji): zolder. Waals: grignî (ook grinî). Frans: grenier.

groe(e)me(n)t (ook tweede sjaor): nagras na de eerste hooibeurt. Gr.D.: gromment. Duits: das Grummet (getrocknetes Wiesengras des zweiten Schnittes).

grwazendriejer: grasmus, Curruca (of Sylvia) communis. Ook schertsend voor menselijke drol in hoog gras.

halkottie: iemand die niets behoorlijks uitvoert en niet te vertrouwen is. Waals halcotî: armtierig persoon. Dict.liég., p. 304.

hallèt: ladderachtig onderdeel van een hooiwagen, voor en achter. Het Waalse haole betekent ladder. Dus kleine ladder. E huugsel of höksel is een opzetstuk voor elke kant van de kar.

hèèlepe: bretellen. Ook in het Rijnlands: Hälepe.

helsj: zeer begerig. V.D.: ook in 's-Gravenvoeren.

hits: hitte.

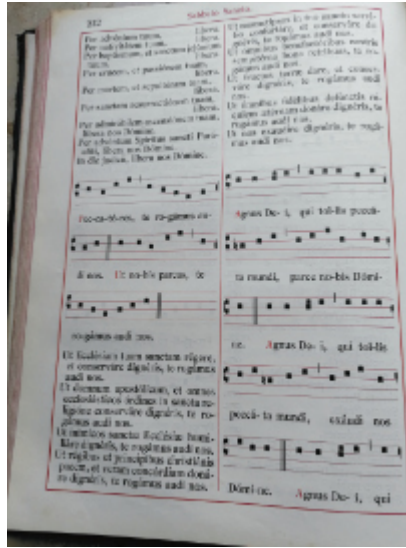
Twie karrikolle.

Der Kierkeunkel vaan de Berweng ee Moelege.

Kolblomme (klaproeze) een e vèeld met gjèès (gerst). Withoes-s(j)traot.

hjölater: vlier, soms ook hjölaterjön. Duits: Holunder. Het Duitse Flieder is sering.
 hoerèék: hoornaar; Gr. D.: hoereik.
 en hoes: stromijt. (et hoes: huis).
 höjbe: knikkers. Ook in Eijdsen en Mesch. Gr.D.: hûive.
 D.J.P.: hûüve. Eschweiler: Hüf, Hüve.
 (ver) honsbommele: zonder resultaat. (Ook -bolle; -kloete).
 höw (ook höj): hooi. Höwe (toch ook höje): hooien. Vergelijk met kow voor kooi. Now voor nieuw ...
 howwe: slaan.
 huugsel: zie bij hallet.
 iemelek: onaangename, braakneigende zoete smaak.
 joechele: hinniken.
 jöverden: verhoog in schuur. Den is de dorsvloer.
 kafoek: energie om iets te doen, werklust. Gr.D.: kevök.
 kammezol: In Moelingen trui. Gr. D.: vest zonder mouwen.
 Frans camisole. Werkwoord kammezolle: vrijen. In Gr.D. (en ook in het Rijnland): iemand een aframmeling geven.
 kannien (meervoud: kannèng): konijn. Duits: Kanin. Eigenaardig: het Nederlandse konijn komt van het Oudfrans conin en het Waalse robète van het Middelnederlands rob(be) (Engels rabbit).
 kapjès: perzik. Die kavorm komt ook in Zichen (Riemst) voor, maar is toch zeer zeldzaam.
 karrikkol: huisjesslak, wijngaardslak. Frans: caracole. In

Vlaanderen ook karrekol. Sjlèk: gewone naakte slak.
 karroot: biet. Gr.D.: kroot. Het Franse carotte betekent wortel (groente). Biet in het Frans: betterave. Waals: pétraote (Dict. lièg.). Duits: Rübe. In het Moelings betekent het dialectwoord reup (meervoud: reube), raap.
 kasserol: kookpan. Frans: casserole. En marmiet (Frans: marmite) is een grote kookpot.
 kavèjer: flink maar wat ondeugend kind, flink dier, grote vis ...
 kêm: wang. Buiten Moelingen ook kum.
 kètsj: klokhuis van appel en peer. Kètsje: ook gedroogde en geplette appel- en peerschijven. Vergelijk met ööf. Betekent ook keel.
 kierkeunkel: draaikolk, diepere plaats in de rivier met nederwaartse wervelbeweging van het water. In Moelingen als plaatsnaam ten zuiden van d'r Liewekop een d'r Bösj. Kônkel ook in Gemmenich.
 klabatter: goedeweeklepper, (Gr.D.: plank met handvat en houten klepel) gebruikt wanneer de kerkklokken niet luiden van na het Gloria in de Witte-Donderdagsmis tot aan het Gloria van de Paaszaterdagsviering. Klabatter is Limburgs, ook Eupen en Aken. Niet Waals. In de Waalse dorpen ten zuiden van Moelingen wordt rakète gezegd. Dict.lièg. p. 522.
 klam: kram, gebogen stuk metaal met puntige uiteinden om een (omheining)sdraad mee vast te zetten. Waals: clame. Van het Middelnederlands, verwant met klemmen.

En kortzêêg (links) en enne serzjaant. (Verz. W.M.)

Gebed voor de vruchten der aarde (uit de Litanie van Alle heiligen), gezongen tijdens de Kroezeleprocessie.

klappèt: Nederlands: klappei, kletskous. Waals: clapète (language ou bouche bavarde). Het woord gaat terug naar klap, een Nederlandse klanknaboetsing. 'Op der Dreesj ee Moelege waar de Albertine (Ph.) un klappèt en de Jeanne (Pl.) va Fina un koeimoel (kwaadspreekster).' Die Albertine keem bie oes (W.M.) kjöse (kersen) triëren (sorteren) en die Jeanne va Fina keem ekere dwaag water (h)woale aan de poomp een der sjtaal.

klêène: iets overvloedig al gooïend aanbrengen: klêên neet zoe met die verf. Zie ook bij bröje.

kleenk: kruk van een deur. (Noordfrans: clenche (du francique), elders poignée).

klits: kleine kloot. In vele uitdrukkingen. Voereklits: denigrend voor Voerenaar.

klitsj: kleine grendel. Grote grendel is sjlööp. Gr. D.: sjluiep.

klitsjè: slagkar, kipkar. Gr. D.: sjlögker. (Waals).

kloe(e)t: kloot. In vele uitdrukkingen: E ès de kloeten op (weggetrokken). Zich de kloete sjore (de luiarik uithangen, niet deelnemen aan het werk).

knabbe (meervoud): wat afgunstige uitdrukking voor geld. Dê hêet knabbe. Andere betekenis: dikke hompen of sneden brood. Rijmpje met een knipoog naar het Onze-Vadergebed: Onze Vader dê de knape (knabbe) sjnèjt, sjniej ze neet te dik, 't es de letste mik.

knepke: geldstuk van weinig waarde. M.P.: 25 centiem. Knap is in Gronsveld een stuiver.

knèwele: langdurig kauwen. Gr.D.: knawele, D.J.P.: knöjele, Aken: knäuele.

kniep: zakmes. Middelnederduits: knip. (Zie Wahrig Deutsches Wörterbuch).

knöppel: scheldnaam voor Hollander. Knuppel.

knwoakedwaag; dag waarop vrijer naar zijn liefste ging (donderdag).

koe(e)j: pejoratief voor bed. E ligt nog een de koe(e)j. Gr.D.: kôj. Nederlands: kooi.

koe(e)leboets: kikkervisje. Gr. D.: koelekop.

koesj: rustig, stil. Haw dich koesj. Ook Rijnlands: kusch. Nederlands: koest.

kolblom: klaproos.

kölle of kulle: bedriegen. Ook in Aken.

köölder: mijnwerker. Werkt in de kaolkoel. Kolen worden kwoale genoemd.

kragk, kragge: magere koe(ien). (ook zeer onvriendelijke niet te vertrouwen vrouw).

(awe) kraom: (oude) boel. Duits: Kram.

krauw: gepeupel. Ook Rijnlands: Krau.

krêemglas: roomijs, dikwijls in de vorm van een iestuutsje (ijs-hoorntje). Frans: crème glace, of juister crème glacée.

krêwel: benedenmaatse vrucht, dier of mens. Niet verwarren met krauw(el): gespuis. (V.D.) Een jong kind wordt ironisch kröppel genoemd.

kriemer: (rondreizende) kleinhandelaar. Ook het spit(rug-pijn).

kriemerwêêlsj: koeterwaals. Lomelekriemer: rondreizende voddenverkoper. Lomele: lompen.

k(r)isteliere: de les spellen. Van kristelier: catechismus.

kritsjelich: vlug geïrriteerd.

kroddel: pad (dier) Op de kroddel zitte. In een moeilijke toestand verkeren.

kroe(e)lekraoj of kroe(e)nekraoj: kraanvogel. In 's-Gravenvoeren: kroe(e)nekraoj. Gr.D.: kroe(e)lekraoj.

kroezele: kruisbes. Aken: Kroschel. De kroezeleprocessie of Sint-Marcusprocessie voor de vruchten der aarde met zijn indrukwekkende Litanie van Alle Heiligen vindt plaats op 25 april. Die processie is een ingekorte versie van die van de Kruisdagen.

kul: tamelijk kort recht stuk van een tak. Ook s(j)tek.

kurèj: slechte, kwaadaardige vrouw, kreng. Ook voor dieren, bijv. koe. Verwaalt Oudfrans woord.

kwaanzjel: dakgoot.

kwakfrosj: kikker.

kwasj: onbezonnen iemand. Gr.D.: kwas.

kwatsj of zêver: onzinnige praat.

kwepsj: M.P.: overtijds, smakeloos geworden voedingswaren. Ook Gr.D. Overrijp, beurs voor fruit. Het Woordenboek van de Limburgse dialecten (zie Inleiding) vermeldt weps voor

En kwizzenjêr. | En mööt met en zèjbaar en e mêêlekenneke. (Verz. W.M.)

Moelingen en vele plaatsen in het zuiden van Belgisch Limburg.

kwètse: platdrukken ook kneuzen, blutsen (fruit). Duits: quetschen.

labberloetjs: onverzorgd, slordig mens. In verouderd Nederlands: labberlots, labberlottig. Doe löps derbie wie enne labberloetjs.

lange: geven, aanreiken.

laospijêr: katapult. Frans: lance-pierres (stenengooier).

l(e)ifke: onderhemd.

loe(e)s; slim, sluw, wijs. Köms te dao loe(e)s oet?

loetsj: fopspeen. Duits: Lutsche.

luuter: zeepsop. Rijnlands: Lütter, lüttern: zuivermaken. (Zie www.etymologiebank.nl).

lwoak: gat, Duits: Loch.

(de) maag: meid (vaan der pas(j)toer).

maal: zak van kledingstuk. Brokemaal. Of tesj. Gr. D.: tès.

maas koo: onvruchtbare koe. Waals: monse. Ned. dialecten: mans.

makkei: verse kaas, kwark. Waals: makêye. Zie bij flöötekies.

mallèt: schooltas. Frans: mallette.

masjienskjetel: gietijzeren ketel om het veevoer te koken Gr. D. mesj...

mattote(le): valse manieren van doen.

mêêjboam: seringboom.

miej; hoozeis. Zich: zeis voor graangewas. Gr. D.: mie.

miemke: kleine kat, poes. Ook vrouwelijke schaamstreek. Ook pelssjaal rond de nek. Rijnland: die Mimm (Katze).

mik: groot, rond wit brood. Waals: mitche. Middelnederlands: micke.

mjèlie: merel.

moat(h)jovel: mol en molshoop. Gr.D.: moüthuüvel, D.J.P.: moothövel. Ook in Aken: Mothövel.

(mêêlk)mööt: melkbus.

naolistig: nalatig.

nèej: gierig. Ene nèjje.

nergele: herkauwen

nienjokele: erotisch liefkozen en meer. Rijnland: molenspel. Volgens het Rheinisches Wörterbuch zou het woord komen van het woord neun-löchern, het spel waarin met negen gaatjes gespeeld wordt.

njèere: de inkomgang van een woning. Gaank is een recenter woordgebruik. Elders wordt ook èere gebruikt.

oblidzjie: iemand die financieel afhankelijk is van een belangrijk persoon zoals een boer die gronden pacht van de plaatselijke baron, notaris, burgemeester ... Waals oblidi van het Frans (votre) obligé.

oongesieffer: ongedierte. Duits: Ungeziefer.

oonnöt: viezerik ook op zedelijk vlak. Nöts: vuil. Gr.D. vermeldt oonnöt wel maar nöts niet.

paans: hebbertig persoon bij het eten. Vulgair Frans panse voor dikke buik.

panti: ploeg voor een voor.

(der hille) pataklang: alles wat bij iets of iemand hoort. Frans: bataclan of pataclan.

peen hawe: op dezelfde plaats soort wacht houden. Peen: ijzeren pin om iets vast te houden.

piemooi: opgedirkt maar oppervlakkig (manziek) vrouwspersoon. In het Waals echter betekent pimaoye goudvink, de mooie vogel, maar ook in de volkse taal het mannelijk lid of vogel. Dict.liég p. 479. In Gemmenich (en ook in Eupen en Aken) betekent der Pimau gepeupel, laag volk. D.J.P., p. 197.

piepel: vlinder.

pitsjtang: nijptang.

pizjelewitte: fluisteren.

pizzel: klein jongetje. Pizzele: met stok (of zweep) slaan. D.J.P. vermeldt voor Gemmenich pisel: 'Stierpenis als Prügelstock'. Ook in Aken: Pisel, bullenpees, gedroogde penis van een stier.

(zich) poedele: (zich) wassen (vooral kinderen).

poem, poemop, poemaaf: doodop. (Poem ook als te veel gegeten, Frans pouff).

pöl (ke): jonge hen, maar ook mooi jong meisje. Waals: poyète. Frans: poulette van poule, kip. Waals voor kip: poye. In de Kattestraat in Moelingen woonde vroeger d'r poy(e)tî, Waals voor handelaar in gevogelte en eieren. In het Getske bij de kerk woonde iemand met de bijnaam poyète. Pöll ook in het

Rechts enne pizzel, een stierpenis of bullepees, met een ijzerdraad erin, om mee te slaan. Links ervan en vriemelbwoard. (Verz. W.M.)
Enne rattefan. (Verz. W.M.)

Rijnland.

pöm: piemel, mannelijk lid. Flööt, vr. schaamdeel.

pratsj: modder, slijk. Maojer is vloeibaarder dan pratsj. Pratsj komt in Zuidoost-Limburg voor en in het Rijnland soms ook als prat zoals in Gemmenich (D.J.P., p. 202).

preesterkes: priesterpruimpjes (kleine gele pruimpjes). Waals: priesses. Priyësse: priester. Fruits du priyestî, espèces de mirabelles (Dict. liég).

prij: dood lichaam van dier. Prijekoel: begraafplaats voor dode dieren, veelal paarden, in Moelingen ten noorden van de Bijs. Soms ook pejoratief of meewarig gebruikt voor het menselijk lichaam. E hêt en krèngde op zen prij. Dat ès en gooi prij (te brave vrouw). Du kleng prij (kleine deugniet). Ook in Aken.

prom: pruim maar ook uitwendig vrouwelijk geslachtsdeel. Ook in het Rijnlands. 'En ze ès nog gerjète oach', zei een oude vrouw zaliger uit Moelingen. Zeer vulgair taalgebruik. De uitdrukking 'gepromd zien' betekent: in een zeer netelige toestand verkeren. Dit is veel erger dan 'gekloet zien', bedrogen zijn of in een vervelende toestand verkeren en zeker veel erger dan 'bezègkd (bezeikt) zien' of 'gekuld (of geköld) zien', bedrogen zijn. Kölle, bedriegen, ook Rijnlands.

prut: vrouwelijk schaamdeel. In het Rijnland wordt dit woord gebruikt voor het gehele achterste (kont), 'en dicke Prütt'.

rammènt: lawaai. Ook Waals: ramèdje (luid door elkaar gepraat), dat verband houdt met het Nederlandse rammelen, onwelluidend lawaai maken en onophoudelijk luid praten. Waals werkwoord: rameter. Ook in Aken.

raocheliezer of s(j)taoveniezer: pook.

rêêp: zowel ijzeren wielband als velg van fiets.

reurke: sigarettenpijpje. Duits Rörchen, das Rohr (pijp, buis). Zie ook: sjigk.

riet(h)wamer: splijthamer. Enne kop wie enne riethwamer (dik en rood).

rijs(j)tartel: veter. Ook nestel.

(aw) rikette: oud ijzer, vooral oude fietsen en dergelijke. Waals voor feraille mise au rebut (J. Haust).

(oet de han) roetsje : wegglijden.

(geng) row hebbe: (on)gerust over iets zijn. Duits: Ruhe, gerust gemoed.

rwaanzzappel: appelsien.

serzjaant: klemschroef. Frans: serre-joint, verbasterd tot sergent, sergeant.

sitèr: opvangruimte voor vee-urine (zêêk). Frans: citerne.

sjan(neg) gemagkd: verspild (eten). Gr.D. p. 406: sjan(ne) gemak (sic). D.J.P. p. 218: schandjemakd.

sjêêgel: haarscheiding. Maar sjèje voor scheiden.

sjêêmd: schaamte, maar zich sjame. Ook in Aken: Schämde.

sjeenk: ham.

zich sjènne: zich heel erg inspannen

sjiet: schijt, ontlasting. Niet verwarren met volgende inbreng.

sjiet: scheet, wind.

sjietbul. Zie weendbul.

sjietprumkes : mirabellen.

sjievel: glijden.

sjigk: tabakspuim. Ook Rijnlands: Schick. Frans: chique. Sjigkske betekent ook een (zacht) snoepje, een bonbon ook in het Belgisch Frans. Dit zie je niet meer veel: 'mansløj die sjigke en sjieke vroløj met en sigaret een e reurke.' De oorsprong van het woord zou misschien een klanknabootsing kunnen zijn.

sjimagraw: (ook Waals, Frans: simagrée) valse gedraging, inzonderheid valse gelaatsuitdrukking.

sjlam: kolenslik. Zie bij fombak.

sjoekel: schommel. Gr.D.: sjokkel. Duits: Schaukel.

sjoof: lijkbaar. Op et sjoof ligke: opgebaard liggen. Gr.D.: op de sjoof ligke. Sjoof verwijst naar het stro (schoof) waarop de overledene lag. Ook in het Rijnland: das of der Schauf. Duits nu: der Schaub, die Garbe.

sjraom: streep. Ook Rijnlands.

sjroep: stroop. Maar sjrupke: siroopje., bijv. tegen de hoest. Gemmenich: krütsche, Aken: Seem. Duits: Seim.

Volgens verpachtinge van den 3den 8ten 1771
 1771 is ons fieve vrouwe Thiendin uytverpacht
 en verbleven aen Hubert van Aukel voor
 72 f. in judicio ten overstaan van sekout
 en schepenen me presente pastore in eenen
 thoust van 6 achter een volgende iaeren ...
 Het Brondet fans gelegen op het feddetjen
 aen Jacob Lansen voor 51 f.
 Den deidel op den Beigh aen Jan Jolustijn
 voor 19 f. 6.0.
 De 5 rooden op den Hoingies wegh aen
 Jan Jolustijn voor 12 f. 10.0.
 Den deidel ontrent Zesenhare aen Hubert
 van Aukel voor 17 f. 5.0.
 De vijf rooden op de mydt aen stas Bon
 voor 11 f. 5.0.

Enne toas(j), een pachtijd. In 1771 schrijft de toenmalige pastoor van Moelingen, Arnoldus Houbiers, pastoor van 1746 tot 1774), '... eenen thoust van 6 achter een volgende iaeren ...'

En sjwoatel (vaan de Soci  t   Ceramique Maestricht) met vl   sjaar. Roeie en witte trip, paateetfwa (leverpas-
 tei), row sjeenk en t   tdevoe (hier niet van het kalf, veau, maar van het varken maar wel met tomatenpuree
 en madeirawijn zoals het hoort).

En twaart en enne talleur (vaan P. Regout oet Mastreech) met row sjeenk, e Herfs kieske (of s(j)teenkkies) en
 sjroep en en zjat kaff  . | En wel.

sjroe(e)t: kalkoen. Ook Aken. Duits: Trut(henne).
 sjron: kloof, barst in de huid. Rijnlands: Schrong. Duits:
 Schrunde, verwant met Middelnederduits schrinden: barsten.
 sjroompe: ruw wrijven over iets.
 sjwaddernere: doelloos rondlopen. Gr. D. zjwaddernere.
 s(j)lavrik: smalle glijstrook op ijs. Ook schaats. S(j)lavrike als
 werkwoord.
 s(j)lipr  mke: sleedoornpruimpje, Prunus spinosa (gedoornd).
 Daar krijg je 'sjlie (wrang aanvoelende) tan' van.
 s(j)lock: slok.
 s(j)mik: zweep (i.v.m. paarden). Duits: Schmicke (maar mee-
 stal Peitsche).
 s(j)nuutesplak: zakdoek.
 sparadra: hechtpleister. Frans: sparadrap. Ook plaoster,
 pl  sterke.
 s(j)pen(t)sje: muurkast. Gr.D.: sjp  n: vensterloze bergruimte,
 vaak onder de trap, als voorraadsruimte. Duits: Spind.

s(j)p  n: spaanders (hout).
 s(j)preenk: bron.
 s(j)pritse: spuiten. Ook in kleinere hoeveelheid s(j)pritsele.
 s(j)pwoar: prei. Gr.D.: po  r (zonder s). Met sj-klank in Gem-
 menich, D.JP.: spoar (sp Duits uitgesproken, dus sj). Volgens
 mijnwoordenboek.nl/dialect komt die sj-klank ook verder
 noordwaarts voor tot Heerlen.
 s(j)taor: rolgordijn aan de buitenkant maar ook overgordijn
 aan de binnenkant. 'Trek de s(j)taore mer tow.'
 s(j)tart vaan e pj   rd en s(j)tuts vaan en koo. (Volgens boer
 Jacques Walpot zaliger.)
 s(j)teenkkies of Herfs kieske.
 s(j)tiep: stut. Ook Aken: der Stipp.
 s(j)tievele: laarzen. Soms botte. Duits: Stiefel.
 s(j)tikker(t): stootijzer.
 s(j)toep, s(j)tupke: jas, jasje. Ook in de betekenis van trottoir
 (zie verder).

En wèn. | E vèèld met zèèmp, koolzaad.
En zich (links) en en miej. (Verz. W.M.)

s(j)tom: dom. S(j)tommen os.
s(j)tute: opscheppen. Ook Gemmenich en Aken.
taffele: voetje voor voetje lopen (oude mensen op pantoffels).
(zich) tagge: ruziën Gr.D.: tagke. Dict. liég: het Franse taquiner zou van het Middelnederlands komen. Rijnlands: taggele.
de takke: aambeien. Takkekroed: knopig helmkruid, *Scrophularia nodosa*. Volkse naam: aambeiwortel.
takkeldraad: prikkeldraad.
talleur: eetbord. Duits: Teller. Vlaams: teljoor. D.J.P.: tälder.
tirrèt: ritssluiting. Frans: tirette.
toas(j) pachtlooptijd. Gr.D.: tous. Voor landbouwgronden negen jaren, opzegbaar na drie en zes jaren. Middelnederlands woord: toust.
toe(e)mel: gewende manier van leven, van doen.
toe(e)sje: ruilen. Duits: tauschen.
tol: metalen plaat. Frans: tôle.
töötel: tuit van een koffiepomp.
zich towwe: zich spoeden. Wordt vooral in 's-Gravenvoeren gezegd. In Moelingen meestal zich s(j)poje. Aken: sich zaue.
trip: witte pensworst en rode bloedworst. Frans tripes: ingewanden. Tripsop: het sop van de gekookte trip. Vermaarde tripsopfeesten van 's-Gravenvoeren.
troefel: kolenschop. Ook metselaarsschap.
trottoir: stoep, de verhoogde en verharde strook voor de gevel van een huis. Frans.
tuun: onaangename manieren van handelen.
tuut: papieren puntzak. Duits: Tüte.
twaart: boterham. Aken: Taat. Waals: taote, Frans: tartine (tarte is vlaai).
uts: buil. Gr. D.: huts.
vastaovend: vastenavond. In Moelingen dus niet vastelaovend.
vêrevet: uitgesmolten vet van tegen de ribben.
verkenzje: terug kinds worden.

vernjöke: bedotten.
versjandeleerd of vere (of vera...)nneweerd: venield, tot onbruikbaar herleid.
verwêên(s)broed: beschuit of snede wittebrood in melk geweekt en met geklutst ei erover even in de pan gewenteld en dan bestrooid met suiker, wentelteefje. D.J.P.: verwändbrud. Rheinisches Wörterbuch, Band 9, Spalte (kolom) 614: Verwennbroet.
veunkelhoat: aanmaakhout voor de kachel.
viegel: mondharmonica. Gr. D.: meziekске. In het Woordenboek van de Limburgse dialecten (zie Inleiding van dit artikel) staat in deel III, 3.2, feesten en vermaak, vegel voor Moelingen vermeld in de betekenis van viool. Niemand met wie ik (W.M.) hierover gesproken heb, kan dit beamen. Misschien is er een verwarring met het Duitse Fiedel, vedel, de volkstern voor Geige, viool.
vjöli: keerzone bij ploegen, dwarsgeploegd stuk land aan begin en einde van een akker. (Gr.D.: vuülie). Ook vjölei. Komt van voordel – vördel – völ – völe – völi – vjöli. Uitgebreide

uitleg in het Woordenboek van de Limburgse dialecten, 1983, deel I, 1: Agrarische terminologie. (Zie inleiding van dit artikel.)

volè: luik. Frans: volet.

voordook: voering.

(wat e) votlwoak: waardeloos iemand. Votlwoak: aarsopening. Vot, kont, wordt in vele vulgaire uitdrukkingen gebruikt.

Rijnlands: Fottlauch.

vrech: onbeschoft (vooral bij het spreken). Een vrechde moel (muil). Zie ook asraanterik. Duits: frech.

vrèj: voedergang in stal.

vriemelbaor: handboor, slingerboor. Het werktuig zelf wordt vriemelbwoord genoemd. Nederlands wriemelen in de betekenis van friemelen. Het Gronsveldse zjweunk heb ik (W.M.) in Moelingen niet gehoord.

weendbul: opschepper. Ook sjietbul. Hollenders zeunt sjietbulle. Dit werd vroeger nogal eens beweerd.

wegfoetjse: ongemerkt vertrekken. (Ned. foetsie).

(soekere) wegk: suikerbroodje.

wel: veldrol. Aken: Welle. DJP.: wäl. Ook in het Waals: wèle.

wèn: hefvijzel. Vroeger meestal met een tandstang in een houten bekisting. Van het Nederlandse en Duitse winden, draaiend bewegen. Duits: (Stock)winde.

wiemel: aalbes. Ook Aken: Wimel. D.J.P.: mimel.

wikse. De sjoon wikse. Ook voor seksuele zelfbevrediging.

zèemp: herik, Sinapis arvensis, Duits: Acker-Senf (mosterd). Zèemp en elders in Limburg zennep en het Duitse Senf hebben dus dezelfde etymologie: Latijn sinapi, mosterd. Zèemp wordt ook gezegd voor koolzaad, Brassica napus (knol) var. arvensis (akker).

zèewel: heel lichte koffie. Zèewe: flauwe praat vertellen. Gezèewel: koffieklets.

zèjbaar: vergiet. Zèjje. Milch seihen. Duits: Sieb (zeef).

zessel: hakmes met wat afgeronde bovenkant. Voor een hakbijl wordt meestal bilke (bijltje) gezegd.

zich (met zichhaok): zeis voor graangewas. Werkwoord: zichte.

zikkel: sikkel (Gr.D.: zîkel).

zjat: tas. Een zjat kaffè. Verouderd voor een tas koffie. Een zjat (Frans: jatte) is een nogal grote kop zonder oor. Tas: Frans tasse. Waals café voor het Franse café.

z(j)wèègel: lucifer.

Opmerkingen en vaststellingen

Het Moelings dialect hoort wat de woordenschat betreft duidelijk bij het Nederlandse taalgebied. Toch zijn er belangrijke invloeden geweest van buitenaf.

Woorden uit het Frans en het Waals

Zoals reeds in de inleiding gezegd, zijn er nogal wat Waalse en Franse woorden in het Moelings. Een groot aantal hiervan heb ik (W.M.) in mijn hoofdljst weergegeven. Vele van die Waalse of Franse benamingen hebben betrekking tot de landbouw, de industrie, fiets- en auto-onderdelen, de handel, het huishouden enz. Hier een erg onvolledig aantal ervan als voorbeelden.

- binnèt: wielwerktuig met twee messen om de grond te schoffelen. Frans: binette. Biner: schoffelen.

- centrifuusj: (middelpuntvliedende) afroommachine. Frans: centrifuge. Volledige Franse naam: écrémeuse centrifuge.

- exterpateur: werktuig voor een oppervlakkige bodembewerking. Frans: exstirpateur. Gr. D.: ekspater, ook zjèvesjèrder.

- hangar: gedeeltelijke open loods of schuur.

- morti: (Waals) mortel.

- rattefan: hooimachine met dubbele werking, keren en rollen maken. Frans: râteau-faneur.

- rawwette: overgebleven stuks gratis weggegeven. Waals: rawètes.

- rebu: kroet, minderwaardig fruit voor industriële verwerking. Frans: rebut, Gr. D.: rebuu.

- remorque: aanhangwagen.

- sikateur: snoeischaar. Frans: sécateur maar in het Waals (Dict. français-liégeois van Jean Haust, p. 428) soms sicatèur.

- triëren: sorteren (van fruit). Frans: trier.

- boezjie: ontsteker. Frans: bougie.

- dérailleur: versnellingsstelsel met tandwielen.

- frein: rem.

- gar(d)boe: spatbord. Frans: garde-boue.

- kappo: motorkap. Frans: capot.

- vitezze: versnellingen. Frans: vitesses.

- baasj: dekzeil. Frans: bâche.

- bassin (ook bassèng zoals in 's-Gravenvoeren): zinken wasteil. Ook en tèng. Ook in het Waals wordt tène of tîne gezegd. Een wesjkoop is meest van hout.

- bidon (ook bidong zoals in 's-Gravenvoeren): meeneembare drinkfles, ook als groter recipiënt, bijv. voor benzine, bus of kan (jerrycan).

- goert: blikken veldfles. Frans: gourde.

- grinjee of grinji: zolder. Waals woord is gringnî. Frans: grenier.

- kannappee: zitbank met armleuningen. Frans: canapé.

- kwizzenjêr: fornuis. Frans: cuisinière

- lavvabbo: wastafel. Frans: lavabo. Dit Latijns woord betekent: ik zal wassen. Het is het begin van het tweede deel van psalm 25 dat door de priester gebeden wordt bij het voorbereiden van het offermaal tijdens de mis. 'Lavabo inter innocentes manus meas ...' (Letterlijke vertaling: Ik zal wassen tussen de onschuldigen mijn handen ...)

- paateetfwa: leverpastei. Frans: pâté de foie.

- plafond: zoldering.

- quinquet: olielamp.

- s(j)taor. Zie uitleg in de hoofdljst. Eigenaardig gegeven: Het Waalse gordène komt van het Nederlandse gordijn en het Moelingse (en Gronsveldse) s(j)taor van het Franse store.

-têetdevoo: kalfskop in tomatensaus. Frans: tête de veau.

- vollè: (rol)luik. Frans: volet.

- zjat: tas (vroeger zonder oor). Frans: jatte.

- Voornamen: zj-namen: Jean, Gerra ...

Verbasterde Franse woorden

Er zijn nogal wat woorden die uit het Waals of het Frans komen maar een merkbare verandering hebben ondergaan: verbasterde Franse woorden. Vele hiervan heb ik in de voorgaande hoofdstukken weergegeven. Nogal wat benamingen van fruitvariëteiten vallen hieronder. Ook vissoorten en dergelijke:

- blangkèttekjöse. Deze nogal weke roomkleurig-rose kersen met weinig handelswaarde werden op de veiling onder de naam Royallen (Frans: Royales) verhandeld. (Frans: blanquettes).
- doelens: dikke ronde gele pruim. Frans: reine-claude d'Ouil-lins.
- grijêene: kleine Waalse (zure kersen). Waals: griyinne, Frans: griottes de Visé of griaines.
- korpendu-appels. Vroeger veel voorkomend in Limburg en de Maasvallei. Frans: court-pendus.
- renèt (appel). Frans: reinette.
- rèngelaote: reine-claudepruimen.
- pietsj: stekelbaars. Waals: pîche, Frans: perche.
- truulè: schepnet. Waals: trûlê, Frans: truble.
- truut: forel. Waals: trûte, Frans: truite.

Reden voor het grote aantal Waalse en Franse woorden in het Moelings dialect

In het Moelings dialect zijn dus veel Franse en Waalse woorden binnengeslopen. Maar is dit ook niet het geval in vele Vlaamse gebieden die aan Wallonië grenzen? Vroeger, vóór de overheveling van de Voerstreek naar de provincie Limburg in 1963, gingen veel meer jongeren naar school in het naburige Wallonië en velen gingen er ook werken, bij voorbeeld in de metaalindustrie. Boeren en fruittelers verkochten hun producten vooral in het naburige Wallonië. Daar was ook hun melkerij (Herve) en fruitveiling (Wezet), beide in samenwerking met de Belgische Boerenbond. Zij kenden de Franse technische en gespecialiseerde woordenschat beter dan de Nederlandse. Huisvrouwen kochten hun huisraad ook dikwijls in speciaalzaken in Wezet of nog verder.

Toch moet het grote aantal Waalse en Franse woorden in het Moelings ook niet worden overdreven. Het Moelings is wel degelijk een Diets, Nederlands dialect en mensen uit Moelingen die in Wallonië gingen werken of jongeren die er gingen studeren werden altijd bestempeld als 'les flamins de Moul-land', een wat hautaine opmerking die niet noodzakelijk onvriendelijk bedoeld was.

Andersom zijn er ook in de Waalse aangrenzende dorpen nogal wat leenwoorden uit het Nederlands of het Platdiets of het aangrenzend Duits (Aken, Sankt-Vith).

Voor de schrijfwijze van de volgende verwaalde woorden van Nederlandse of Platdietsse oorsprong neem ik die van de Dictionnaire liégeois gewoon over, behalve voor de ao-klank. Datzelfde woordenboek verwijst bij die woorden telkens naar hun Nederlandse, Platdiets of Duitse oorsprong. Het Nederlands, Platdiets of Duits woord kan soms zelf misschien wel een Romaanse of Latijnse etymologie hebben.

- batch: bak, ook als voederbak. (Dict.liég., p. 68: 'Du néerl.

bak...').

- catche of kètche: in oven gedroogde appel- of peerschijven. Kètche in Verviers. In Moelingen: kètsj. Platdietsse oorsprong.
- chlam (slam): Moelings sjlam, kolenslib. Duits Schlamm.
- chlop (of slop): Nederlands: slapen.
- clame: kram, Moelings klam. Om omheiningsdraad mee vast te zetten. (Woord is verwant met klemmen).
- cloke: klok, bijv. voor kerkklok.
- cokemar: Moelings kokmoer, waterkookketel. Frans: bouil-loire.
- crèpe: krib, etensbak. Frans: mangeoire.
- dègn: den, dorsvloer. Frans: aire (de grange).
- flate: Moelings flat, rond en plat deel koeiendrek, Duits Kuhfladen (koeienvlaai). Uit het Platdiets.
- fessèdje: vitswerk, bijv. in de vakwerkbouw.
- gade: geit. Frans: chèvre.
- gordène: gordijn.
- hèksèle: Moelings heksel, gehakseld stro.
- mote: mot. Frans: mite.
- pane: dakpan.
- rinna: reinsteen. Frans: borne (cadastrale).
- robète: konijn. Middelnederlands: rob(be). Frans: lapin.
- scrinî: schrijnwerker. Frans: menuisier.
- siker of sikî: graangewassen oogsten met een s(i)kèye, Moelings zich. Sikèye lijkt op het woord sikkkel.
- sizèt: sijs. Frans: tarin.
- sprèw: spreek. Frans: étourneau.
- spritchî: Moelings s(j)pritse, spuiten.
- stipe: Moelings s(j)tiep, stutpaal. Frans: étau. Rijlands: Stipp.
- stouve: stoof. Frans: poêle.
- strin: stro. Frans: paille.
- stron: stront.
- tesson: das. Dict.liég. p; 654: 'd'origine germ.'. Frans: blai-reau.
- truvèle: grote schop, maar het woord lijkt op truweel.
- wèle: Moelings wel, veldrol, Duits: Welle.
- wène of winne: hefvijzel. Moelings wèn. Vroeger met een tandstang in een houten bekisting. Frans: cric à crémaillère. Van het Nederlands en Duits winden, draaiend bewegen.

Moelingse woorden die op het Duits lijken, vinden we ook in de naburige Platdietsse dialecten. Voorbeelden (Zie ook in hoofdstuk 2):

- bats: dij en bil. Rijlands: Batze.
- dölke: kauw (vogel). Duits: Dohle.
- gardèng: gordijn. Duits: Gardine.
- groe(e)ment: nagras voor een late hooibeurt. Duits: Grum-met.
- hits: hitte. Duits: Hitze.
- kannien: Duits Kanin.
- kriemer: (rondreizende) kleinhandelaar. Duits: Krämer.
- kwatsj: zevertaal, (toch meestal zêever). Duits: Quatsch.

- kwètsje: platdrukken. Duits: quetschen.
- loetsj: fopspeen. Duits: Lutsche.
- (s(j)taal)luch: (stal)lantaren. Duits: Leuchte.
- lüüter: schuimend zeepsop. Duits: Lütter.
- lwoak: gat, Duits: Loch.
- miem(ke): poes. Rijnland: Mimm(sche).
- oongesiefer: ongedierte. Duits: Ungeziefer.
- pratsj: modder. Rijnlands: Pratsch.
- reurke: sigarettenpijpje. Duits: Röhrchen.
- sjeenk: ham. Duits: Schinken.
- sjlam: kolenslib. Duits: Schlamm met als eerste betekenis: modder.
- sjoekel: schommel. Duits: Schaukel.
- s(j)mik: zweep i.v.m. paarden. Duits: Schmieck.
- s(j)pèn: kleine voorraadskast. Duits: Spind.
- s(j)pritse: spuiten en s(j)prööt: gieter. Duits: spritschen.
- s(j)tievel: laars. Duits: Stiefel.
- s(j)trikke: breien. Duits: stricken.
- toe(e)sje: ruilen. Duits: tauschen.
- tuut: papieren (punt)zak. Duits: Tüte.
- vot: achterste, kont. Rijnlands: Fott.
- vrech: onbeschoft. Duits: frech.
- vware: rijden. Duits: fahren.

Verbastering en geleidelijke ontwikkeling van het dialect

Het betrekkelijk grote aantal inwijkelingen bestaat enerzijds vooral uit mensen uit naburige Voerense en Limburgse dorpen, vooral dan uit Eijsden en anderzijds uit naburige Waalse plaatsen. Beide groepen zorgen voor een verbastering van het Moelings dialect.

De **s-uitspraak voor medeklinkers** in woorden als slaop, slechter (slager) snie, snoe(e)ts (gezicht), sprööt (gieter), spwoar (prei), staal, stiep enz. wordt steeds meer verdrongen door de sj-uitspraak uit andere dorpen. Zelfs ‘echte’ Moelingenaren lijken steeds meer voor de sj-uitspraak te kiezen. In D’r Koeënwoof nr. 21 (jaar 2000/2) heb ik (W.M.) de uitkomst van een bevraging hieromtrent weergegeven die ik samen met Robert Brouwers zaliger (1941-2016) uit ’s-Gravenvoeren in Moelingen heb uitgevoerd. Toen al werd er meer sj dan s uitgesproken in woorden waarbij die s gevolgd wordt door een medeklinker. Toch hoor je bij oudere autochtone Moeligenaars nog geregeld s voor een medeklinker. ‘Et stru ligt een der staal.’ In het boek ‘Pays de Herve’, in 1987 uitgegeven door Pierre Mardaga uit Luik, maakt Léo Wintgens een lijst op van Platdietse dialectwoorden. Als aanspreekpersoon voor Moelingen fungeerde Antoine Timmers zaliger (1914-2005). Soms zegt hij s en soms sj voor woorden die met een s beginnen gevolgd door een medeklinker. Ik (W.M.) volg hier de schrijfwijze van Léo Wintgens. Zo zegt Antoine Timmers schläk (slak) maar spän (spin), schlööp (grendel) maar slüetel (sleutel), küekeschtool, betschprei maar stoovelaai en zwäegel (in plaats van zjwäegel) (lucifer). In het belangrijk werk van Léo Wintgens (‘Hergenrath 1939) ‘Wi zaach éch dat op Ostbäljesch Plat?’, deel I Wortschatz, Aachen 2014, schrijft hij op p. 29, bij de ‘Historisch-sprach-

geographische Karte des Herzogtums Limburg’ i.v.m. de Pan-ninger lijn, de overgang van de s-uitspraak naar sj-uitspraak voor de begin s van een woord wanneer die s gevolgd is door een medeklinker en waarbij Moelingen ten westen van die lijn ligt, het s-gebied en ’s-Gravenvoeren ten oosten ervan, het sj-gebied: ‘sloope / schloope etc.: nl. slapen / dt. schlafen (Pan-ninger Linie): Moelingen hat neben s- auch sch-.’ Enkele woorden die hij aanhaalt: s(ch)méet en s(ch)mis, s(ch)pän ...

Ook **de woordkeuze** verandert. Bwoatram i.p.v. twaart; höj i.p.v. hōw; kas voor sjwaap; mèèdsje i.p.v. mètske; Nederlander voor Hollènder; oma en opa voor grandmamma en grandpappa; ottoroet voor ottobaan; preester voor gèèselek; ressort voor vèêr; sjnoep (verkoudheid) in plaats van kaw; sofa voor kannappee (canapé); een tas koffie voor een zjat kaffè; Val-Dieu voor Gwoadsdel; versjnellung i.p.v. vitès; Viezé voor Wèèzent; zakdook voor s(j)nuuttesplak, zjèetel (en fauteuil) voor lêènesjtool, enz.

Het Moelings dialect is ook beschaafder, minder ruw en minder vulgair geworden. Vroeger, toen de meerderheid der bevolking nog intens bij het boerenleven betrokken was, leefde de hele gemeenschap met en tussen de boerderij- en de huisdieren. Wanneer die dieren niet altijd gehoorzaam waren en zelfs agressief konden zijn, werden ze met hard en ruw taalgebruik tot de orde geroepen. Dit taalgebruik werd zo gewoon dat het ook, niet altijd slecht bedoeld, tegen de medemens werd toegepast. De bevolking lijkt beschaafder geworden en die ruwe uitdrukkingen van weleer hoor je nu steeds zeldzamer.

Enkele voorbeelden van dat ruwe, onbeschaafde taalgebruik van nog niet zo lang geleden. (Moge de lezer mij dit laag niveau van taalgebruik niet te fel ten kwade aanrekenen.)

- Lek mich amaasj: laat me met rust, verdwijn. Duits: am Arsch, aan de kont. — Ver geun dê es aan zenne bul (of zak): iemand aframmelen. Bul: balzak. Bul wordt soms vervangen door prij, een ongunstige benaming voor lichaam. — Du bis mich en flööt: zie in hoofdlijst. — Get ver honsbommele (of honskloete) doen: zonder beloning of resultaat (zie hoofdlijst). — Val kapot: uitdrukking bij de melding van iets totaal ongelofelijks. — Zich de kloete sjore: niet deelnemen aan werkzaamheden. — Aw krak (zie hoofdlijst). — Nötse kurèj: vuil slecht vrouwspersoon, kreng. Ook gezegd voor dieren zoals een koe (zie hoofdlijst). — Wat en paans (zie hoofdlijst). - Nötse rêêkel: vuile deugniet. Rêêkel: reu. — Enne remmel: deugniet. Rimmel (Rijnlands Rämmel) is een rammelaar, mannelijk konijn. — Den sjeurpwoart s(j)têet woape: je schuurpoort staat open, je broeksluiting staat open — Dao heb ich sjiet aa: dat kan me niets schelen. — Nöts verke: vuil varken, zeer ongemaniërd iemand. — S(j)tom votlwoak: domme lomperik. Votlwoak: aarsopening, Rijnlands: Fottlauch. Vot, kont, wordt in vele vulgaire uitdrukkingen gebruikt: sjietvot - êne de vot naodrwage - enne votteveuler - dê hêt de vot ee (in): is zeer terneergeslagen ... — Dat ès mich en zwoag: vervelend persoon. Zwoag: zeug, Enzovoort.

Dat ruwe en onbeschaafde van onze voorouders wordt duidelijk weergegeven in verband met het gedrag van een gehuwde man tegenover zijn vrouw in de volgende bekende rijmende uitdrukking: Op de s(j)traot puun en lek, aterrök (achter de rug) knöppel en s(j)tek.

O tempora, o mores. Wat een tijden, wat een zeden, zou de Romeinse schrijver Marcus Tullius Cicero (106-43 voor Chr.) zeggen.

Is er nog een toekomst voor ons Moelings dialect?

Het antwoord is op langere termijn, helaas, nee. Je kunt de doodstrijd ervan misschien op middellange tijd wat rekken door het officieel erkennen en beschermen van het soort tussentaaltje, het algemeen Limburgs, zoals dit nu al in Nederlands Limburg gebeurt. Dat tussentaaltje vervangt de plaatselijke dialecten door wat men als een soort algemeen Limburgs voorstelt maar eigenlijk veeleer gewoon Nederlands is maar dan op zijn Limburgs uitgesproken. De overgrote meerderheid van de gebruikte woordenschat bestaat immers uit moderne Nederlandse woorden met her en der een wat nostalgisch folkloristische aanwezigheid van typisch Limburgse woorden van weleer.

Zoals het Waals dialect uit onze naburige Romaanse dorpen bijna volledig verdwenen is ten voordele van het algemene, officiële Frans, zo zal ook ons Moelings dialect verdwijnen ten voordele van het algemene, officiële Nederlands, ten minste voor wat de Nederlandstaligen uit ons dorp betreft. De kinderen en zeker de kleinkinderen van de Fransgezinden uit ons dorp, onder wie de echte Moelingenaren Limburgs Moelings spreken, spreken nu al uitsluitend Frans.

Het Moelings dialect kon alleen gedijen in een autarkische gemeenschapsvorm, economisch zelfvoorzienend in een zichzelf beschermende eigen volksgemeenschap. Die twee kenmerken van het op en in zich gekeerde dorp zijn in snel tempo veranderd.

Vroeger was het hele economische proces van ons dorp wat men nu circulair noemt. De boeren produceerden de benodigde voedingswaren en de ambachtelijke familiebedrijfjes zorgden voor het vervaardigen en onderhouden van de nood-

zakelijke werktuigen en onderdelen ten behoeve van de boerenbedrijven en de huishoudens. Door het geringe contact met gemeenschappen buiten het eigen dorp kon het Moelings dialect in al zijn eigenheid en rijkdom bewaard blijven.

Elk dorp, ook Moelingen, had dus zijn zelfvoorzienende bedrijfjes. Ik (W.M.) herinner mij nog de volgende inrichtingen naast het grote aantal boerderijen en boerderijtjes. De smidse (Hermans) met bijhorende ijzerwinkel. Een grote schrijnwerkerij (Waterval). Later ook een timmer- en begrafenisbedrijf (Tossings). Twee veevoederhandelaars, Tossens voor de Boerenbond en Plusquin als vrije onderneming. Beiden waren ook kolenhandelaars. Nog eerder was er ook een kolenhandelaar Thewissen aan Het Bat. Twee bakkerijen (Aussems en Theunissen (later met winkel)). Vele boerderijen hadden hun eigen bakoven. Twee schoenmakers (Plusquin en Duyckers). Een slager (Guillaume). Vele families slachtten hun eigen varkens aan huis soms met de hulp van een ambulante slager (bijv. Chrétien Sluysmans). Voor mijn tijd was er ook een snijder (Brennenraedts). Een fietsenhersteller (Laamberke André). Kappers (o.a. in mijn (W.M.) kindertijd Paul Tossens) en kapsters. Tien kruidenierswinkels, waaronder de Welvaart van de Boerenbond, (niet alle in dezelfde tijdspanne). Tien cafés. Fruithandelaars (o.a. Theike Janssen). Voor mijn tijd was er nog een watergraanmolen (Walpot). Moelingen had ook zijn eigen kerkelijke en administratieve instellingen met bijhorende scholen. Een veldwachter (Godin). Een douanekantoor. Eigen fanfare met feestzaal. Afdeling van de Boerenbond. Enz.

Toen al die plaatselijke inrichtingen, de ene na de andere, verdwenen, kwamen de Moelingenaren noodgedwongen meer en meer in contact met de omringende dorpen en steden. De eigenheid ging hieronder lijden. Werkgelegenheid buiten het dorp en het grote aantal inwijkelingen verbasterde het Moelings gedeeltelijk en geleidelijk. Het einde van het specifiek Moelings dialect komt onherroepelijk dichterbij.

Wandelexcursie in Moelingen, met Willy Machiels als gids (28 augustus 2024).

Wonen aan de Pleij van 's-Gravenvoeren

Mennekesput nr. 8

Hub Smeets

De Franse koning Lodewijk XIV veroverde in 1673 Maastricht. Hij was daar zo trots op dat hij deze overwinning in steen liet beitelen in een triomfboog die hij bouwde midden in Parijs. Maar in de dorpen rond Maastricht brachten zijn troepen vooral veel narigheid. Ze eisten steeds weer geld van de dorpsbewoners, die zich diep in de schulden moesten steken om aan hun eisen te kunnen voldoen. Zelfs toen de Fransen enkele jaren later Maastricht weer moesten verlaten, deinsden ze er niet voor terug om de dorpelingen geld af te persen.

Dat gebeurde in het najaar van 1678. Een majoor van de Franse ruitery kwam naar 's-Gravenvoeren met een onplezierige boodschap. Hij zou met meer dan honderd ossenkarren en proviandwagens komen 'logeren' en zich 'bevoorraden'. Tenzij de Voerenaren met geld over de brug zouden komen. Maar de dorpskas was al lang leeg en de schulden torenhoog.

Gelukkig was er toen een reddende engel. Zijn naam was Willem Lehaen. Hij leende de gemeente uit eigen zak 200 gulden om daarmee de majoor te paaien. Voor zover bekend hebben de Fransen het dorp daarna gemedend.⁽¹⁾

Willem Lehaen was een zoon van Henri Lehaen⁽²⁾, pachter van de hoeve van de abdij Val-Dieu.⁽³⁾ Willem was in 1632 geboren in Warsage en trouwde op zijn 27-ste in Voeren met de zes jaar oudere Maria Rigals, jongste dochter van de vermogende olieslager Jan Rigals en zijn vrouw Catharina Heijnen.

Het echtpaar woonde 'boven in den Pleije'.⁽⁴⁾ Zo noemden de plaats waar nu het huis staat van Robert⁽⁵⁾ en Maria

Brouwers-Demollin, aan de Mennekesput nr. 8.⁽⁶⁾ In die tijd bestond de naam Menneke(n)sput nog niet. Deze naam is afgeleid van een put in de Mellekenshof, die in de 17de eeuw aan deze straat lag. Willem en zijn vrouw waren waarschijnlijk niet de eerste bewoners van het huis, want er zijn oude resten gevonden uit de 16de eeuw.⁽⁶⁾ Over de eventuele eerdere bewoners is echter niets gevonden.

Over Willem Lehaen is verder niet veel bekend. Hij was een tijd lang dorpsmeester van 's-Gravenvoeren. Hij kreeg met zijn vrouw vier kinderen, waarvan twee jongens en een meisje de volwassen leeftijd bereikten: Jan, de oudste, bleef ongehuwd. Dochter Catharina trouwde met Jan Godfried Walpot, griffier, schatheffer⁽⁷⁾ en burgemeester van Voeren en schepen van Noorbeek. Hij was een zoon van de schout Hendrik Walpot.

Zijn zoon Hendrik Lehaen trouwde met Sophia Wicken, dochter van de Peter Wicken, bekend van de langdurig processen die hij voerde tegen de Jezuïeten over de hooitiende⁽⁸⁾.

Aan het einde van zijn leven verdeelde Willem Lehaen zijn hele bezit onder zijn kinderen. De omvang van zijn vermogen was rond de 25.000 gulden.⁽⁹⁾ Dat was in die tijd een aanzienlijk bedrag. De nakomelingen van Willem Lehaen bleven gedurende zeker vier generaties in het huis aan de Mennekesput wonen. Dat verliep als volgt.

Hendrik Lehaen kreeg na zijn huwelijk in 1700 met zijn vrouw Sophia Wicken toestemming van de andere erfgenamen om in het huis te blijven wonen. Dat was toen groter dan nu. Waarschijnlijk was (een deel) van nummer 6 toen onderdeel van het huis dat een gesloten hoeve vormde.⁽¹⁰⁾

Dit echtpaar kreeg drie dochters die de volwassen leeftijd bereikten: Ida, Catharina en Cornelia. De laatste, Cornelia, trouwde met de schepen Hendrick Heijnen die haar twee dochters schonk: Marieke en Sophieke. Zij werden al op jonge leeftijd wees en over hen wordt uitgebreid geschreven in dit tijdschrift (zie: 'Marieke en de begijn Heijnen').

Dochter Catharina Lehaen trouwde met Peter Wijnants, herbergier in de Croon.⁽¹¹⁾ De oudste dochter was Ida Lehaen. Zij bleef wonen in het ouderlijk huis aan de Mennekesput.

Er hangt iets geheimzinnigs rond het huwelijk van Ida Lehaen. Duidelijk is dat ze voor haar huwelijk zwanger raakte en een week voor de geboorte van het eerste kind trouwde met Peter Bous, wiens genealogische identiteit niet achterhaald is (hij ondertekende steeds met Peter Bos).

In 2002 kreeg de gevel aan de straatkant een onderhoudsbeurt.

Hun huwelijk vond plaats op 11 maart 1727 in Maastricht en werd ingezegend door pater Walpot, een bogaarde⁽¹²⁾. Een van de getuigen was Agnes Veugen, stiefdochter van de naar Maastricht verhuisde Voerense notaris Jan Anton Walpot.⁽¹³⁾ Zij werd ook peettante van hun eerste kind, dat in Voeren werd gedoopt.

Het echtpaar kreeg acht kinderen. In hun tiende huwelijksjaar voltrok zich een ware ramp: in één week stierven al hun kinderen (drie, vijf en negen jaar oud) tijdens de dysenterie-epidemie van 1735. Een week na de begrafenis van deze drie kinderen werd hun vierde kind geboren, Sophie Bous. Hierna volgden nog vier kinderen. Toen 30 jaar later (1764) Peter Bous overleed bleef Ida Lehaen met haar kinderen in het huis wonen. Met grote regelmaat woonde hier ook haar peetkind, de bovengenoemde Marieke Heijnen. Er woonde ook een alleenstaande man in huis: Hendrik Walpot [zie kader].

In 1765 stierf in het huis aan de Mennekesput de ongehuwde Hendrik Walpot. Hij was een zoon van de griffier Goswinus Walpot. Hij woonde vanaf 1748 bij Ida Lehaen, wiens man Peter Bous zijn land bewerkte. Hendrik Walpot woonde gedurende 18 jaar bij het gezin en zat daar ook aan tafel. Hij had de kinderen Bous zien opgroeien. Voor zijn dood had hij enkele malen een testament opgemaakt. Bij het laatste testament had hij vastgelegd dat, als compensatie voor de goede zorgen en het oppassen bij zijn ziekte, de kinderen van Peter Bous vrijwel zijn gehele (weliswaar met schulden belaste) bezit zouden erven. De geschatte waarde van deze erfenis was meer dan 1.700 gulden.

Ida Bous, de jongste dochter van Peter Bous, trouwde in 1777 met de landbouwer Lambert Cerfontein.⁽¹⁴⁾ Dit echtpaar kreeg in 1781, bij een verdeling tussen de erfgenamen⁽¹⁵⁾, het huis aan de Mennekesput. Hier kregen ze acht kinderen, waarvan er vier in Voeren bleven en twee (of drie) naar het buitenland gingen. Zoon Peter Cerfontein trouwde in 1812,

evenals drie van zijn zussen. Reden was waarschijnlijk het omzeilen van de dienstplicht voor Napoleon voor zichzelf of hun aanstaanden.⁽¹⁶⁾

Na de dood van Ida Bous in 1814 bleven haar weduwnaar Lambert Cerfontein, zijn oudste zoon Jacques en zijn jongste zoon Jan Theodore in het huis wonen. Ook woonde er een huishoudelijke hulp.

Jan Theodore Cerfontein trouwde in 1819 met Joanna Cerfontein. Dit echtpaar kreeg in het huis aan de Mennekesput elf kinderen, waarvan er acht de volwassen leeftijd bereikten. Het echtpaar bleef tot aan hun dood in dit huis wonen. Joanna stierf er op 11 december 1869.

Wie van deze kinderen in het huis aan de Mennekesput is blijven wonen heb ik niet kunnen achterhalen.

Bronnen en opmerkingen

1. RAH Schepenbank 's-Gravenvoeren 1082 boek 7 pag. 36
2. Henri Lehaen d'Aubnea (Affnay?), op 13 november 1623 gehuwd met Elisabeth Ruette (Lerutte) de Bombye. Henri was op zijn beurt waarschijnlijk een zoon van Willem Lehaen en zijn vrouw Nelen (Cornelia) uit Warsage. Opmerkelijk is dat zijn voornaam steeds 'Willem' is en nooit 'Guillaume', ook in Warsage.
3. RAL Schepenbank Warsage 1628-1665, reeks aantekeningen in ongenummerde pagina's in 1633, waarin Henri Lehaen opereert als 'fermier de la Valdieu'.
4. Deze beschrijving gebruikt Willems zoon Jan Lehaen in het testament dat hij op 28 augustus 1723 opmaakte bij notaris J.A. Walpot (RAH). Hij refereert daarbij aan de (niet gevonden) partage tussen de kinderen van Willem Lehaen.
5. De huizen aan de Mennekesput werden bij eerste aanzet voor het kadaster in 1770 nog aangegeven als liggend aan de Pleij. De weiden noemde men 'op Mellekesput' of 'op Mennekesput'.

Popp-kaart: art 612: Jean Theodore Cerfontaine, cult. FIC (373-377, waarvan 376 maison, bâtiment et cour; het lijkt er sterk op dat nr. 8 en een deel van nr. 6 vroeger één geheel vormden; nu is het Mennekesput nr. 8.

Andere eigenaars in die buurt omstreeks 1850): 373-377, waarvan 376 maison, bâtiment et cour: Art 612: Jean Theodore Cerfontaine, cultivateur Fouron le Comte; Hij was een zoon van Lambert Cerfontaine getrouwd met Ida Bous, dochter van Ida Lehaen. NB: in 2024 is dit het huis van Maria wedw Rob Brouwers, aan de Mennekesput nr. 8.

371 en 372: Art 719: Joseph Lamouche, garde champêtre, Fouron le Comte. Lamouche was schoonzoon van de schoenmaker Arnold Wicken en zijn vrouw Anna Catharina Leuten, die op haar beurt een dochter was van de postillon Joseph Leuten en Maria Catharina Nelissen. Zij kregen dit huis van Lambert Nelissen in 1772 als compensatie voor goede diensten.

366-369: Art 696: Henri Paquay e.v. Chr. Vielvoije, eigenaars van de voormalige Posterij.

De ruimte rechts boven het toegangspoortje was het atelier van kunstschilder Rob Brouwers.

6. Zie inventaris erfgoed Vlaanderen: <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/37661>.

7. De schatheffer moest de belastingen (schattingen) innen die werd vastgelegd in het schatboek. Deze functie verkreeg men door sollicitatie.

8. Zie KW39: *De Jezuiten en 's-Gravenvoeren*: 51, waarin Jan Claesen en Peter Wicken jarenlang maar vergeefs een fel proces voeren tegen deze vorm van tiende-belasting.

9. In 1716 stelde Jan Lehaen zich borg voor het schatboek van zijn zwager Jan Godfried Walpot en daarbij gaf hij een overzicht van zijn aandeel (1/3) dat hem na de partage ten deel was gevallen: 8.300 gulden. Zie: RAH, notarissen 's-Gravenvoeren, J.A. Walpot, 17 februari 1716.

10. In de tijd van Hendrik Lehaen woonden er drie families aan de westkant van de Mennekesput: Lehaen, noordelijk daarvan Jasper Warckens en daarboven Gillis Creuwen. De erven

Jasper Warckens verkochten aan Lambert Nelissen en op de plaats waar Gillis Creuwen woonde bouwde Jean Monceau zijn huis, dat later het postrelais van Thurn und Taxis werd van Michiel Vossen. (zie artikel over de postwagen in KW 44).

Lambert Nelissen schonk in 1772 zijn huis aan zijn dochter Catharina en haar man Joseph Leuten (postillon van posthouder Vossen) en dit echtpaar ging bij de (schoon)ouders wonen; hun dochter Catharina Leuten trouwde met de schoenmaker Arnold Wicken, die in dit huis zijn bedrijf voerde.

11. Over dit echtpaar is geschreven in KW43: *Wonen aan de Pleij, het Wijnhuis*: 21.

12. Aantekening van pastoor A.H. Daffnay: 1727 (7) Petrus Boes (Bous); Ao dni 1727 hac 11 martij ex mea commissione a Rdo patre Walpott begardo iuncti sunt traiectione matrimonio Petrus Boes et Ida Lehaen post proclamationes rite factus testibus Ferdinando Veugen et Agnete Veugen. Bogaarden of begaarden waren de mannelijke tegenhangers van begijnen. Veel leden van de familie Walpot in Maastricht lieten zich begraven in het bogaardenklooster van Maastricht.

13. Zie KW40: *De griffiers en notarissen van 's-Gravenvoeren in de 18de eeuw*: 28 vv.

14. De schrijfwijze Cerfontein(e) werd gebruikt in de parochieregisters vóór 1798. In de Franstalige civiele registers wordt consequent geschreven 'Cerfontaine'. Het is echter dezelfde naam en dezelfde familie.

15. RAH nots. J.W. Denis 13 maart 1781: Partage erfgenamen Peter Bous en Ida Lehaen. Het huis was toen belast met een hypotheek van 600 gulden aan de erven Geluckx in Maastricht en aan schout Fabri van Berneau.

16. **Welten, J.**, 2007, *Napoleons Europese Droom*: 336. Hier geeft hij uitleg over de ingewikkelde lotingsprocedure en de mogelijke vrijstellingsregelingen hierbij. In de Mennekesput trouwden in het jaar 1812 Nicolaas Hos, Gilles Heijnen, Peter Cerfontaine en diens zussen Anna Marie en Anna Sophie Cerfontaine.

Dubbelbenamingen

van dorpen, gehuchten en waterlopen in en rond de Voerstreek

Willy Machiels

Wanneer je een artikel schrijft waarin de namen van steden, dorpen, gehuchten en waterlopen in en rond de Voerstreek voorkomen, stel je dikwijls vast dat er twee benamingen bestaan: een Nederlandstalige en een Franstalige. Daarbij komen dan nog de dialectvarianten Limburgs en Waals. Welke keuze dient er te worden gemaakt bij het opstellen van een tekst?

De meest voor de hand liggende keuze lijkt mij dan de Nederlandstalige vorm wanneer het artikel bedoeld is voor Nederlandstaligen en de Franstalige vorm in een Franstalige tekst, bedoeld voor Franstalige lezers. Zelfs Google Maps huldigt die stelregel. Ook de Tomtom-wegenkaart doet dit maar niet zo stelselmatig als Google Maps.

Het is vanzelfsprekend dat er wel degelijk een dubbelvorm van de benamingen van een gegeven plaatsnaam moet bestaan, getoetst aan historisch verantwoorde teksten waarin deze of gene vorm voorkomt.

Nu volgt een reeks plaatsnamen in en rond de Voerstreek met gekende dubbelvormen.

Omdat dit artikel geschreven is voor Nederlandstaligen begin ik stevast met de Nederlandse vorm. Bij meerdere plaatsnamen is er een kort verhelderend commentaar bijgevoegd.

Alleen plaatsnamen met dubbelvormen Nederlands – Frans komen in de lijst voor. Dikwijls kom je benamingen van plaatsnamen tegen waarin alleen de spelling van de naam verschillend is. Meestal zijn dit van oorsprong Nederlandstalige benamingen die in hun Franstalige versie teruggaan naar een verouderde Nederlandse spellingwijze. Voorbeeld: Altenbroek en Altembrouck, Plank en Planck (niet Planche!), Remersdaal en Remersdael.

Ik gebruik de term Voerstreek in plaats van Voeren omdat Voeren in de Voerstreek zelf alleen betrekking heeft tot 's-Gravenvoeren. 'Bis te va Voere?' (Ben je van 's-Gravenvoeren?)

We beginnen in het westen van de Voerstreek aan de Maas, en gaan dan oostwaarts en we beperken ons tot de belangrijkste, hedendaagse maar ook historisch belangrijke, plaatsnamen.

In de Voerstreek zelf

Moelingen – Mouland

'Mulingia' komt reeds in 1157 voor in een opsomming van goederen van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Maastricht. 'Meilent' in 1178 ⁽¹⁾.

De Maas – La Meuse

De Berwijn – La Berwinne

De Schans – Navagne. De juiste vertaling van Navagne is natuurlijk Elven maar die benaming komt nu nog alleen voor in 'het Elverveld'.

De Groene Weg – La Voie Verte. Oude weg in het westen van Moelingen over Caestert (Eijsden) naar Maastricht ⁽²⁾.

De Winkel – La Coulée (Waals: Couleye). Winkel in de betekenis van hoek. Coulée is een 'écart', afgelegen buurt.

De Berg – Le Thier. *Thier* wordt in de Waalse dorpen veelvuldig gebruikt in plaats van het Franse *mont* of *montagne*. Eigenlijk betekent *thier* de helling van de berg of de weg in die helling naar het vlakke gedeelte 'Op de Berg', 'So'l Thier' (Zie verder bij 'Langveld'). In Weerst (Warsage) leidt de Thier Saive, ten zuiden van 's-Gravenvoeren, naar de Hei (Hej) – La Heydt. De naam Saive verwijst naar de adellijke familie De Coloisse, heren van Saive die in de 16de eeuw een leenhof bezaten in Weerst ⁽³⁾. Rond 1570 trouwde Josse de Colloisse met Marie de Xherveal van Bolbeek, de familie die eerder eigenaars waren van de leenhof ⁽⁴⁾. In oudere documenten wordt Saive Seef geschreven. De oude benaming van die helling in Weerst was Roosberck ⁽⁵⁾. 'Roos' verwijst meestal naar riet, het Germaanse 'rausa' of, misschien, naar 'ros', paard.

Langveld – Longchamp(s). 'Lankveld' in 1564 ⁽⁶⁾. ('Achter Lanckveldt Op den Bergh' en 'Op den Bergh aen ende langs den Bosch van Lanckveldt' ⁽⁶⁾).

Het Withuis – La Maison Blanche. Het dubbelgehucht aan weerskanten van de grensovergang Withuis ligt gedeeltelijk op Nederlands en gedeeltelijk op Belgisch grondgebied. De naam verwijst naar het witte huis, het oude tolhuis, nu het laatste

huis links, op Nederlands grondgebied, van Moelingen komende ⁽⁷⁾.

's-Gravenvoeren – Fouron-le-Comte

De Voer – La Voer, zelden Le Foron.

Weesterheide – La Verte Heye. Een gedeelte van die 'heide' met o.a. de boerderij Mariahof ligt op het grondgebied van 's-Gravenvoeren. In vele documenten heet die Weesterheide Wintsjensheide of Winsjesheide. Boileau schrijft dat de Weesterheide op het grondgebied van 's-Gravenvoeren, Sint-Martens-Voeren en Weerst ligt. Hij schrijft verder dat die naam Weesterheide archaisch is en dat de volksmond 'on dit plus communément' Winsjeshei zegt ⁽⁸⁾. De Vandermaelenkaart, rond 1850, vermeldt duidelijk: Winsjeshei ou Verte Heye (sic). Dus is ook Weesterhei Verte Heye. De Hei – La Heydt, vroeger La Heye, een gehucht van Weerst (Warsage) ligt wat verder. De oude benaming hiervan op de Ferrariskaart (1771-1777) is Conincks Heyde, Koningsheide. Het bos aan de rechterkant van de weg, van Voeren komend, heet nu nog Bois du Roi. Verder, aan de weg naar Aubel, heet dat bos Bois de Winerotte.

Sint-Martens-Voeren – Fouron-Saint-Martin

Sint-Pieters-Voeren – Fouron-Saint-Pierre

Lo(o)bos – Bois de Loé. Loé verwijst vermoedelijk naar de adellijke familie uit Mheer die vele gronden bezat in Sint-Pieters-Voeren.

Teuven

Remersdaal – Rémersdael

Rodebos – Bois Rouge

Ten westen van de Voerstreek aan de overkant van de Maas

Ternaaien – Lanaye. Groot-Ternaaien en Klein-Ternaaien.

Lieze – Lixhe. (In 1178 Lizia (Lisia)⁽⁹⁾) Misschien is er een verband met liezen, oude benaming van o.a. biezen, de planten aan het water ⁽¹⁰⁾. In 1169 ook Lexhe ⁽⁹⁾.

Gorheide – Devant-le-Pont. Ook in het Frans heette Devant-le-Pont vroeger Gorhé, Gorheyt ⁽¹¹⁾.

De Jekervallei – La vallée du Geer. (Van het oosten naar het westen)

De Jeker – Le Geer

Bitsingen – Bassenge. De vroegere gemeenten Bitsingen, Rukkelingen-aan-de-Jeker, Boirs, Glaaien, Won(c)k en Eben-Emaal, die nu, sinds 1977, de fusiegemeente Bitsingen (Bassenge) vormen, werden in 1963 overgeheveld van de Nederlandstalige provincie Limburg naar de Franstalige provincie Luik.

Rukkelingen – Roclenge

Beurs – Boirs. 'Beurs' staat wel in geschiedkundige teksten maar wordt nu zelden gebruikt.

Glaaien – Glons

Sluizen – Sluse

Tongeren – Tongres

Ten zuiden van de Voerstreek (van het westen naar het oosten)

Wezet – Visé

De Drie Koningen – Les Trois Rois

Op Loretten – A Lorette (Vlakhij ligt Tempelen – Temple ⁽¹²⁾)

Berg(he) – Mons. In de parochieregisters van Moelingen staat altijd Berghe. Pater C. O'Kelly schrijft Berg: '... dans le hameau de Mons (Berg), dépendant de Bombaye, ...'. Berg(he) hoorde tot in 1977 bij Bolbeek. Interessante zin van O'Kelly: 'Les censes séculaires de Longchamps (Lankvelt), du château de Berneau (Burchhof), du Temple (Tempelen), de Cheneestre, de Cromwé, de la Moinerie (Monnikenhof), du Sart-les-

Moines (Monnikenraede), de la Moldt, de Thiernagant, en ont gardé le souvenir.’ (O’ Kelly schrijft hier over de schapenteelt in onze streken ⁽¹²⁾.)

Berne – Berneau. Florent Charles schrijft in ‘Chronique Archéologique du Pays de Liège’, jaargang 1950, het volgende: ‘Les registres aux œuvres, conservés aux Archives de l’Etat à Liège nous montrent qu’anciennement la langue véhiculaire y était le flamand limbourgeois alors qu’à Visé, distant de 3 km, on s’exprimait en français. Mais après la révolution française, les procès-verbaux du conseil communal commencèrent à être rédigés en français.’ En verder: ‘Le village de Berneau (400 habitants, anciennement Berne ou Biernawe) dépendait des onze bancs de Saint-Servais, c’est-à-dire qu’il faisait partie d’un fief d’empire cédé à la Collégiale Saint-Servais de Maastricht vers 1030 par l’empereur Conrad II ...’ ⁽¹³⁾. De afhankelijkheid van Sint-Servatius, Maastricht, heeft tot in 1795 geduurd. Biernawe is de Waalse vorm van Berne. Soms wordt de Nederlandse vorm ook Bern geschreven.

Rijkel (Ryckel in de oude schrijfwijze ⁽¹⁴⁾) – Richelle. Rikela in de 11de eeuw. Middelnederlands ‘rijk’ in de betekenis van eigendom. Rikela: kleine eigendom ⁽¹⁵⁾. In het Moelings dialect zeggen we nog Rikèl.

(En verder naar het zuiden)

Bolbeek – Bombye

Op den Tommel – La Tombe. Gehucht van Bolbeek. Hier staat de aloude kapel aan de weg naar Dahlem.

Sint-Andries – Saint-André

Loenhout -- Loneu(x) (vroeger Lhonneux). Loenhout was het grootste gehucht van Sint-Andries (Saint-André). Het vormde vroeger een Brabantse bank samen met Trembleur in het Land van Dahlem, ‘le ban de Trembleur et Loenhout (sic)’ ⁽¹⁶⁾. Sinds 1977 hoort Loenhout bij de gemeente Blegny. Het Franse woord ‘aulnaie’ betekent een elzenaanplanting. Latijn *alnus* is els, *au(l)ne* in het Frans. Loenhout ligt ten zuiden van Sint-Andries, rechts van de weg naar Battice.

Schaveyen -- La Xhavée. Ligt bij Wandre en Jupille. In een artikel van pater O’Kelly van 11 augustus 1949 in Journal d’Aubel lezen we dat het klooster van La Xhavée, ‘en flamand Schaveyen’ in 1683 verenigd wordt met het klooster Hoogcruts in Slenaken. Het duurde niet lang. In 1685 vestigden zich er Karmelieten. Ze bleven er tot de opheffing van het klooster in 1796. Verkoop in 1798.

(Verder naar het oosten)

Weerst – Warsage

De Hei – La Heydt. Gehucht van Weerst. Zie voor de uitleg eerder bij ’s-Gravenvoeren.

Elbele(n) – Aubin ⁽¹⁷⁾ ⁽¹⁸⁾

Nuwenborg – Neufchâteau ⁽¹⁷⁾ ⁽¹⁸⁾

Waldenborg (Waldenberg) – Wodémont. In 1392 Walden-

berghe ⁽¹⁹⁾. Waldenborg (Wodémont) hoorde vanaf de Franse Revolutie bij de gemeente Nuwenborg (Neufchâteau). Ook kerkelijk vanaf 1802. Daarvoor hing de Sint-Nicolaaskapel van Waldenborg af van de Sint-Luciaparochiekerk van Mortroux, waarvan de tiendheer (en heer) de abt van de abdij van Kornelimunster (bij Aken) was. Het leengoed Waldenborg lag, evenals Mortroux, in het Ancien Régime in het Hertogdom Limburg en Nuwenborg hoorde bij het Graafschap Dalhem. De Berwijn vormt de grens tussen beide. De Ryckel ⁽¹⁸⁾ schrijft: ‘La forme flamande était Waldenborg’.

Sint-Jans-Rade – Saint-Jean-Sart

Abdij Godsdaal – Abbaye du Val-Dieu. (Wij rijden van Mortroux (geen Nederlandse vorm) langs Nuwenborg links en Waldenberg (of Waldenborg) rechts naar de abdij Godsdaal.)

Aubel – Aubel. In het Nederlands ligt de klemtoon op de eerste lettergreep en in het Frans op de tweede.

In Aubel is de Nederlandse naam van de gehuchten grotendeels blijven bestaan zonder Franse vertaling. Schaans, Hellestrop, Merkhof, Neer-Aubel, Slagboom, Tergreet, Driesch, Ten Elsen en vele andere.

Gorkem – Gorhez. Zie eerder bij Gorheide – Devant-le-Pont. Volgens Jespers is de betekenis van Gorkem (in 1604 Gorchem): woning in het goor (moeras) ⁽²⁰⁾.

De Kluis – La Clouse. Op 27 mei 1946 schrijft pater O’Kelly in de Journal d’Aubel een artikel met als titel: La Chapelle de la Clouse De Kluis.

Fruiter – Froidthier. ‘Frööter’ in de Dikjonäär van het Jömelejer Plat. ‘A gene Frööter’ ⁽²¹⁾. Het Waalse woord ‘thier’ betekent ‘helling’ en de naam zou dus ‘koude (berg)helling’ kunnen betekenen.

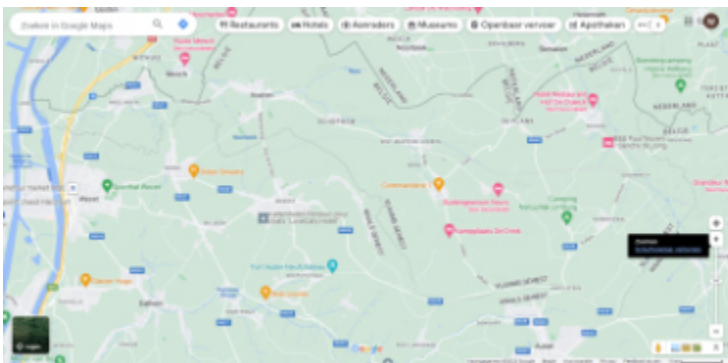
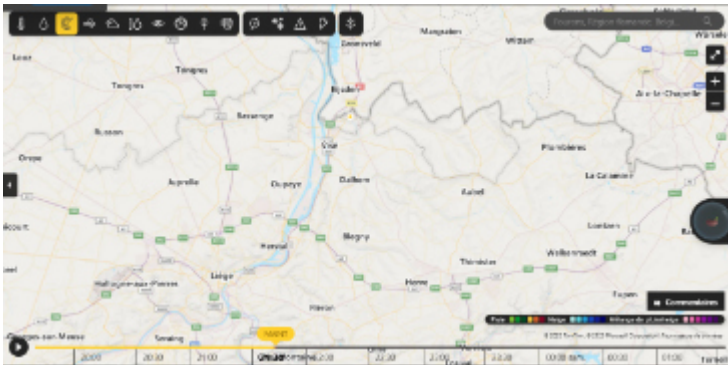
Ten oosten van de Voerstreek

Homburg – Hombourg. Homerech in het plaatselijk dialect ⁽²¹⁾.

Hendrikkapelle – Henri-Chapelle

Blieberg of Bleyberg (Bleiberg) – Plombières. *Blei* is Duits voor lood, *plomb* in het Frans.

Moresnet-Eiksken – Moresnet-Chapelle. Eiksken in de betekenis van Kleine Eik.

Kelmis – La Calamine. Kal(a)mijn of galmei is een onduidelijke benaming voor zinkerts. In Kelmis kwam vooral silicaatzinkerts of kiezelzinkerts voor. De plaatsnaam verwijst naar de zinkmijn van Kelmis. In 1493 kwam ‘den alden kalmijnberge’ in handen van de Bourgondische hertog Filips de Goede.

De Geul – La Gueule, die Göhl.

(Verder naar het zuiden)

Limburg – Limbourg. De hoofdstad van het vroegere Hertogdom Limburg. In het Limburgs dialect wordt Leemburg gezegd. In Gemmenich: Lemerich. Vergelijk met Homerich voor Homburg ⁽²¹⁾. Middeleeuwse teksten schrijven Lemborch, Lymburch ... ‘. In 1061 wordt een eerste graaf vermeld: ‘egregius (uitmuntende) comes (graaf) Udo de Lemborch’ ⁽²²⁾.

Gulke – Goé. De oude Nedelandse vorm was Goleke. Nu nog ‘Jöleke’ in het dialect van Gemmenich ⁽²¹⁾. Inwoners van Gemmenich spreken een ‘g’ als ‘j’ uit.

Dalem – Dolhain. ‘Daalem’ in Diksjonäär van et Jömelejer Plat ⁽²¹⁾.

De Wezer – La Vesdre. Die Weser in het Duits. Soms ook Vesder in het Nederlands.

Ten noorden van de Voerstreek

Sommige plaatsen ten noorden van de Voerstreek en dus in Nederlands Limburg gelegen hebben naast de Nederlandse naam ook een Franse naam.

Van west naar oost:

Mesch – Mèhawe (Messau in 1178, Mexhau op de Ferrariskaart (1771-1777)). Vroeger ook Merchault.

Sint-Geertruid – Sainte-Gertrude

Hoogcruts – Sainte-Croix. Verwijst naar Prieuré Sainte-Croix, het klooster. Vanaf 1496 verbleven er Reguliere kanunniken van het Heilig Graf. Het klooster Hoogcruts werd in 1798 verkocht. In 1655 kwam de Heilige-Grafkapel van Kanne in het bezit van Hoogcruts. Hoogcruts hoort nu bij Noorbeek en vroeger bij Slenaken. In de omgeving ervan wordt ‘A ge (het)

Kruts’ gezegd.

Gulpen – Galoppe. La Galoppe was vroeger de Franse benaming voor het riviertje de Gulp. Nu is dat La Gulpe in het Frans. Middeleeuws Latijn: Galopia.

Valkenburg – Fauquemont. Fauquemont is eigenlijk Valkenberg, de naam van de plaats in het Limburgs dialect.

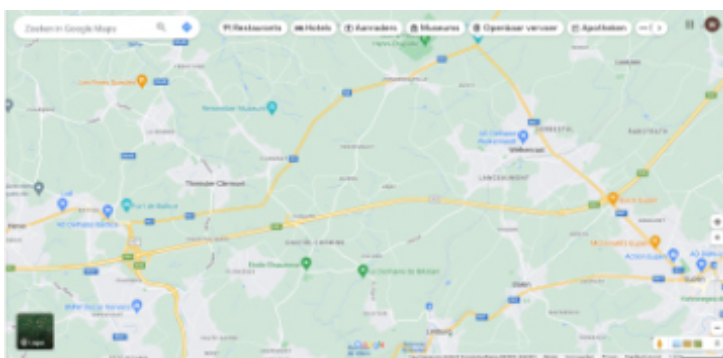
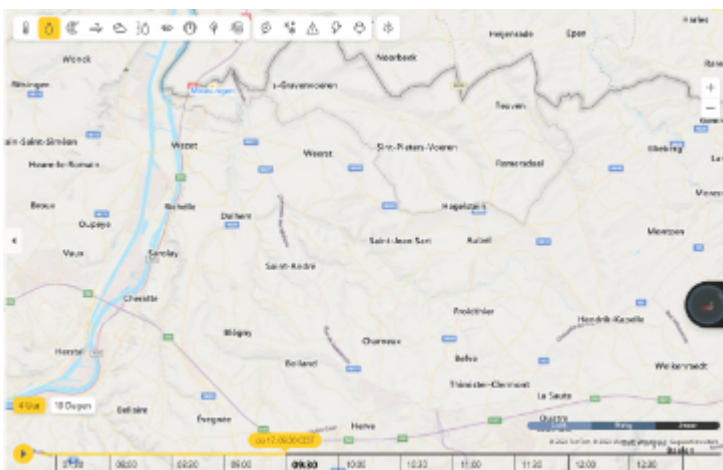
Kloosterrade – Rolduc. Rolduc komt van Rode-le-Duc en betekent eigenlijk ‘s-Hertogenrode of ‘s-Hertogenrade.

Het Drielandenpunt – Les Trois Bornes (de drie grensstenen). Hier grenzen Nederland, België en Duitsland aan elkaar.

(En in Duitsland)

Aken – Aix-la-Chapelle.

Burtscheid – Borcette. De abdij van Burtscheid bezat eigendommen in de streek: Epen (van 1056 tot 1794), Sint-Andries ... ‘Im Frühjahr 1399 bestätigte Papst Bonifaz IX. der (aan de) Abtei die Inkorporation der Pfarrkirchen St. Martin in Rutten, St. Martin in Vijlen, St. Andreas in Dahlem, St. Pauli in Epen und St. Michael in Burtscheid’ ⁽²³⁾. De Evermaruskapel van Rutten hoorde al sinds 1018 bij Burtscheid als

schenking van keizer Hendrik II. De laatste cisterciënzerinnenabdis van Burtscheid, van 1788 tot de opheffing ervan op 9 juni 1802, was Maria Josephina von Eys, 'gen. Beusdael von Zweibrücken'. Nog een naam uit onze streek: de eerste cisterciënzerinnenabdis was in 1219/1220 Heilswindis von Gimmenich. Daarvoor was Burtscheid een Benediktijnerabdij.

Monschau – Montjoie

Toelichtende aantekeningen

'Ver vware va Moelege jöver Bjen en Wjès nao Awbel en Gwoadsdel.' We rijden over Berne en Weerst naar Aubel en Godsdaal.

Alle echte wat oudere Moelingenaren zouden die zin zo uitspreken. Bij jongeren hoor je in toenemende mate: 'Ver vware (rieje) va Moelege jöver Berneau en Warsage nao Awbel en Val-Dieu.'

De vorige generaties Moelingenaren leefden en werkten veel meer dan nu grotendeels in hun dorp tussen hun autochtone dorpsbewoners. Hun dialecttaalgebruik erfden ze van hun ouders. Die taalvorm werd gedeeld met de andere Moelingenaren en verschilde duidelijk van het dialect van de omringende Nederlandsstalige dorpen. Je hoorde meteen van welk dorp een niet-Moelingenaar kwam: Eijdsen, Mesch, 's-Gravenvoeren. De inwoners van Wezet spraken Frans, dus een 'vreemde' taal. Alhoewel Berne Franstalig was, begrepen er velen nog het Moelings dialect.

De nieuwe generatie Moelingenaren zijn niet meer zo dorpsgebonden. Ze lopen school buiten het dorp, werken elders en velen vinden hun huwelijkspartner buiten hun eigen dorp. Hun dialect verliest geleidelijk zijn eigenheid en zuiverheid. In een taalgemengd gezelschap ga je al snel Berneau en Warsage zeggen in plaats van Bjen, Berne, en Wjès, Weerst. En Wèèzend, Wezet is Visé geworden.

Vooraf Nederlandse (inwoners van Nederland) schrijvers van aardrijkskundige, geschiedkundige en toerismegerelateerde teksten gebruiken bijna stelselmatig de Franse benaming van een plaats waarvoor er ook een Nederlandse naam bestaat. 'We rijden over Henri-Chapelle naar Limbourg.'

Ook bij Franstaligen van de jongere generatie hoor je nog zelden Fauquemont voor Valkenburg en Mèhawe voor Mesch. Ik heb de tijd nog gekend dat Walen op bezoek gingen naar familie in Mèhawe en Sainte-Grutude.

Google Maps doet het anders. Zij gebruiken de Nederlandse vorm van de plaatsnaam voor hun kaarten die bedoeld zijn voor Nederlandstaligen en de Franse vorm voor de Franstaligen. Dus Hendrikkapelle en Limburg.

Franstalige publicaties en toeristische informatie over plaatsen met een dubbele benaming, Frans en Nederlands, vermelden heel dikwijls ook de Nederlandse vorm. J.-J. Jespers doet dit stelselmatig in zijn 'Dictionnaire des noms de lieux en Wallonie et à Bruxelles', uit-

gegeven in 2005. Enkele voorbeelden: Bombaye, néerl. Bolbeek; Glons, néerl. Glaaien; Goé, moyen néerl. Goleke, néerl. Gulke, Henri-Chapelle, en néerl. Hendrikkapelle; Limbourg (stad), néerl. Limburg; Lixhe, néerl. Lieze; Saint-Jean-Sart, néerl. Sint-Jansraad; Visé, néerl. Wezet; ...

Ook pater-jezuïet Charles O'Kelly (1865-1951) vermeldt stelselmatig de beide namen, Nederlands en Frans, van plaatsen in en om de Voerstreek.

Bronnen

1. **De Ryckel, A.**, 1802, *Les Communes de la Province de Liège – Notices historiques*: 419.
2. **Machiels, W.**, 2012, *Toponymische Wandelingen in Moelingen, Tweede Wandeling: Moelingen Zuidwest*. In D'r Koeënwoof nr. 34, 2012, pp. 34 tot 37.
3. **O'Kelly, C.**, ... In: *Le Journal d'Aubel*, 11 (?).08.1949.
4. **De Ryckel, A.**, opus citatum: 628.
5. **Lensen, J.P. en Mathu, R.**, zonder jaartal. In: *Les rendez-vous de l'histoire Berneau*: 23.
6. **Pastoor Houbiers, A.**, *Register der Kercke Rinthen en Pachten tot Moulingen Vernieuwt A0 1751*: 215 en 223. (Manuscript).
7. **Machiels, W.**, 2019, *Toponymische verkenning aan de buitengrens van Moelingen (2)*. In: D'r Koeënwoof nr. 40: 6-8.
8. **Boileau, A.**, 1954, *Enquête dialectale sur la toponymie germanique du nord-est de la province de Liège, Tome I*: 109.
9. **De Ryckel, A.**, opus citatum: 378 en 379.
10. **Kaldenhoven, H.**, 2007, *Wat betekent deze plaatsnaam*: 99.
11. **Knaepen, J.**, 2010, *La Toponymie de Visé*, 3: 126-128.
12. **O'Kelly, C.**, *Berneau-Bombaye au XVIIIe siècle*, in *Leodium*, 1940 à 1946: 41-42.
13. **Charles, F.**, 1950, *À propos de Berneau et de ses 'thours'*. In: *Chronique Archéologique du Pays de Liège*, Publication de l'Institut Archéologique Liégeois: 40.
14. **ô (sic) Kelly, C.**, 1937, *Au vieux comté de Dahlem*. In: *Leodium*, janvier-mars 1937: 16.
15. **Jespers, J.-J.**, 2005, *Dictionnaire des noms de lieux en Wallonie et à Bruxelles*: 509.
16. **Abbé Ceyssens, J.**, 1929, *Les bans, seigneuries laïques et immunités ecclésiastiques du Pays de Dahlem*: 93-94.
17. **Boileau, A.**, opus cit.: 467.
18. **De Ryckel, A.**, op. cit.: 429, 430 en 431.
19. **Jespers, J.-J.**, op. cit.: 638.
20. *Ibidem*: 289.
21. **Aldenhoff, J., e. a.**, 2003, *Diksjonäär van et Jömelejer Platt*: 309.
22. **Ernst, S. P.**, 1837-1847, *Histoire de Limbourg...*, tome VI: 106.
23. de.wikipedia.org, Reichsabtei Burtscheid.

Marieke en de beginn Heijnen

Een proces voor de schepenbank van 's-Gravenvoeren

Hub Smeets

Was de enorme schenking van de zwakbegaafde Marieke Heijnen aan haar nicht, de beginn Jenne Marie Heijnen, legitiem of niet? Daarover gaat een beroepszaak tegen een vonnis van de Voerense schepenbank.⁽¹⁾ Uit dit lijvige dossier valt veel te leren over de werkwijze van deze rechtbank in de tweede helft van de 18de eeuw, waar een conflict werd uitgevochten tussen de Noorbeekse en de Voerense tak van de familie Heijnen. En hoe moeilijk het in die tijd was, om een menselijke beperking als zwakzinnigheid juridisch te objectiveren.

Wees in 's-Gravenvoeren

Marieke Heijnen, een meisje uit 's-Gravenvoeren, was sinds haar zevende levensjaar wees. Haar vader Hendrick Heijnen stierf toen ze nog geen twee jaar oud was en haar moeder Cornelia Lehaen stierf vijf jaar later, in 1753. Ze woonde daarna een tijdje bij haar stiefvader⁽²⁾, maar dat bleek geen goede match. Dus na ongeveer drie jaar (1756) werd ze bij haar tante Catharina Heijnen ondergebracht, getrouwd met de landmeter Caspar Smeets, die tevens een van haar voogden was. In dat gezin waren op dat moment zes kinderen, waarvan de oudste elf en de jongste nog geen jaar oud was. Het gezin woonde gehuurd in het Jolisstraetje (Jolette), in het huis waarin Marieke met haar ouders gewoond had. Voor Marieke dus vertrouwd terrein. En dat was belangrijk. Want al snel bleek dat Marieke erg kwetsbaar was. Ze ontwikkelde zich traag en gedroeg zich vaak wat vreemd. Ze moest meestal geholpen worden bij het aankleden en zaken zoals tafelmanieren

wilde ze maar niet begrijpen. Vele pogingen om haar spinnen en naaien bij te brengen liepen op niets uit. Leren lezen en schrijven lukte uiteraard ook niet. Ook geloofde ze alles wat men haar vertelde. En daar werd ze natuurlijk door leeftijds-genoten mee geplaagd, wat haar erg verdrietig maakte. Een verdriet waarvoor geen goede opvang was. Haar opvoeders probeerden haar afwijking zo veel mogelijk door de vingers te zien en spanden zich in om haar met alles gewoon mee te laten doen.

Naarmate Marieke opgroeide werden de problemen niet minder. Marieke had best veel belangstelling voor het andere geslacht en liet zich gaarne verleiden. Daarbij is van belang te vermelden dat de ouders van Marieke bepaald niet onbemiddeld waren en haar een aanzienlijke erfenis hadden achtergelaten, die ze weliswaar moest delen met haar enige zusje Fieke, maar er bleef nog genoeg over om een leven lang moeiteloos royaal te kunnen leven. En haar voogden vreesden in toenemende mate dat potentiële vrijers vooral daarin geïnteresseerd waren. Om haar daartegen te beschermen, maar zeker ook om te voorkomen dat het familiekapitaal in vreemde handen zou vallen, probeerden ze haar in een klooster onder te brengen. Dat ging echter niet zo makkelijk.

Marieke was 21 toen ze wegging uit het gezin van Caspar Smeets. Daarna had ze wisselende verblijfplaatsen in het dorp en op haar 23-ste is ze weer bij haar stiefvader gaan wonen, totdat die in 1769 stierf. Een jaar later, Marieke was toen 25, is ze ondergebracht in het klooster van de zusters van het Heilig Graf in Visé. Dat was geen

succes, want na een proefperiode werd ze daar voor het kloosterleven niet geschikt bevonden. Een andere mogelijkheid was om haar in een beginnhof te plaatsen. Haar nicht Jenne Marie Heijnen was beginn in Tongeren en men zou proberen of ze daar ook beginn zou kunnen worden, eventueel via een verkorte procedure.

Begijnhof in Tongeren

De Voerense notaris Cornelis Heijnen⁽³⁾ deed de administratie voor Marieke. Hij was jaren geleden ook voogd geweest van de beginn, toen die nog minderjarig was. Alle drie hadden ze dezelfde overgrootouders. Na de mislukte poging om Marieke in het klooster in Visé onder te brengen, zocht hij contact met zijn nicht

Marieke Heijnen werd geboren in het Jolettestraatje in 's-Gravenvoeren. Op de hoek van dat straatje met het Onderdorp, de weg langs de Voer, staat het huis waar ze 35 jaar later zou overlijden.

Jenne Marie, de begijn in Tongeren. Die was bereid om Marieke bij zich in huis te nemen, zelfs voor een lagere prijs als de zusters in Visé vroegen, namelijk 30 patakons⁽⁴⁾ per jaar. In november 1771 is Marieke naar Tongeren gebracht. Zij woonde sindsdien bij haar nicht in het Predikherenstraatje van het begijnhof. Over haar verblijf daar is weinig bekend. Er zijn enkele verklaringen van getuigen maar die zijn waarschijnlijk gekleurd om redenen die in het verloop van het verhaal zullen blijken.

Feit is dat de pogingen om Marieke begijn te laten worden ook daar niet slaagden. En zodra dat duidelijk was, ging de begijn een hogere vergoeding vragen. Ze vroeg eerst vijf en later zelfs tien patakons per jaar meer. De correspondentie daarover kreeg een steeds grimmiger karakter. De notaris-administrateur, die zijn uitgaven steeds tot op de cent moest verantwoorden bij de plaatselijke schepbank, raakte in de knel door de eisen van de begijn. De spanning liep nog verder op toen Marieke, tijdens een korte vakantie in Voeren, een stuk weiland schonk aan haar voogd Jasper Thijwissen.⁽⁵⁾ Deze schenking was in feite de vorming van een lijfrente, want de koper moest aan Marieke levenslang jaarlijks een vast bedrag betalen. Maar in de akte stond het woord 'schenking' en daar zou de notaris later nog problemen mee krijgen. Toen de begijn lucht kreeg van deze schenking, zag ze haar toekomstige inkomsten bedreigd. Immers, als Marieke bij elke vakantie een stukje land van de hand zou doen, hoe moest ze dan haar verblijf bij haar in Tongeren betalen? Deze zorg deelde de begijn met haar overste en waarschijnlijk ook met haar familie. Samen beraamden ze een plan. Een nogal bedenkelijk plan.

De familie van de begijn

Om het gedrag van mensen te begrijpen is kennis van hun achtergrond onontbeerlijk. Daarom volgt nu enige informatie over het gezin waarin de begijn Jenne Marie Heijnen opgroeide. Zij werd op 2 mei 1732 in Noorbeek geboren in het grote huis aan de Pleij nr. 5, naast de kerk in Noorbeek. Zij was het

laatste van de negen kinderen van de griffier en schepen Mathias Heijnen en zijn vrouw Joanna Cleijnen. Vijf kinderen stierven jong. De anderen verwierven een goede sociale status.

Haar oudste zus Anna Heijnen trouwde met Pierre Defawe en ging met hem op kasteel ter Borch bij Berneau wonen, dat hij en zijn broers pachtten, inclusief de bijbehorende 72 bunders land.⁽⁶⁾ Broer Jan Heijnen trouwde met Elisabeth Spits uit Sint Geertruid en werd herbergier en schepen van Noorbeek. Zus Margareta Heijnen woonde in Visé als 'servante' bij Hubert Lemaire, kanunnik van de collegiale kerk van Visé. Hij liet haar het levenslange woonrecht na van zijn residentiële pand tegenover de begraafplaats van de collegiale kerk van Sint Hadelin.⁽⁷⁾ Broer Mathias Heijnen werd kapelaan in Sint-Martens-Voeren. Zus Maria Heijnen woonde met haar man Boudewijn Bartholomé in een gloednieuw huis naast Hoogcruts. Later, in 1764, verhuisden ze naar Charneux.

De jongste, Jenne Marie, werd dus begijn. Zij was 32 toen ze in 1764 naar Tongeren ging om daar novice te worden. Twee jaar later werd ze geprofest. Het daarvoor vereiste vermogen bezat ze in de vorm van enkele percelen in Noorbeek die ze geërfd had van haar ouders.

En nu komt het: het eerst genoemde echtpaar, Anna Heijnen en Pierre Defawe, had geen kinderen. Het paar ontwikkelde een speciale band met de oudste dochter van zus Maria en Boudewijn Bartholomé: Anna Catharina Bartholomé. Al op haar negende kreeg zij van dit echtpaar een grote schenking, zonder het vruchtgebruik uiteraard. Maar op haar 21-ste schonken ze haar hun hele vermogen. Dit in ruil voor zorg, kost en inwoning in haar huis in Charneux, waar ze gingen wonen.⁽⁸⁾ Het doen van grote schenkingen was in deze familie dus niet iets vreemds. Dit kan een rol gespeeld hebben in wat de begijn een jaar later ging doen.

De donatie

Het was op de omineuze datum van 9 november van het jaar 1773 dat Jenne Marie vanuit het begijnhof met Marieke op

reis ging. Eerst ging ze met haar naar Visé (mogelijk naar haar zus bij de kanunnik) en vandaar zouden ze eigenlijk naar 's-Gravenvoeren gaan om met de administrateur de rekening op te maken. De reis ging echter niet naar Voeren maar naar Charneux, waar ze naar verluidt bij enkele notarissen heeft aangeklopt. Vergeefs. Daarna ging de begijn met haar naar Aubel, waar ze wel een notaris bereid vond tot het opstellen van een overeenkomst. Een document dat de Voerense en Noorbeekse tak van de familie Heijnen decennia lang met elkaar in conflict zou brengen. In dat document schonk Marieke al haar bezittingen, haar huidige en haar toekomstige, aan de begijn Jenne Marie Heijnen. Dit in ruil voor levenslange kost

Het huis van de familie Heijnen aan de Pleij in Noorbeek.

en inwoning. Na de dood van de begijn zou het bezit gaan naar de familie van de begijn, die dan voor Marieke moest blijven zorgen.

Het duurde niet lang of het nieuws over deze transactie werd bekend in 's-Gravenvoeren. De geschonken percelen lagen allemaal in 's-Gravenvoeren en de verandering van eigenaar moest dus in Voeren bij alle laathoven en de schepenbank geregistreerd ('gerealiseerd') worden. En bij al die instellingen zaten vertegenwoordigers van de familie Heijnen. Die waren niet alleen verbaasd. Ze voelden zich beroofd.

Dit moest zo snel mogelijk ongedaan gemaakt worden. Er werd meteen zwaar geschut ingezet. Ze stuurden een man van aanzien op de begijn af. Het was Chevalier Jean Lambert Joseph de Fassin van Altenbroek, heer van Noorbeek, vergezeld door de griffier van Noorbeek, notaris J.W. Denis. Zij moesten proberen om deze donatie ongedaan te maken. Hoe dat gesprek gelopen is weten we niet. Wel weten we dat het niets heeft uitgehaald.⁽⁹⁾ Om verdere schade te voorkomen is daarna besloten om Marieke uit Tongeren weg te halen.

Uit de aantekeningen van het Tongerse schepenregister van 1744 en uit verklaringen van getuigen kunnen we afleiden hoe dat ongeveer is gegaan:

De ontvoering

Twee mannen van normaal postuur, de een wat groter dan de ander, kwamen op zondag 6 maart naar Tongeren. De een was gekleed in een lichtblauwe rok, de ander een donkerblauwe rok; hun paarden waren zwart en donkerrood. Het was de dag voor halfvastenjaarmarkt. De twee mannen kwamen uit Voeren. In Tongeren aangekomen stalden ze hun paarden bij de herberg de Hazendans (tegenwoordig Maastrichterstraat 104) en gingen daar hun middagmaal gebruiken. Na de maaltijd gingen de mannen naar kapelaan Stess, die vlakbij de ingangspoort van het begijnhof woonde. Ze overhandigden hem een brief en zeiden dat ze hun nichtje Marieke Heijnen wilden bezoeken. De brief was geschreven door notaris Heijnen en pastoor Thijwissen van Voeren, een studiegenoot van de kapelaan. De kapelaan las de brief aandachtig, dacht even na en stuurde vervolgens zijn huishoudster om het meisje te gaan halen. Even later kwam het meisje en de mannen gingen met haar in gesprek. Ze probeerden haar over te halen om met hun mee te gaan naar Voeren. Dat leek het meisje geen goed idee en ze werd boos, waarop de kapelaan voorstelde dat dan misschien later te doen, in de zomer of zo. Dat bracht rust.

Na een poosje gingen de mannen en Marieke door de poort van het begijnhof op weg naar de woning van Jenne Marie Heijnen om daar samen het avondmaal te genieten. De begijn was zelf niet aanwezig. (De mannen moeten dat geweten

hebben). Die avond hebben de mannen met Marieke buiten het begijnhof een fles moezelwijn gedronken in de Hazendans. Daarna ging Marieke terug naar het huis van de begijn. De mannen verbleven die nacht in het gastenverblijf van het begijnhof.

De volgende dag (op maandag 7 maart) verlieten de mannen tussen zeven en acht uur in de ochtend, samen met Marieke het begijnhof, op weg naar herberg de Hazendans om daar feestelijk te ontbijten: een kop koffie gevolgd door krombrood met warme gesuikerde wijn. Het was immers halfvasten jaarmarkt. Het meisje droeg een gebloemd 'negligé', wat toen de benaming was van een 'casual' jurk. De sfeer was ontspannen. Na het ontbijt ging het gezelschap een wandeling maken, naar hun zeggen om het eten te laten zakken. Het voornemen was om later in het begijnhof het middagmaal te nemen. Maar de mannen hadden een andere agenda. Via de Maastrichter poort zijn ze met haar een eindje de stad uitgelopen. Ze hadden hun paarden al buiten de poort laten brengen. En toen gebeurde het: Eén van de mannen steeg plotse-ling op zijn paard en zodra hij zat, vatte de ander het meisje, dat zichtbaar tegenstribbelde, om haar middel en tilde haar omhoog; de man op het paard greep haar stevig vast en plaatste haar voor zich op het paard. Marieke zou daarbij schreeuwend om hulp hebben geroepen. De tweede man sprong vervolgens ook op zijn paard waarna het gezelschap in galop wegreed.

Zo moet het ongeveer gegaan zijn volgens ooggetuigen. Deze getuigen waren een medewerker van de herberg, hun burens, de huishoudster van de kapelaan, en een man uit Nerem (Nederheim) die het drietal onderweg voorbij heeft zien rijden. Een opvallende getuige was een 16-jarig meisje, Margriet Bartholomé, een nichtje van de begijn, die óók bij haar in het begijnhof woonde. De twee mannen waren Jasper Thijwissen en Peter Beckers, beiden aangetrouwde neven van Marieke.

Het begijnhof in Tongeren.

Verloren schaapje

De ontstemde Jenne Marie nam na haar terugkeer in Tongeren meteen maatregelen; ze stuurde een notaris naar zijn collega Heijnen in Voeren met de opdracht om de ontvoerde Marieke terug te halen. Cornelis Heijnen, een oude rot in het vak, vroeg vier dagen bedenktijd. Daarna liet hij fijntjes weten dat Marieke vrijwillig en zonder enige dwang naar Voeren was gekomen en dat de begijn altijd welkom was om met haar te spreken.

Dat deed de begijn. Samen met haar notaris ging ze naar Voeren naar het huis van notaris Heijnen waar Marieke voorlopig zat. Volgens getuigen zei de begijn dat 'ze haar verloren schaapje kwam zoeken' en tegen Marieke zei ze: 'dag mijn kindje, bent u hier?' waarop Marieke zei 'ik ben uw kindje niet, ik heb schijt aan u. U hebt me bedrogen en geprobeerd me te verleiden. U zou me naar Voeren brengen maar u bracht me naar Aubel'. Hierop probeerde de begijn haar te kalmeren door haar een gouden munt te geven maar Marieke weigerde vloekend om die aan te nemen: 'dat sij den duivel van haar geld gaf'. Hierop bood notaris Heijnen de begijn het resterende kostgeld aan, rond de 100 gulden, wat de begijn op haar beurt weigerde te accepteren.

Jacht op de kidnappers

Terug in Tongeren ging Jenne Marie naar de stadsmomber om de ontvoerders aan te klagen. Deze schreef een brief aan graaf van Geloës, heer van 's-Gravenvoeren met het verzoek om de mannen te berechten. De graaf gaf opdracht dat in gang te zetten. Ook verzamelde de stadsmomber enkele getuigenverklaringen en sommeerde de beide mannen om voor ondervraging bij de schepensbank in Tongeren te verschijnen.⁽¹⁰⁾

Dat was makkelijk gezegd. Maar een inwoner van 's-Gravenvoeren voor een Tongerse rechter slepen ging niet zomaar. Een privilege uit de 15de eeuw, de Gouden Bulle, bepaalde dat onderdanen van de hertog van Brabant alleen door Brabantse rechters opgeroepen en gevonnist konden worden. En Tonge-

ren ressorteerde onder de Prins-bisschop van Luik. Het Tongerse stadsbestuur had het nakijken want de kidnappers zijn nooit berecht.

En ook wij als lezers hebben het nakijken. Nooit zullen we weten wie heeft besloten om de ontvoering in gang te zetten en waarom juist deze twee mannen zijn gestuurd. En of Marieke zich daadwerkelijk heeft verzet. Dat zou aan de orde zijn gekomen bij het onderzoek dat nu dus niet heeft plaatsgevonden.

Notaris Cornelis Heijnen bleef ook niet stil zitten. Hij stelde zo snel mogelijk een akte op waarin Marieke haar schenking ongedaan maakte en haar voogden machtigde om haar te verdedigen.⁽¹¹⁾ Want die hadden besloten naar de rechter te stappen.

Vurig proces

De schenking van Marieke aan de begijn was volgens de voogden niet minder dan een beroving en moest dus ongedaan gemaakt worden. Om dat te bewerkstelligen schakelden ze hun hoogste rechter in, de Raad van Brabant in Brussel. De kwestie leek niet zo moeilijk. Immers, de schenker was overduidelijk mentaal gebrekkig en daardoor handelingsonbekwaam. De begijn dacht daar uiteraard anders over. En dat leidde uiteindelijk tot een vurig proces, een proces dat meer dan elf jaar zou duren, en dat Marieke en haar twee voogden niet zouden overleven. In grote lijnen ging dat als volgt.

De Raad van Brabant verordonneerde dat het proces zou worden gevoerd in de schepensbank van 's-Gravenvoeren. Die schepenen waren merendeels dorpsgenoten die zowel met elkaar als ook met de rechtspartijen familiebanden hadden. Ze waren niet juridisch geschoold. Om de rechtsgang te bewaken werd daarom op gezette tijden meegekeken door twee juristen van de hoofdbank van Limburg (aan de Vesder).⁽¹²⁾ De twee partijen, de klager (Marieke c.s.) en de beklagde (Jenne Marie) lieten zich beiden beraden door een advocaat en vertegenwoordigen door een procureur. De eerste zitting van het proces vond plaats op 6 juni 1774.

De rechtsgang in wat nu Belgisch Limburg heet, was in de 18de eeuw erg ingewikkeld en voor een niet juridisch geschoolde lezer zware kost. Maar om de werkwijze van de schepensbank te beschrijven, is het toch nodig om enkele hoofdpunten te benoemen.

Wie in de huidige tijd zijn recht wil halen zal vroeg of laat de vraag gesteld krijgen: 'bent u verzekerd?' Dat was vroeger niet anders. Immers de advocaten, de procureurs, de leden van de rechtbank (schepenen), de boden, de getuigen, het kopiëren van gerechtsdocumenten, alles kostte geld en moest uiteindelijk worden betaald door de verliezende partij.

Het begijnhof in Tongeren.

De eerste vraag van aangeklaagde begint aan de voogden van Marieke was dan ook om aan te tonen dat ze voldoende middelen hadden om, bij verlies, de proceskosten te kunnen betalen. Ze moesten een borg stellen, een 'cautie', waarvan de hoogte door de schepenbank werd bepaald. Dat leek de voogden geen probleem want Marieke had flink wat grond geërfd van haar ouders. Ze lieten daarom enkele van haar percelen als borg registreren.

Daar was Jenne Marie het niet mee eens. Die percelen waren immers aan haar geschonken, dus konden ze niet als borg dienen. Maar je kunt niet het onmogelijke van iemand eisen, vond de schepenbank, en die besloot daarom dat de beginn deze borg toch maar moest accepteren.

De voogden op hun beurt eisten nu ook een borg van de beginn. Zij had ook geërfd, maar haar erfenis diende als bruidsschat aan het beginnhof. Daarom moest haar zus Margareta uit Visé bijspringen. Margareta bezat meer dan genoeg en aarzelde niet. Neen, vonden de voogden, zo makkelijk gaat dat niet. Eerst moest Margareta vastleggen dat ze zou afzien van allerlei vrouwen beschermende rechten⁽¹³⁾ en ze moest deze borgstelling in Noorbeek laten registreren. Toen dat allemaal geregeld was gingen de voogden nog steeds niet akkoord. Het geborgde bedrag was te laag. Na enig touwtrekken waren ze echter toch bereid ermee akkoord te gaan, op voorwaarde dat het bedrag verhoogd zou worden bij daadwerkelijke kostenoverschrijding.

Handelingsbekwaam?

Het proces verliep verder op de gangbare manier: de advocaten van beide kanten bestookten de schepenbank met brieven om hun standpunten te onderbouwen of om te reageren op de aantijgingen in de vorm van repliek en dupliek. Het verloop stagneerde af en toe omdat er nieuwe belastende of ontlastende stukken werden gevonden of omdat een van de advocaten kortere of langere tijd afwezig was. Of omdat er bewijsmateriaal verzameld moest worden in de vorm van meer getuigenverklaringen over de geestesgesteldheid van Marieke, waar volgens de beginn niets mis mee was.

Dat was immers een van de hoofdpunten waar het in het proces om draaide: was Marieke wel of niet handelingsbekwaam toen ze de schenking deed. De beginn dacht goede argumenten te hebben om aan te tonen dat ze wel degelijk handelingsbekwaam was.

Immers Marieke had, toen ze nog in Voeren was, haar boerderij verpacht en ze had een perceel grond geschonken, alles onder de ogen van notaris Heijnen, die haar blijkbaar toen wel handelingsbekwaam vond. En de voogd Caspar Smeets had Marieke Heijnen bij de doop van zijn dochtertje Maria Catharine peettante gemaakt; dat doe je toch niet als je iemand handelingsonbekwaam vindt. Hier had de beginn een punt.

Medio 1776 was er voldoende materiaal verzameld om (het verplichte) advies te vragen aan een hogere instantie, het hof van Limburg. Dat kwam eind januari 1777. Het advies luidde: Mariekes onbekwaamheid tot handelen was onvoldoende bewezen; er moesten meer gegevens komen over geestesgesteldheid van Marieke.

Om een oordeel te vellen over de geestesgesteldheid van iemand vraagt een rechter tegenwoordig een psychologisch testrapport. In de 18de eeuw waren er nog geen psychologen en zeker geen testen. In die tijd moest men het doen met het oordeel van mensen die de persoon kenden. De voogden moesten dus getuigen gaan zoeken. Nou is dat in een dorp als 's-Gravenvoeren niet zo moeilijk, gezien het grote aantal mensen dat aan dit criterium beantwoordde. De verhoren zouden plaatsvinden in de hoorzaal van de schepenbank van Voeren⁽¹⁴⁾ door een commissie van schepenen. De manier waarop dit ging komt bij de moderne lezer nogal vreemd over. De advocaat maakte een lijst van stellingen [zie bijlage 2: intenditen thoon], toegespitst op de persoon van de getuige. De verklaringen werden de getuige dus als het ware in de mond gelegd. Wel was er enige ruimte voor aanvullingen en bij sommige stellingen zeiden de getuigen dat ze het zich niet meer konden herinneren. Maar in grote lijnen waren hierdoor de verklaringen van de verschillende getuigen vrijwel identiek. Deze verklaringen werden door de griffier keurig genoteerd. Dat kostte tijd. Veel tijd. Vijf jaren waren nodig om alle getuigen te horen. Per zitting werden maximaal vier getuigen gehoord, met soms lange tussenpozen tussen de verhoren. Tussen 1778 en 1783 werden op 27 verschillende dagen niet minder dan 79 getuigen gehoord. Hiertoe werden elf verschillende lijsten opgesteld. Alles moest worden bedacht, uitgeschreven, gekopieerd en betaald. Het proces werd duurder en duurder.

In het museum van het Tongerse beginnhof kun je dit levensechte beeld van een biddende beginn zien.

Nadat de eerste zes getuigen waren uitgenodigd, hun verhalen aangehoord, opgeschreven en hun aanwezigheid vergoed, gebeurde er iets vreemds. Er leek opeens onenigheid in het kamp van Marieke te zijn ontstaan. Of misschien ontstond er paniek door de steeds verder oplopende kosten. De voogden wilden hun koers veranderen; ze wilden van het proces af en onderhandelen. Ze lieten de pastoor Thijwissen begin 1779 een brief schrijven aan Jenne Marie. Ze zeiden dat de notaris hun tot dit proces had verleid maar ze dachten er inmiddels anders over. Ze stelden voor om het proces af te kopen en noemden zelfs een concreet bedrag.⁽¹⁵⁾ De begijn is hierop niet ingegaan. Was dat een verstandige keuze? Het antwoord op die vraag zal verderop duidelijk worden.

Na dit intermezzo kwamen de verhoren goed op gang. Marieke had lange tijd bij haar oom Caspar Smeets gewoond. Gehoord werden daarom diens knechten, leveranciers of collega's die daar vaak in huis kwamen. Ook getuigden mensen die bij Cornelis Heijnen in huis woonden of bij hem of Jasper Thijwissen over de vloer kwamen. Jasper Thijwissen was voogd en zetbaas van herberg de Croon en Marieke woonde na haar terugkeer uit Tongeren bij hem in huis. Andere getuigen waren de vrouwen die geprobeerd hadden haar te leren handwerken of die kleren voor haar gemaakt hadden en dus vaak met haar waren omgegaan. En uiteraard de vele burens, dus vrijwel iedereen die woonde in de Mennekesput, waar haar tante Ida Lehaen woonde, en aan de Pleij waar de herberg de Croon gelegen was.⁽¹⁶⁾ Tevens getuigden mensen uit de Jolette, waar Marieke geboren was en lange tijd gewoond heeft in haar ouderlijk huis en waar ook notaris Cornelis Heijnen woonde, bij wie ze met grote regelmaat is geweest. Uiteraard moesten de pastoor en de burgemeester ook worden gehoord.

Over haar verblijf in het klooster in Visé getuigden de moeder-overste en de priesterdirecteur. Hun verhoren werden apart afgenomen door de kerkelijke rechtbank in Visé.

Zelfs de voerman van de 'Lovense karre', de wagen die haar nu en dan van Maastricht naar Tongeren had gebracht, werd gehoord.⁽¹⁷⁾

Wellicht zetelde de schepenbank in 's-Gravenvoeren in de Jezuïetenhof.

Seks

Een aparte (en merkwaardige) categorie getuigen bestond uit een zestal mannen die bij de notaris J.W. Denis uitgebreid kwamen vertellen dat ze een of meerdere malen met Marieke 'l'amour gemaect' hadden. Zomaar voor de lol. Dat ze daar toe heel makkelijk te verleiden was en dat ze met elkaar daarover zelfs weddenschappen hadden afgesloten om enkele flessen wijn. En dat die 'zotte Marieke' daarna echt dacht dat ze met haar wilden trouwen. De uitgebreide rapportages hierover moesten de gebrekkige verstandelijke vermogens van Marieke onderbouwen. Er werden zes verschillende verklaringen afgelegd, twee vóór haar dood en vier daarna.⁽¹⁸⁾ De verklaringen zijn overigens niet in het procesdossier terug te vinden en zijn dus waarschijnlijk niet als bewijsmateriaal opgevoerd.

Ook waren er drie artsen die over Marieke rapporteerden. Want in de periode waarin de getuigen een voor een hun verhaal deden werd Marieke ziek, ernstig ziek. Enkele artsen uit Aubel en Visé legden hun verklaringen af op de laatste dag van mei 1780.⁽¹⁹⁾ Een van hen was op 13 mei voor het laatst bij haar aan bed geweest. Niet duidelijk is of hij voor de verklaring nog even bij haar is gaan kijken, hij was immers langs haar huis voorbij gegaan. Waarschijnlijk hoestte ze de longen uit haar lijf. Een maand later was ze dood. Ze stierf op 7 juni 1780 in haar kamertje in het nieuwe huis⁽²⁰⁾ van haar voogd Jasper Thijwissen. Nog voordat ze onder de grond lag ging de notaris naar haar kamertje, noteerde alles wat daar stond, noteerde ook de inhoud van haar kledingkist, sloot de kist en plakte er zijn zegel op. Dat was werk voor later. Marieke werd begraven in het graf van haar ouders op het kerkhof dat haar vader, toen die burgemeester was, had ommuurd.⁽²¹⁾ Als Jenne Marie ook op de begrafenis was, kon ze kennis maken met haar nieuwe opponenten.

De erfgenamen

Het proces werd tot nu toe gevoerd tussen Jenne Marie en de twee voogden van Marieke. Die waren zeer overtuigd de zaak te zullen winnen. Na haar dood ging het proces door, nu tussen de begijn en de rechtsopvolgers van Marieke: haar vele erfgenamen. Die moesten nu eerst hun erfenis registreren⁽²²⁾ en een procureur en advocaat machtigen. En natuurlijk moesten ze opnieuw zorgen voor een borgstelling. Dat was een strikte eis van de begijn. Zij konden zich immers niet beroepen op onvermogen zoals bij Marieke het geval was. Dat betekende dat alle erfgenamen een stuk grond als borg moesten stellen. En dat op een moment dat nog helemaal niet duidelijk was of ze het proces zouden winnen. Een zeer kritisch moment in het proces, want hier moest saamenhorigheid getoond worden. Die saamenhorigheid was er niet meteen. En

kele erfgenamen twijfelden, maar na enig duwen en trekken deden alle erfgenamen (op één na) mee aan de kostbare en riskante borgstelling⁽²⁴⁾. De enkeling die niet meedeed werd afgekocht maar verloor daarmee natuurlijk ook het recht om te erven.

Het getuigenverhoor dat na de dood van Marieke stil was komen te liggen werd in 1781 in volle vaart hervat. Een jaar later, in mei 1782, werden door de tegenpartij in Tongeren ook enkele mensen gehoord die Marieke in het begijnhof wat beter hadden leren kennen: de kapelaan en zijn zus, een bakker die af en toe meel bracht, twee naaisters die ook nu en dan een potje met haar kaartten.⁽²⁴⁾ Allen waren ze van mening dat er met de verstandelijke vermogens van Marieke zaliger niets mis was.

Notaris Heijnen bracht hier tegen in dat hij bij een bezoek met Jasper Thijwissen aan dat zelfde begijnhof met de overste had gesproken over de voorwaarden tot toelating van Marieke als begijn. Die had dat ronduit geweigerd omdat ze wegens 'haere swackheijt van geest tot dijen onbequaem was'.⁽²⁵⁾

De gegevens stroomden nu gestaag binnen en langzaam kwam een einde van het proces in zicht. Maar ook zichtbaar was dat een van de voogden, Caspar Smeets, zich al geruime tijd niet lekker voelde. Op 7 juli 1783 meldde hij zich ziek. Hij kon de erfgenamen niet meer vertegenwoordigen. Waaraan Caspar leed is niet duidelijk maar op 6 januari 1784, op de naamdag van zijn patroonheilige, stierf Caspar Smeets. Hij was 66 jaar oud.

Vijf maanden later op 12 mei 1784 stierf onverwacht ook de andere voogd, Jasper Thijwissen. Hij was 57 jaar oud. Beide gebeurtenissen veroorzaakten vertraging in het verloop van het proces. Pas in november 1784 werd het proces weer op de agenda van de schepenbank geplaatst.

Het slotpleidooi

Na weer enige vertraging leverden beide partijen in 1785 uiteindelijk hun slotpleidooien in.

Het pleidooi van de advocaat van de erfgenamen beslaat niet minder dan 140 handgeschreven pagina's; dat van de begijn 65 pagina's. De inhoud ervan is juridisch zeker interessant, maar dat valt buiten het bestek van dit artikel. In grote lijnen komt het neer op het volgende:

De advocaat van de erfgenamen betoogde op vijf hoofdpunten: De schenking was niet rechtmatig: 1. Omdat de schenker geestelijke beperkt was, 2. Omdat hij in strijd was met artikel 14 van het Eeuwig Edict uit 1611, waarin schenken binnen een machtsverhouding onwettig wordt geacht, 3. Omdat de schenking plaatsvond op initiatief van de ontvanger die de schenker kennelijk misleid heeft, 4. Omdat de schenker zichzelf door de donatie enorm had beschadigd. 5. Bij twijfel moest het besluit in het voordeel van de erfgenamen val-

len, vooral omdat de schenking zonder enige reden aan een buitenlandse begijn was gedaan. Al deze punten werden zeer uitvoerig onderbouwd met talrijke voorbeelden en jurisprudentie.

De advocaat van de begijn zag uiteraard geen enkel bewijs van zwakzinnigheid en probeerde vooral de vele getuigenverklaringen zeer gedetailleerd, één voor één, onderuit te halen: de getuigen waren familieleden of hun personeel en daardoor niet onafhankelijk en hun uitspraken weinig betrouwbaar. Ook waren ze niet valide. Hij begreep bijvoorbeeld niet hoe een arts de geestesgesteldheid van een patiënt met koorts kan beoordelen. Vooral notaris Heijnen kreeg ervan langs. Zijn voogdij was formeel beëindigd bij Mariekes meerderjarigheid maar toch bleef hij beslissingen voor haar nemen. Dat was onwettig. De getuigenissen à decharge uit het begijnhof, die haar toerekeningsvatbaarheid moesten onderbouwen, werden breed uitgemeten. Hetzelfde gebeurde met de notarieel bevestigde autonome handelingen door Marieke, zoals het maken van haar testament, verhuur en verkoop van goederen binnen de familie en de twee keren dat de familie haar doopheffer liet zijn. Ja, dat kon ze wel, maar buiten de familie niets, neen, dan was ze opeens niet meer handelingsbekwaam. Zo betoogde de advocaat.

Advies en Vonnis

De schepenen van Voeren stuurden eind april 1785 alle gegevens naar twee juridisch geschoolde schepenen van Limburg. Die bestudeerden de grote stapel documenten. Begin juni kwamen ze met een advies. Elk van hen bracht daarvoor 50 werkuren in rekening met een uurloon van één patakon. Maar voor die prijs krijg je ook wat: namelijk een bindend advies, dus eigenlijk een vonnis, zonder ook maar de geringste onderbouwing. De uitspraak luidde dat de partij van Marieke, later dus haar erfgenamen, in hun gelijk stonden en dat de schenking beschouwd moest worden als niet te hebben plaatsgevonden.

Het dossier van de Raad van Brabant, 13 cm dik.

De schepenbank van Voeren nam dit advies uiteraard over en veroordeelde de begijn. De uitspraak vond plaats op 11 juni 1785. Jenne Marie was hierbij zelf niet aanwezig. Ze liet zich vertegenwoordigen door haar procureur en door een tot nu toe onbekende persoon, de chirurg Gille François Hackin, echtgenoot van Anna Catharina Bartholomé, haar nichtje uit Charneux. Zij was het die in 1772 een enorme schenking had gekregen van de oudste zus van Jenne Marie (zie onder het kopje familie van de begijn). De veroordeling betekende dat de begijn moest opdraaien voor alle kosten.

In beroep

Jenne Marie had niet lang bedenktijd nodig en ging meteen tegen het vonnis van de hoofdbank in beroep. Dat moest bij de Raad van Brabant in Brussel en zo'n beroepszaak kost ook weer geld en dus begon het spel van borgstellingen weer opnieuw. Maar de erfgenamen vonden dat ze lang genoeg hadden gewacht. Ze wilden geld zien. Zij hadden voor het proces veel kosten gemaakt en het vonnis had bepaald dat de begijn hiervoor moest bloeden. Maar liefst 2.561 gulden, zo had de schepenbank berekend.

Die wilde de begijn wel betalen, maar wat als ze de beroepszaak zou winnen? Konden de erfgenamen dat geld dan terugbetalen? Kortom, de erfgenamen moesten weer iets bedenken. Daar hadden ze wel even tijd voor nodig maar op 5 november hadden ze twee familieleden bereid gevonden om zich als cau-

tionaris borg te stellen. Nu kon de uitbetaling plaatsvinden.

Op 6 december 1785 kwam de chirurg Hackin uit Charneux naar Voeren om de 2.561 gulden te overhandigen; hij deed dat namens zijn tante Margareta Heijnen uit Visé, die voor Jenne Marie borg had gestaan.⁽²⁶⁾ Bijna alle erfgenamen waren komen opdagen om bij deze transactie aanwezig te zijn. Die vond plaats in het huis van de bierbrouwer Wijnand Smeets, zoon van wijlen de voogd Caspar Smeets. Bij de hierop volgende feestmaaltijd zullen ze mekaar veel te vertellen hebben gehad. Sinterklaas was in geen jaren zo gul geweest!

Heel anders was de stemming in het begijnhof. Geen reden tot feesten daar. Om in beroep te gaan moest de begijn opnieuw een borgsom boven water krijgen en daarvoor moest ze hoog spel spelen. Tot nu toe had haar zus borg gestaan, maar om onduidelijke redenen bleef die nu buiten beeld. Jenne Marie moest nu haar eigen vermogen aanboren. Er zat niets anders op dan haar bruidsschat van het begijnhof te belasten. De begijn zette nu alles in het spel: haar inkomen en haar recht op verblijf in het begijnhof.

Na overeenstemming over de borgstelling ging medio augustus 1787 het beroepsdossier eindelijk naar Brussel. Partijen konden de zaak nu sluiten en vroegen om recht. De rechters konden zich gaan ingraven in de vele stukken. Meer dan drie maanden hadden ze nodig om eruit te komen. Toen kwam de uitspraak. Deze was ten gunste van de schepenbank. Brussel was van mening dat het besluit van de Voerense rechters juist

Locaties in dit verhaal, gesitueerd op de Ferrariskaart (1771-1778) van 's-Gravenvoeren:

1. Hove van Hendrik Heijnen en Cornelia Lehaen aan de straat Jolette, waar Marieke is geboren. De hove is later verhuurd aan de voogd Caspar Smeets.
2. Woonhuis van notaris Cornelis Heijnen.
3. Woonhuis van Ida Lehaen, haar man Peter Bous en hun kinderen aan de Mennekesput; hier woonde ook Michiel Walpot.
4. Herberg de Croon, waar Jasper Thijwissen zetbaas was en waar Marieke na de ontvoering verbleef. Na 1777 werd de herberg gevoerd door de eigenaar Peter Wijnants.
5. Pachthoeve van de jezuïeten van Maastricht, verpacht aan de schepen Jasper Smeets. Vanaf 1773 geconfisqueerd door de staat. Hier werd waarschijnlijk het hele proces gevoerd.
6. Plaats waar Jasper Thijwissen zijn nieuwe huis bouwde, waar Marieke in 1780 overleed.

was. De donatie had geen kracht van wet. Weer moest de begijn opdraaien voor alle kosten. Hoe ging dat?

Haar zus Margareta moest het geld, alles bij elkaar 3.600 gulden (inclusief rente), dat de chirurg uit Charneux aan de winnende erfgenamen voor haar had betaald, aan hem terug betalen. Hiervoor moest Margareta een groot deel van haar bezit in Noorbeek verkopen.⁽²⁷⁾

Jenne Marie zelf moest 900 gulden verzilveren uit haar bruidsschat en uit haar lijfrente. Het is niet bekend hoe ze dat heeft gedaan. Duidelijk is dat de begijn te weinig had om haar zus terug te kunnen betalen.⁽²⁸⁾ Beiden hebben dus veel geld verloren. Alles bij elkaar rond de 4.500 gulden. Hoeveel was dat eigenlijk in die tijd? Wat kon je voor dat bedrag kopen?

Het antwoord op deze vraag is te vinden in het ouderlijk huis van de begijn aan de Pleij in Noorbeek. Dat huis werd in 1788 openbaar verkocht, inclusief bijgebouw, tuin en huisweide. Dat

grote huis bracht toen 2.310 gulden op.⁽²⁹⁾ De proceskosten waren bijna het dubbele van dit bedrag.

De erfenis verdelen

De kern van de strijd tussen de Voerense en Noorbeekse tak van familie Heijnen was het bezit van Hendrick Heijnen, dat na diens dood uiteindelijk was overgegaan op de zwakzinnige Marieke. Deze erfenis bestond uit een huis en vele stukken grond, alles in 's-Gravenvoeren. Hoe verdeel je dat onder zoveel mensen? Er moest worden verdeeld onder de nog levende ooms en tantes van Marieke of hun kinderen en kleinkinderen en dat waren er heel veel.

Als land in te veel stukken wordt verdeeld worden de percelen te klein en verliest het veel aan waarde. Daarom werd in onderling overleg besloten om alles in het openbaar te verkopen en het geld onder elkaar te verdelen. Uiteraard mochten de erfgenamen ook zelf bieden. Er deden verschillende verhalen de ronde over de waarde van deze percelen. Die schommelde tussen de 4.000 en de 14.000 gulden. De werkelijke geldwaarde zou blijken bij de verkoop. De verkoopdatum werd zorgvuldig gekozen, namelijk een dag waarop men veel kopers kon verwachten: de vrijdag voor halfvasten: 29 februari 1788.

In welke herberg dit spektakel heeft plaatsgevonden is niet bekend; Ook weten we niet hoeveel nieuwsgierigen of geïnteresseerden er gekomen zijn. Het bieden en toewijzen werd nauwlettend in de gaten gehouden door de schout J.P. Paulissen, de beëdigde landmeter Jan d'Affnail en uiteraard de notaris J.W. Denis, die het hele proces als procureur had gevolgd. Het voormalige bezit van Hendrick Heijnen was onderverdeeld in 35 percelen, inclusief het huis. De verkoop van dit groot aantal percelen duurde niet langer dan één dag. Hieruit mag je concluderen dat er snel is verkocht, zonder veel concurrentie bij het opbieden. De namen van de kopers staan vermeld in de notariële akte. Op enkele uitzonderingen na waren de 31 verschillende kopers allemaal erfgenamen. Men gunde mekaar waarschijnlijk een 'koopje'. Gevolg hiervan was dat de totale opbrengst niet hoger was dan 10.045 gulden.⁽³⁰⁾

Venijn in de staart

Na de verkoop ontstond er ineens onenigheid over de verdeling. De familie Heijnen (erfgenamen aan vaders kant) bleek van mening dat de erven Lehaen (erfgenamen aan de kant van Mariekes moeder) alleen mocht meedelen in de opbrengst van de goederen die Hendrick Heijnen in het tweede huwelijk had verworven. Dat waren slechts vier percelen! De koude

Eersame marie Heijnen

Alsoo het toekomende Sondagh
vuerthien dagen tot 1788 vueren kermissen
wesen sal soo wortt gij lichte selve geuue
:taert, ende verwacht 4de gij by mij ofte by uwe
andere vrienden volgent uwe goetvinden soo
eijgh van de religieuze uijt luttel gheschijft
overcomen, soo kint gij niet hien overcomen
soo niet kint gij tot uijtsprake comen alwan
gmaant u sal affhalen, mit gij laet weten
den dagh op welken gij alder arriveeren
sult, ende by uwe overcomen. Sal men
comen uwe affaires rangeren naer sien
en beslijten waar uijt gij uwe pension
ende voordere sijn sult sijn comen betob
allende uwe gijt uijtgeven vermilt caput
threets appaent te halft uijt sal uijtgeven
naer syn egge kint allit niet raadt en
heemste van uwe vrienden verthue
onderhischen

1788 29 Febr. 1788

Uw oodmodigen dienaar
Corn. Heijnen

den d'ersame
Eersame dochter marie Heijnen woonende
by de begijnne jenne marie Heijnen op het
begijnne heft
Het Tongeren

Notaris Cornelis Heijnen
schreef deze brief aan Marieke
op 10 september 1773.

kant voelde zich akelig in de kou gezet. Veertien jaar lang hadden de erfgenamen samen gestreden tegen de begijn. Nu lagen ze opeens onderling overhoop.

Ook dit geschil werd weer voor de rechter gebracht.⁽³¹⁾ Deze besliste dat de opbrengst van de verkoop over alle erfgenamen naar evenredig aandeel moest worden verdeeld. Hoeveel iedereen precies heeft gekregen, daarover zijn geen gegevens gevonden.

Enkele dagen na de veiling van Mariekes onroerend goed, op 3 maart 1788, ging ook haar roerend goed onder de hamer.⁽³²⁾ Dat was de kist met haar spullen die op haar sterfkamer stond. De opbrengst hiervan zou worden besteed aan godvruchtige werken tot 'ziele laeffnisse van Marieke, haere ouders ende zuster'. De 40 verkochte stukken brachten 80 gulden op. Een zijden kleed ging voor 15 gulden weg. De kist waarin alles was opgeborgen ging voor vier gulden. Heel opmerkelijk was een gebedsboek: het 'Hemels Palmhof met

swart couvert en silveren krampe'. Voor slechts twee gulden werd het verkocht. De nieuwe eigenaar was seigneur Theodoor Vielvoije, een schoonzoon van haar overleden voogd Jasper Thijwissen, in wiens huis ze in 1780 was overleden.

En de begijn? Na de annexatie door de Fransen werd het begijnhof geleidelijk opgeheven, maar Jenne Marie Heijnen is er wel blijven wonen, ofschoon niet meer in haar eigen huis. Ze stierf er in 1807 als ex-begijn. Haar dood werd aangegeven door mensen die niet meer wisten hoe ze precies heette en wie haar ouders waren. Ook kenden ze haar geboorteplaats niet. Ze dachten dat ze uit Voeren kwam.⁽³³⁾ Jenne Marie is 75 jaar oud geworden.

Nawoord

Dit artikel laat zien hoe de voogden (en later de erfgenamen) van Marieke een rechtszaak begonnen tegen de begijn in Tongeren. Tegen het vonnis van de rechtbank ging de begijn in beroep. Omdat dit beroepsdossier bewaard is gebleven, hebben we nu betrekkelijk veel kennis van dit gebeuren. Zonder dit beroepsdossier hadden we slechts fragmentarische kennis gehad van deze spectaculaire familieruzie aan het einde van de 18de eeuw, want het schepenregister van 's-Gravenvoeren uit die tijd is spoorloos verdwenen.

Bronnen en opmerkingen

1. ARAB (Algem. Rijks Archief Brussel Vorst); 67 particuliere processen; reformatiedossier inv. nr. 4482; dit is het beroepsdossier dat als bron van het merendeel van de informatie uit dit artikel heeft gediend.

2. Deze stiefvader was Willem Vandebergh, (1709-1769), oudste zoon van Catharina Smeets en Jan Vandebergh. Cornelia Lehaen was na het overlijden van Hendrick Heijnen (19 april 1747) op 7 januari 1748 in 's-Gravenvoeren getrouwd met de weduwnaar Willem Vandebergh, die eerder getrouwd was met Eleonora Fischer (overleden 18 april 1741). De volgorde van plaatsen waar Marieke in haar jeugd heeft vertoefd is

afgeleid uit de verslagen die de voogden tussen 1756 en 1774 jaarlijks opmaakten ter verantwoording aan de schepenbank en die onderdeel vormen van het notarieel protocol van nots. Cornelis Heijnen.

3. Een uitgebreide beschrijving van de persoon en functies van Cornelis Heijnen is te vinden in D'r Koeënwoof 40 pag. 28 vv.

4. Een patakon had de waarde van vier gulden.

5. RAH nots. Cornelis Heijnen 1772 akte 172, waarin Marieke 4 grote roeden schenkt aan Jasper Thijwissen.

6. RAH schepenbank Berneau, boek 7 pag. 77 vv, waarin burgemeester Pierre Defawe met zijn broers in 1759 het kasteel met 72 bunders land pachten voor een periode van 12 jaar; eigenaresse was Anna Barbara de Gulpen, weduwe van wijlen baron Jean-Guillaume de Kerckem, seigneur de Grathem, Ass, Bombaye etc.

7. RAL nots.. L.P. Lejeune 1781 waarin op 19 september 1781 in opdracht van Margareta Heijnen een inventaris wordt opgemaakt van de reparaties die moeten worden verricht aan het huis van wijlen kanunnik Lemaire; hierin wordt verwezen naar het testament dat op 26 oktober 1779 werd opgemaakt door nots. P.J. Collardin van Visé.

8. RAL nots. H.B. Devignes, Charneux, nr. 1018, waarin Pierre Defawe en zijn vrouw Anna Heijnen aan hun nicht Anne Catherine Bartholomé al hun goederen schenken in ruil voor (verdere) kost en inwoning etc.

9. ARAB (Vorst) 67 reformatiedossier 4482, getuigenverhoor bij de Officiaal van Tongeren, supp. 51

10. Stadsarchief Tongeren, Fonds van de Stad, dossier 483a betreffende de ontvoering van Marie Heijnen door Peter Becckers e.a.. De stadsmomber was in 1774 Laurens-Willem Vande meer. Hij verhoorde getuigen en fungeerde als een soort openbare aanklager bij overtredingen van het politiereglement. Zie: **Baillien, H.**, 1947, *De stadsmomber te Tongeren*. In: Het oude land van Loon vol. 2: 83-87.

Bijlage 1

Hein Thijs Heijnen [schepen] (†31.07.1702 sGV) en Maria Lamberts Jacobs (†05.02.1699 sGV) hadden zeven kinderen. Voor ons verhaal zijn belangrijk: Lambert (1), Mathias (3) en Wilhelmus (5).

Lambert Heijnen (*03.03.1650 sGV, †17.05.1712 Nrbk) x Margarita Rondag (*xx.07.1644 Nrbk?, †13.09.1752 Soumagne): 7 kinderen, o.m.

Mathias Heijnen (*08.12.1684 Nrbk, †01.06.1746 Nrbk) x Joanna Cleijnen (*29.12.1688 Nrbk, †30.09.1747 Nrbk): dochter: **Joanna Maria Heijnen (begijn)** (*15.07.1754 Nrbk, †17.06.1807 Tongeren)

Mathias Heijnen (*28.09.1652 sGV, †02.12.1729 sGV) x Maria Steenebruggen (*23.05.1652 sGV, †01.07.1680 sGV):

Hendrik Heijnen (*25.06.1675 sGV, †25.05.1741 sGV) x Maria Lucassen (*Moerslag, †04.05.1745 sGV):

zoon: **Cornelis Heijnen** (*05.04.1716 sGV, †12.03.1794 sGV) x₁ Maria Gertrudis Claessen (*14.01.1714 sGV, †13.04.1757 sGV)

Wilhelmus Heijnen (*20.09.1661 sGV, †07.04.1718 sGV?) x Catharina Vandeberg (*1656?, †21.01.1709 sGV?):

Hendrik Heijnen (*26.04.1688 sGV, †19.04.1747 sGV) x₁ Margareta Bijkens (Bijkas) (*rond 1682, †08.07.1736 sGV): x₂ Cornelia Lehaen (*08.12.1706 sGV, †18.03.1753 sGV):

dochter: **Maria Heijnen (Marieke)** (*07.08.1745 sGV, †07.06.1780 sGV)

Uit bovenstaande stamboom blijkt dat de begijn Jenne Marie, notaris Cornelis en Marieke dezelfde overgrootouders hadden.

11. RAH nots J.W. Denis te 's-Gravenvoeren, waarin Nots. Heijnen op 19 maart 1774 Marieke assisteert bij het herroepen van de donatie van 9 november.

12. Zie boek: *Placcaeten, ordonnantien, landt-chartres, blyde-incomsten, privilegien, ende privilegiën in dese Nederlanden*, deel 10, waar op pag. 267 deze procedure ingaande 28.06..1756 beschreven staat.

13. Met name het beneficium authenticae, si qua mulier: verweer als vrouw niet gehouden te zijn aan borgtocht en andere vermogensrechtelijke handelingen.

14. De schepenbank hield waarschijnlijk zitting in de stenen kamer van het onverpachte deel van de vroegere pachthof van de jezuïeten van Maastricht, gelegen aan de Pleij van 's-Gravenvoeren. Pachter was hoofdschepen Jasper Smeets, welke pacht na de opheffing van de orde in 1774 werd voortgezet. De hoeve was toen eigendom van het rijk.

15. ARAB (Vorst) 67 reformatiedossier 4482; requeste civiel 2 stucken 1785, waarin een kopie van de brief van de voogd Casper Smeets en pastoor Thijwissen, gedateerd 10 februari 1779 waar een regeling wordt voorgesteld.

16. Herberg de Croon lag op de hoek Pleij-Bovenstraat. De geschiedenis van deze herberg is te vinden in D'r Koeënwoof (Korenwolf) 44 pag. 21: 'Het Wijnhuis'.

17. De Voerenaar Jasper Steenbrugge had sinds 1771 een licentie om wekelijks tussen Maastricht en Leuven te rijden. Hij was sinds 1759 burger van Maastricht. Zoon van Lambert Steenbrugge en Marie Lambrichts. Hij woonde waarschijnlijk in de Boschstraat in Maastricht en was gehuwd met Maria Elisabeth Meulenberg.

18. Deze verklaringen zijn afgelegd bij nots. J.W. Denis, op 31 januari 1776, op 24 maart 1776 en (4) op 5 september 1784.

19. Deze artsen waren Jan Burgers uit Aubel, A.J. Pesser uit Visé en Jean Joseph Devos uit Visé.

20. Jasper Thijwissen had dat huis, nu Onderdorp nr. 12, kort geleden laten bouwen na het verlaten van herberg de Croon.

21. RAH nots J.H. Walpot 1731 waarin Jasper Smeets en Hendrick Heijnen, burgemeesters, op 25 februari opdracht en instructies geven aan de steenmetser Andries Londoos om de

Bijlage 2

Eersten intendit ten Thoon | voor de curateurs van Marie Heijnen, impetranten | teghens | Jeanne Marie Heijnen, gedaeghde. De impetranten, vervolgende hunne devoiren van thoon, seggen ende poseren in het feijt waerachtig hetgeen wes volgt, onder alle etc.

1. Dat deponent in den jaere door hem te noemen, gewoont heeft bij den schepen en landtmeter Caspar Smeets.

2. Dat hij bij den selven soo vele jaeren gewoont heeft als hij seggen sal.

3. Dat den selve tijd bij denselve Smeets oock was woonende Marie Heijnen dochter wijlen Hendrick Hijnen en Cornelia le Haen echteliedens.

4. Dat hij deponent geduerende de tijdt dat hij bij voorschreven Smets gewoont heeft, claerlijck ondervonden ende bespeurt heeft dat gem. Marie Heijnen een onnosel en swacksinnig meitsje was, geen verstand hebbende om haer eige selve te gouverneren.

5. Dat hij die onnoselheijt ofte swacksinnigheit van de selve Marie Heijnen claerlijck afgenoemen heeft uit haer geheelen levenswandel, wercken ende discoursen.

6. Dat haere discoursen en gedrag gans contrair waeren aen de discoursen van andere menschen die van goede sinnen of bij volle verstandt sijn.

7. Dat deselve niet eens bequaem was haer alleen aen te cleeden, alhoewel sij niet onpasselijck was.

8. Dat sij ongeschickt was aen taefel en weinig manieren hadde om op een reedelijcke manier te eten ende te drincken.

9. Dat sij niet en conste leeren, stricken, spinnen, naijen, veel minder lesen ofte schrijven, niet tegenstaende alle mogelijcke aengewende moeijten om haer 't selve te doen begriipen

10. Dat deselve haer in de onreijnigheit (gelijck als een kleijn kindt) soude hebben laeten geworden, bij gevalle men geene sorge voor haer als een kint gedraegen hadde.

11. Dat hij deponent noch actueelijck kent voorschreven Marie Heijnen en deselve meenigvuldige reijssen gesien heeft, 't zedert dat hij het huijs van voorschreven Caspar Smets verlaeten heeft.

12. Dat hij bespeurt heeft dat deselve 't zedert voorschreven tijdt ende met de jaeren niet veel meer verstandt nogte wijsdom vercregen heeft.

13. Dat hij ter contrarie uijt haere discoursen ende wandel claerlijck bespeurt heeft dat sij een onnosel ende swack sinnigh mensch is, soo ende gelijck sij was, als wanneer hij deponent bij gemelden Caspar Smeets was woonende.

Et habita lectura perstitit et signavit: {= en na lezing accoord gegaan en ondertekend}

[pro vacatione taxatum fl. 1.]

Deze matrix werd voorgelegd aan de getuige Gerard Jongen, die als paardenknecht gewerkt had bij Caspar Smeets.

Rijksarchief te Brussel (Vorst); 67 particuliere processen; inv. nr. 4482

kerkhofmuur te bouwen.

22. ARAB (Vorst) 67 reformatiedossier 4482: op 1 juni 1780 gingen Jasper Thijwissen, Casper Smeets en Lambert Cerfontein naar het leenhof van de ex-jezuïeten, de laathof van Mars en Berg en op 3 juli naar de hoofdbank van 's-Gravenvoeren en zetten de erfenis van Marieke op naam van de erfgenamen.

23. Nu de erfgenamen van Marieke moesten zorgen voor een borgstelling bleek dat niet iedereen voldoende bezit had om aan die borgstelling te kunnen voldoen. Sommigen wilden dit risico niet nemen. Anderen waren hiertoe wel bereid en zo ontstond er op kleine schaal een handel in aandelen in de erfenis van Marieke. Aandeelverkopers waren Wijnand Wijnants, Jan Huijnen en de kinderen Hanswillem Wijnants.

24. Zie procesdossier: Intendit contrariën thoon, littera Z.Z. artikel 14 en 15.

25. Dit werd bevestigd door de Voerense oud-burgemeester Jan Vandeberg, die in die zelfde tijd samen met de bierbrouwer Wijnand Smeets met de overste van het begijnhof over deze kwestie had gesproken. Zij vond Marieke te 'krankelijken en onbequaem'.

26. RAH nots. J.W. Denis, akte 6 december 1785, waarin de chirurg G.F. Hackin het bedrag van fl. 2561 betaalt.

27. RAH nots. G.J. Wijnants 1791, verkoop percelen Noorbeek 12 november 1791. NB: na deze verkoop hield Margareta nog enkele percelen over die ze bleef verpachten.

28. Waarschijnlijk is ze alsnog door haar zus ondersteund. Feit is dat ze nog wel in het begijnhof is blijven wonen maar niet meer in haar eigen huis. Er volgde in 1792/1793 nog een kleine erfenis van hun tante Anna Cleijnen uit Noorbeek, van wie zowel Jenne Marie als Margareta 507 gulden erfdén.

29. RAH nots. J.G. Wijnants, Sint-Martens-Voeren, akte 4 maart 1788, verkoop huis van Jan Heijnen Noorbeek.

30. RAH nots. J.W. Denis, 29 februari 1788: erfgenamen Marie Heijnen verkopen onroerend goed.

31. RAH nots. H.A. Ernon, akte 19 november 1789 waarin de brouwer Wijnand Smeets gemachtigd wordt om de erfgenamen van vaders kant te verdedigen in het proces, begonnen door de erfgenamen van moeders kant.

Seer geerde niche no 16

hebbe uwen laesten geerden brief te rechte ontfangen en daer uijt verstan dat gij geerne noch vijft partakens boven de dertigh soude hebben voor een jaer castgelt hetwelke ick uw oock sal geven ter conside- ratie van de dierde van tijt althoewel marie heijnen seer cleijn van cast is en dat onder dese special conditie dat gij als een moeder voor haer kint sult sorgen en naer haer sien dat gij niemant wie het sij hem sult laeten spreken ten sij gij hem wel kent maer direct wegh senden want het is soo onnasel dat het sich soude laeten verleiden laet hem oock niet niemant particulier kennisse maaken noch conversatie hebbe, so hem iets manquert aen cleeds oft andersins die eens gij voor hem verschieten en aenweken soeckt hem van tijt tot tijt te aenmoedigen om

Hierboven en op de volgende pagina bovenaan: de brief die notaris Cornelis Heijnen op 17 november 1771 schreef aan Jenne Marie Heijnen, begijn in het begijnhof in Tongeren.

Volgende pagina onderaan: het kunstwerk *Lily Pond* (Hans Op de Beeck) in het begijnhof in Tongeren.

32. RAH nots. J.W. Denis, 4 maart 1788, verkoop roerende goederen van wijlen Marie Heijnen.

33. RAH Tongeren, civiele overlijdensregister 1807 pag. 76.

om begin aldaer te worden want ten is in
 de werelt niet te sult en onbequam, soo het
 begin wierde soude het bij verloop van sijn
 ghet op interest wel 200 gte jaers hebben
 en naet de doot van sijn swaeger tochtenaer
 die wel 90 jaer oud is het dobbel van dien dus
 400 gte, sij soude bij uwe kunnen blijven wonen
 in den cost, voor voort somme, volgens
 uwe brief sal het daer cost drank tee coffe
 en waschloon hebben en sal betaelen mans-
 geroyse dat het bij uwe sal weesen so het in
 vacantie overdoemt dit sal afgedaeken
 worden, sij en heeft geen bedt noch deken
 maer twee paar laken, soo het naer naer
 een bedt van noode heeft sal ick hem een
 coopen, maer sij is nu wat veel bij mij te
 kort en moet oock sien hoe het te tongeden
 sal af loopen en oft het aldaer sal can-
 blijven, sende uwe in avance op sijn cost gelt
 thien parracons en sal altoes uwe met
 termijne

termijnen betaelen, gij sult mij binnen eeni-
 gen tijdt eens schrijven oft het manqueert
 en hoe sij het maect doet hem oock aenpisen
 om stricken spinnen oft ander occupatie oft
 sal hem goet wesen, het heeft noch elken
 hiet gelaeren dewelcke men altoes can over-
 senden als gij het mij schrijven sult waer-
 meden verbljve naer heetelijcke goetnisse

J. graven vanden uwen oodmoedigen
 J. de ghra J. J. Dienaer corn. heijneel

p. s. uwen brodet jan cont in rijt van twee
 a 3 weken over met gelt en enige provisie
 so mij belofft heeft.

aen de erfsame
 jenne marie heijneel beginne
 op het gheest-begijne hof
 ter tongeden

Waremmen 1950-1960

Kinderjaren bij mijn tante

Ferdinand Mertens

In De dag was zonnig maar nog net iets te koud om al echt aangenaam te zijn. Zoals de dagen in april kunnen zijn. Mooi genoeg om het huwelijk dat gesloten werd voor te bestemmen tot iets zonnigs. De voortekenen waren gunstig. Jeanne, een zus van mijn moeder, trouwde in april 1952 en de plaats van handeling was Slenaken-Hoogcruts. Het was een grote bruiloft die, na de gebruikelijke kerkelijke plechtigheden in de kerk van Slenaken, plaats vond in een café Offermans op Hoogcruts en die de hele dag duurde. De bruid niet in een lange witte jurk maar in een strak gesneden zwart mantelpakje; de bruidegom eveneens in stemmig zwart. Zoals het hoorde. Zodat deze dag zich zou onderscheiden van de andere dagen die het leven lang is.

Ook ik was voor die gelegenheid – zoals eigenlijk iedereen – bijzonder gekleed. Omdat ik in mei de Eerste Heilige Communie zou doen was het ‘communiepakje’ al gekocht en droeg ik het alvast bij die gelegenheid. Er was toch niemand

aanwezig die dit op de dag van de Communie in ons dorp zou kunnen opmerken en dat ik dus gekleed was in een pakje dat al een keer eerder gedragen was, dacht mijn praktisch ingestelde moeder. Ik moest dan uiteraard wel erg voorzichtig zijn met mijn nieuwe kleertjes! Helaas was het houten terrasmeubilair van het café, zo vlak voor het nieuwe toeristenseizoen opnieuw geschilderd en nog niet helemaal droog. Met terpentijn aan een doekje werd door een van mijn tantes de verf van mijn pakje verwijderd en ze deed dat zo dat mijn moeder er geen erg in had. Hoe dat haar kon lukken mag een wonder heten, maar ik was mijn tante heel erg dankbaar.

Het was een lange dag waarop je als kind niet veel te doen had. Ook al was er een belangrijke rol voor mij en mijn één jaar oudere zusje weggelegd. Als de kinderen van de oudste zus, én op dat moment ook de enige (klein-)kinderen, moesten wij een versje voordragen. Door de onderwijzeres op school was het met ons ingestudeerd. Omdat we met z’n tweeën waren was het een ‘stukje’ geworden. Ik zal het begin ervan nooit meer vergeten. Ik moest de onnozelheid spelen door het restaurant binnen te lopen, waar mijn zusje dan al aanwezig was, en vragen: ‘Zeg zus, wat is er hier te doen? Is hier een feest misschien?’ Daaruit ontwikkelde zich dan een dialoog die tenslotte op het huwelijk uitkwam. Ons optreden was een groot succes, niet alleen voor ons maar ook voor onze moeder. Er werd ons een grote toekomst voorspeld!

Naarmate de dag vorderde kwam de stemming er steeds meer in. Eerst speelde er een delegatie van de harmonie en op de avond kwam er een orkest. Er werd gepraat, gedanst en veel gelachen. Ik herinner me dat op een gegeven moment mijn vader enkele grappen vertelde – waarvan het me nu goed lijkt dat ik me de inhoud niet meer kan herinneren. Wij kinderen werden niet lang daarna naar bed gebracht.

Jeanne trouwde met Mathieu. Een man uit haar streek. Ze leerden elkaar kennen op de kermis van Sint-Martens-Voeren. Hij woonde vanuit Schilberg een kleine kilometer in Belgische richting verderop aan de Belgische kant van de grens. Het toeval wil dat hij afstamde van het boeren erf waar de pastoor van ons dorp geboren en opgegroeid was. Een boerderij van een bescheiden omvang maar voldoende groot om met het gezin, dat uit acht kinderen bestond, van te leven. Een gemengd bedrijf, zoals in de streek gebruikelijk. Een klassiek huis met een binnenerf en een poort die direct aan de weg gelegen was. Mathieu was een van de oudsten uit het gezin. Een serieuze, hard werkende man die niet rookte en niet dronk. Hij leed aan astma en was daardoor niet in staat het echt zware werk te doen dat voor het voeren van een groot boerenbedrijf nodig was. Ook

liep hij voorover gebogen en was zijn rug wat vergroeid. En toch werkte hij de hele dag.

Op de huwelijksdag was de familie voltallig. Van zowel zijn kant als van haar kant waren de ouders en al hun kinderen aanwezig. Jeanne was de derde van het gezin waarvan mijn moeder de oudste was. Jeanne en Mathieu vormden een stel dat mooi bij elkaar paste. Zij eind twintig en hij begin dertig. Geen losbollen. Altijd gewerkt en op bescheiden schaal ontspanning gezocht: de dorps kermissen vormden daarvoor het decor en het dansen de vorm. Vakantie was voor andere mensen, waar eventueel wel wat aan verdiend kon worden. In de zomer was er bij 'de boer' altijd veel werk. Het opkomende toerisme bood de gelegenheid wat bij te verdienen.

De beide families die met dit huwelijk ook met elkaar verbonden raakten, leken op elkaar; geen grote verschillen in rijkdom – dat was eigenlijk het belangrijkste – en ook het overige ongeveer hetzelfde. Zijn vader was een forse man met een knevel en een luide stem. Op de zondagen droeg hij altijd donkere kostuums en zijn broek werd met bretels opgehouden. De mannen droegen in die tijd hoeden; dus hij ook. Als het warm was droeg hij een strohoed. Hij vertelde graag en veel. Altijd verhalen over 'wat wel eens gebeurd was'. Zijn vrouw was eveneens fors, waarbij in het bijzonder de neus opviel. Zij zei nooit veel. Zij zorgde voor het gezin waarin de jongens in de meerderheid waren.

Er werden op het einde van de middag foto's gemaakt van de gehele familie en vrienden en later nog met de plaatselijke harmonie erbij. De harmonie gaf een serenade.

II Ze pachtten een klein boeren erf te Waremme (Borgworm) in Franstalig België. Op ongeveer twintig kilometer van Luik en gelegen op de lijn Luik-Tongeren. De familie vond dat ver weg. Hij had bij zijn huwelijk van zijn vader zes drachtige koeien gekregen. Dat was een mooi startkapitaal.

Het huis van de familie van Mathieu Vranken, aan de grensovergang bij De Plank — nu restaurant Boerenhof.

Het boeren erf had allure – ook al was het verwaarloosd en had het daardoor iets onherbergzaams. Het woonhuis was groot. Het kende twee verdiepingen met ruime, hoge vertrekken en een grote zolder. Het dak was met leisteen belegd. Op zolder waren twee kleine hokjes die als strafcellen voor kinderen gefungeerd hadden. In een van die hokjes lag nog een zweep. Het huis had op de verdieping een badkamer. De voorkant van het woonhuis lag op de zuidkant. Voor de ramen waren er aan de binnenzijde houten luiken die zomer en winter dienst deden. Aan de achterzijde van het huis lag een grote moestuin die door een hoge muur omgeven was. Tegen deze hier en daar wat verweerde muur groeiden fruitbomen. De muur liep aan de voorzijde van het huis verder en vormde de afscheiding met een landweg aan de westzijde. In die muur was een groot ijzeren hek dat 's avonds op slot kon. Na ongeveer 50 meter maakte de muur een haakse hoek en liep dan nog door tot aan een gebouw dat oorspronkelijk als koetshuis bedoeld was en dat nu als een van de onderkomens voor de varkens diende. Naast het woonhuis, iets naar voren, stond een grote stal die op dezelfde als als het woonhuis gebouwd was. In dat gebouw waren een koeienstal, een hooizolder, varkenshokken en een groot afdak waar brandhout lag. En, zoals op elke boerderij, onbestemde rommelhokken. Tussen het stalgebouw en het woonhuis bevond zich nog een garage.

Aan de voorzijde van het huis lag een wat rommelig grasveld waarvan het gras kort gehouden werd. Er was nog een klein grasperceeltje met wat langer gras. Het grensde direct aan de achterkant van het huis en was speciaal bedoeld om de witte was, later in het bijzonder de luiers, te bleken. Achter dat grasveldje lag de moestuin.

Het huis was gemetseld in gewone baksteen en versierd met enkele lagen gele steen. Ook rond de ramen waren accentuerende ringen van het metselwerk in die gele baksteen. Het huis was niet echt oud. Het zal in het begin van de vorige eeuw gebouwd zijn. Bij het boerderijgedeelte was in het midden van het dak een gevelpunt waar een klokkenstoel en klok aan de

muur waren aangebracht. De klok werd geluid om de koeien op te roepen naar de stal te komen om gemolken te worden. Dat werkte goed.

Het huis lag ongeveer honderd meter van een verkeersweg, de Rue de la Costale en het huis had nummer 92. Het huis zelf lag aan een met blauwe stenen verharde landweg. Aan het hekwerk dat de ingang vormde hing een metalen brievenbus. Linksaf op de Rue de la Costale was de richting Waremme. Een kleine centrumplaats, met scholen, een station, enkele grotere winkels en natuurlijk een kerk. Tot aan de kerk van Waremme was een loopafstand van twintig minuten.

De boerderij in Waremmé.

III Ze had niet meer dan lagere school gedaan. Volgens mijn moeder kon ze niet zo goed leren. Althans minder goed dan haar zus die na haar kwam. Die had van het hoofd der school het advies gekregen onderwijzeres te worden. Een advies dat ze overigens niet opvolgde want er moest gewerkt worden. Geld was er in het ouderlijk huis niet. Na de lagere school gingen de meisjes bij de boer werken en daarna in het huishouden. Vrijwel allemaal begonnen ze met werken in België, daar konden ze het meest dichtbij werk vinden. Jeanne bleef tot aan haar huwelijk in België werken. Het werken bij de boer was een hard bestaan, zeker op een leeftijd van dertien, veertien jaar. Vroeg op. Koeien melken. Overdag het huishouden doen. Daarna weer melken. Verstelwerk en naar bed. Een zondag in de maand helemaal vrij om naar huis te gaan. Verder alleen vrij op zondag na én tot het melken. Naar huis gaan betekende ‘op de fiets’. In de zomer ging dat wel maar in de winter was ook dat hard.

Hoe de loopbaan van Jeanne precies verlopen is weet ik niet. Ze werkte in de buurt van Aubel en Visé. In Wallonië en dus sprak ze Frans. Ze eindigde in een huishouden van een welgestelde familie. Ze had daardoor een andere, wat meer verfijnde manier van het huishouden voeren dan ik gewend was. Dat was aan alles te merken en gaf de omgang met haar en het verblijf in hun huis iets spannends. Veel uitdrukkingen kende ze slechts in het Frans en haar Nederlands was doorspekt met Franse woorden. Ze sprak over *camion*, *confiture*, *salle de bain*, *lavabo* en de *facteur*. Ze hanteerde dus een heel eigen taaltje, waarin de overgangen gemaakt werden door het *surtout*, dat in elke zin wel een paar keer voorkwam en dat daarmee haar taal de Franse ondertoon gaf.

Ze was goedlachs en ze sprak uitbundig met de weinige bezoekers die aan huis kwamen of wanneer ze boodschappen deed. Waar ze het over had ontging me meestal maar ze was

altijd stevig aan het woord. Op straat groette ze iedereen heel vriendelijk en wanneer mijn aanwezigheid vragen opriep dan werd omstandig uiteengezet dat ik logeerde en dat ik het zoontje was van haar oudste zus die in Nederland woonde. De contacten die ze had, hadden altijd een praktische aanleiding. Er waren geen vriendschappen, er kwam ook niemand buurten, er was geen ‘dorp’. De persoonlijke contacten zonder praktische aanleiding bleven beperkt tot de familie en haar man. Ze waren samen op de boerderij. Het was er stil. Om haar wat afleiding te bezorgen bracht ik er vanaf hun huwelijk heel wat zomervakanties door.

Ze was klein van postuur en tenger. Een scherp gesneden gezicht, een wat beenderig lichaam. Ook

haar handen zaten strak in het vel en waren sterk getekend. In het eerste deel van de dag droeg ze altijd jasschorten. ’s Middags waste ze zich en legde de schort voor enkele uurtjes af. Wanneer ze ging melken ging er een hoofddoek om het voorhoofd want bij het melken drukte ze met haar hoofd in de dij van de koe. En ze was heel ‘proper’, zoals ze dat zelf ook noemde.

Ze droeg vaak jurken met bloemmotieven. Soms met een wit kraagje. Korte mouwen en meestal half hoge schoenen met een gesloten hak en een neus waar de nagel van de grote teen zichtbaar was. Ze maakte zich licht op. Altijd wat eau de toilette, op zondag parfum. Beetje rouge. Met brede spelden werd het haar naar achteren gehouden. Ze droeg enkele eenvoudige sieraden waaronder een doublé gelede brede armband.

IV De koeien werden twee keer per dag met de hand gemolken en dat duurde één tot anderhalf uur. De melk werd opgevangen in metalen emmers die naar de *laiterie*, zo heette de ruimte in het woonhuis waar de melk verwerkt werd, gebracht werden. Daar stond de elektrisch aangedreven melkcentrifuge (Alfa Laval) waarmee de melk gecentrifugeerd werd. De room werd opgevangen in een afzonderlijke emmer en uit de andere uitgang van de centrifuge kwam de ‘afgelaten’ melk. Deze melk werd weer gebruikt voor de kalveren en de varkens. De room werd in bussen in de kelder bewaard en een keer in de week kwam een vrachtwagen van de melkfabriek de room ophalen. Het centrifugeren van de melk was een hele ceremonie. Eerst werd de centrifuge in elkaar gezet, want na elk gebruik moesten de filters en de reservoirs van de machine zorgvuldig schoongemaakt worden. Vervolgens werd de melk in emmers één voor één in de machine gegoten en moest er goed op gelet worden of de emmers, waarin de room en de afgelaten melk werd opgevangen, niet te vol werden.

Het kwam wel voor dat een emmer overliep en dan werd er gescholden. De roomuitgang van de centrifuge gaf een dun straaltje; de afgelaten melk stroomde overdadig.

De room werd aan de melkfabriek verkocht maar er werd ook room achtergehouden om zelf boter te maken. Ook in de keuken werd de verse room gebruikt, bijvoorbeeld om mayonaise te maken die geserveerd werd bij de vrijdagse frietjes met groene sla. Tijdens het centrifugeren was er veel lawaai door het gierende geluid van de centrifuge en het werken met de metalen emmers. Ook was het er altijd nat. De emmers werden allemaal gewassen, de filters uit elkaar gehaald en in heet water met een beetje sop gewassen. Daarna werd de hele *laiterie* met water schoongespoten. Een *laiterie* moet 'proper' zijn. Het was het werk van Jeanne.

In de zomer werd er geen boter gemaakt. Het was dan te warm. Toch heb ik het een keer meegemaakt. Met het draaien van de boterton werd zo laat mogelijk op de avond begonnen. Naarmate het aantal omwentelingen toenam werd het geluid minder klotsend om vervolgens in bonzen te eindigen. Dan was er boter.

De dagen verliepen volgens een vaste cyclus van activiteiten met constanten en variabelen, waarbij deze laatste niet verward moeten worden met 'verrassingen'. Verrassingen behoorden er niet te zijn – want voor zover ze er waren, waren het vooral tegenvallers: sterk gedaalde prijzen voor het slachtvee, verhoging van de premies voor de verzekeringen, te strenge nachtvorst te laat in het voorjaar. De werkzaamheden werden vanuit een vaststaand stramien uitgevoerd. Géén experimenten maar werken volgens de standaard en slechts in zeer bescheiden mate werden daar veranderingen op aangebracht. En zo was ook alles voortdurend van dezelfde aard en hoedanigheid en dus van dezelfde kwaliteit. Zo smaakte de soep bijvoorbeeld altijd exact eender. Instructies waren niet nodig – alles kon zonder ingewikkelde uiteenzettingen worden opgepakt. Het noemen van de activiteit was voldoende om een heel gedragsrepertoire aan te spreken.

V De weilanden lagen direct aan het erf. Enkele hectaren waarin veel fruitbomen stonden. De afrastering van het weiland bestond deels uit prikkeldraad, maar ook nog voor een groot deel uit meidoornheggen. Het weiland liep in oostelijke richting naar het riviertje de Jeker, dat in Maastricht in de Maas uitmondt. Deze markeerde het einde van het land dat tot de boerderij behoorde. Langs de Jeker stonden volgroeide populieren en 's avonds hing er vaak nevel in het dal, waar-

Het gezin in de deur van hun huis in Seraing-le-Château.

door je al vanuit de verte de Jeker kon zien. Alleen mocht ik niet tot aan het riviertje gaan want dat vond Jeanne te gevaarlijk voor mij. De heggen vergden veel onderhoud. Tegen het vallen van de avond ging Mathieu met de heggenschaar het weiland in om nog enkele meters heg te scheren. Het was dan heel stil in de weilanden. Je hoorde alleen de koeien grazen. Ook ging mijn oom, ook 's avonds, vaak met een schop met een spitse punt om in het weiland de koeienstront uit te spreiden. Dat moest omdat er anders op teveel plekken geen gras meer zou groeien. Ook als het dagelijks gebeurde was het zwaar werk. Er was veel werk te doen maar gelukkig was het 's zomers lang licht.

Er was niet veel melkvee in de directe omgeving. Wel waren er nog enkele weilanden waar ossen voor de slacht liepen – vleesvee maar het was eigenlijk een landbouwstreek. Er werd veel vlas verbouwd. In de maanden dat ik er was kon ik het oogsten daarvan meemaken, soms doordat ik met een van de boeren mee mocht op de trekker. Dat was spannend – ook al doordat ik er verder met niemand kon praten.

Mathieu verzorgde de varkens. Het voer klaarmaken, het voeren en de stallen schoonmaken, de zeugen bijstaan bij het werpen van de biggen en helpen bij het laden van de voor de slacht geschikte varkens. Van al die werkzaamheden vond ik alleen de geboorte van een stel biggetjes de moeite waard. Wanneer een zeug naar de beer moest, liep mijn oom met die zeug over de landwegen naar een boerderij in een nabij gelegen dorp. Ik mocht dan mee en liep met een stok achter het varken. Honderd meter voor de boerderij moest ik wachten en dan liep hij alleen met de zeug verder. Wat daar vervolgens gebeurde was voor mij een raadsel – en dat moest het volgens mijn oom ook blijven. Zo mocht ik wel het baren van de varkens zien maar om dat ook bij een koe al te zien, daarvoor achtte hij mij nog te klein: 'dat is iets voor later', zei hij.

Men vond Mathieu een verstandige man. In gesprekken die de zwagers tijdens familiebijeenkomsten onder elkaar voerden

was hij de meest bedachtzame en de meest redelijke. Hij bleef in het gesprek altijd rustig en had op de anderen een kalmerende werking. Hij kende zijn verantwoordelijkheid voor de terugreis, dus dronk hij niet, en hoefde door niemand daaraan herinnerd te worden. Ze gingen op tijd weer terug naar hun plek. Ik vond de bijeenkomsten van de familie pas dan volledig wanneer hij er bij was.

Er werd, ook in het land zonder grenzen, veel gesproken over de verschillen tussen België en Nederland. Conclusie was toch wel dat je in België goed kon leven maar dat er veel zaken in Nederland beter geregeld waren. Steeds kwam het gesprek op de slechte wegen in België ten gevolge van de corruptie door de aannemers: als er een asfaltaag van 12 centimeter op de tekening stond – en daarvoor betaald werd – dan deinsden ze er niet voor terug een laag van 6 centimeter te leggen. De controleur maakte deel uit van het complot. Ook het werktempo van de Belg werd vaak gehegeld; je kon het op de ‘bouw’ met eigen ogen zien dat ze veel te vaak en te lange rustpausen namen. Maar de Belgische sigaretten waren een attractie, ook het Belgische bier beviel en ze hadden ook fantastische sportmensen. Goede wielrenners en motorcrossers – beide sporten waren in die jaren in de streek zeer geliefd – waren eigenlijk altijd Belgen en geen Nederlanders.

VI Ze werkten de hele dag op een rustige manier en een vriendelijke toon. Ze waren zichtbaar tevreden. Elke dag had zijn eigen ritme en kleine bijzonderheden. Maar het overeenkomstige van de dagen was wat het meest opviel. Jeanne en Mathieu waren aardig voor elkaar; ze gebruikten koosnamen en vooral Mathieu bewaarde, zoals al gezegd, altijd zijn rust. Ook als er een emmer in de *laiterie* was omgevallen. In mijn waarneming en voor mijn gevoel was het harmonie die er heerste. Na twee jaar werd het eerste kind geboren, een meisje. Twee jaar later een tweede, een jongetje. Dat maakte het leven drukker en mijn aanwezigheid in de zomer kreeg ook nog een praktische betekenis doordat ik ook een beetje voor de kinderen kon zorgen.

Al vrij vroeg na hun verhuizing naar Waremme waren ze in staat een auto te kopen. Een witte Volkswagen – het model met de vergrote achterraut zonder spijltje. Het kenteken was Y6076 en in België hield je dat nummer tot aan je dood. In de familie was de aanschaf van die auto een belangrijke gebeurtenis. Zij waren de eersten die een eigen auto konden kopen. Ze hadden hem ook het meest nodig, werd er dan bijgezegd.

Er werd eigenlijk alleen op zondag gerust. Dat was een dag met een ander ritme. Jeanne ging 's morgens naar de eerste mis terwijl Mathieu dan de koeien molk. Daarna ontbeten we gezamenlijk en meestal was er een verse leverworst die heel anders smaakte dan de leverworst die ik kende. Na het ontbijt ging Mathieu zich wassen en zich ‘zondags’ aankleden. Hij deed dan olie op zijn haar, waar ik ook wat van kreeg. De olie had een lichtblauwe – lavendel – kleur en zat in een rechthoekig plat flesje. Het rook sterk en het was vooral ‘zondags’. We liepen vervolgens samen naar de kerk in Waremme. Onderweg werd iedereen die we tegen kwamen keurig gegroet. Aan dezen en genen werd uitgelegd wie ik was.

's Middags werd er altijd warm gegeten. Op de zondag was er vers gebraden rosbief. Een flink stuk zodat er ook de volgende dagen nog van gegeten kon worden. Rosbief kende ik niet. Wij aten meestal varkensvlees. Bij het middageten was er altijd bier. Meestal donker bier van Piedboeuf. Hoge driekwart-liter flessen met een beugelsluiting. Het bier werd door een drankenhandelaar aan huis bezorgd. Er was altijd soep vooraf. Op de zondag een bouillon en door de week meestal groentesoepen. De tuin stond de hele zomer vol met verse groenten en die werden onder andere gebruikt om elke dag een andere groentesoep mee te maken. De groente die gebruikt werd was anders maar het stramien van de soep was dezelfde: een ui smoren, een stukje prei, een stukje selderij, een bouillonblokje, dan de hoofdgroente en enkele aardappels. Koken, en als alles gaar was werd het geheel door de *passé-vite* gedraaid en de soep was klaar. De kervelsoep vond ik het meest bijzonder; maar ook de tomatensoep heeft blijvende indruk gemaakt. Nog steeds associeer ik de zomers met deze groentesoepen en met passeermolens.

De zondagmiddag was er om niets te doen. Wanneer we thuis op het erf bleven, dan gingen mijn oom en tante een paar uurtjes slapen. Daarna dronken we iets in de ‘salon’ – de goede kamer waar een echt bankstel stond: een bank en twee fauteuils. Bovendien stond er een stel drinkglazen in zilveren houdertjes op een zilveren schaal. Het kon ook zijn dat we een uitstapje maakten. Tijdens mijn zomers verblijf was er minstens één zondag waarop we een uitstapje maakten. Bijvoorbeeld naar Namur of naar Bokrijk.

Normaal werd er vier keer per dag gegeten. Vóór het middagmelken van de koeien, ongeveer een uur of vier, aten we enkele ‘zoete’ boterhammen. Vaak belegd met Belgische gevulde chocolade van het merk Jacques. 's Avonds aten we brood met chocolademelk. We gingen allemaal vroeg naar bed. Dat was het eigenlijk het enige wat ik onbehaaglijk vond: 's Avonds alleen op die hele grote slaapkamer. De ramen deed ik dicht want ik had een keer een heleboel ratten over de muur van de tuin zien lopen. Die kwamen op de vruchten af die aan de bomen hingen die tegen de mooi gemetselde tuinmuur groeiden.

In de moestuin deed Mathieu het grove werk. Hij spitte de grond om, zorgde voor de bemesting, vaak de eerste aanplant en soms ook het zaaiwerk. De omheining van de tuin was eveneens een zaak voor de man. Was de tuin eenmaal opgezet dan was het klein onderhoud, het bestrijden en verwijderen van het onkruid, verpoten, het opbinden van planten, het verwijderen van ‘dieven’, het besproeien met water en uiteindelijk het oogsten, de taak van Jeanne. De moestuin was een verlengstuk van de keuken.

VII Wat ik daar deed? Speelgoed was er niet, ook geen boeken. Ik had ook niets ‘om te spelen’ bij me. Dus restte er niets anders dan rond het huis lopen, kletsen met mijn tante en liedjes zingen. Of op de stoep zittend hele dagen kettinkjes maken van verroeste ijzerdraad die ik eerst met een hamer zorgvuldig recht klopte. In het weiland lopen, in de berm zitten, naar de tractoren kijken. Af en toe naar burens die twee kinderen hadden van mijn leeftijd. Het taalverschil beperkte

het contact. Vrijwel alle dagen duurden een eeuwigheid – maar wel een behaaglijke. Ik bladerde de krant door. Ik herinner me de titanenstrijd van de kapitein van een vrachtschip dat dagenlang op volle zee heen en weer geslingerd werd en waarbij de kapitein niet van boord wilde gaan. Tegen twaalfen liep ik naar de weg om mijn oom op te vangen die dan naar huis kwam om te eten. Als ik dan zo bij de weg stond dan passeerde ook geregeld een collega van hem, die eveneens voor het middagmaal naar huis fietste. Ik herinner me nog dat hij tegen mijn oom zei: ‘Dat zal nog wel even duren voordat je dochttertje je zo bij de weg zal opwachten.’ Hun eerste kind was toen net geboren.

Na de geboorte van de kinderen was hun verzorging ook voor mij een belangrijk punt. Als mijn tante met de kinderen bezig was, was ik er altijd bij. De procedures werden zo al gauw bekend en ik vond het niet alleen interessant maar ook warm en knus. Al vrij spoedig was ik in staat de baby zelfstandig uit het bedje te halen en te verschonen. Dat deed ik bijvoorbeeld wanneer mijn tante met de koeien of in de *laiterie* bezig was. Dat was handig voor haar. Toen de kinderen wat groter werden speelden we vele uren buiten. Als het mooi weer was bouwde ik dan een tent. Dat deed ik of met enkele dekens of met grote jute zakken. De stukken stof werden aan elkaar gehouden op een touw met wasknijpers. De zijanten werden met een touwtje gespannen. Het was behelpen maar dat touwtje werd om een punt van de stof gebonden dat vervolgens aan een stokje, dat als haring fungeerde, werd vastgeknoopt; zoals bij een ‘echte’ tent. Het probleem was altijd om geschikte stukjes hout te vinden die in de harde grond geslagen konden worden. In die tenten rook het altijd naar de jute en het werd er vaak vochtig warm; de jute had een indringende geur.

Mathieu werkte overdag 500 meter verderop bij een groothandel: Budenaers & Dupont. De boerderij was te klein om (goed) van te leven en vandaar dat hij overdag bij de groothandel werkte. Naast de beide eigenaars van het bedrijf werkten er een chauffeur en mijn oom. Mijn oom bleef op het terrein: hij maakte overdag de bestellingen gereed die Budenaers bij de klanten – winkeliers, in hoofdzaak, kruideniers – had opgenomen. De chauffeur bezorgde die de dag erna en de heer Dupont stuurde de rekeningen. Zo ging het daar; dag in, dag uit. Het was een gezellig emplacement. In een grote loods met een verdieping waren alle producten opgeslagen. Boven in het gebouw, op een enorme zolder, de levensmiddelen en beneden schoonmaakmiddelen, conserven, en alles wat in flessen verpakt was. Er werden ook zelf flessen gevuld; bijvoorbeeld met azijn. Ook dat deed mijn oom. De bestellingen van een klant gingen in de regel in speciale kisten die vervolgens in de vrachtauto op volgorde van de route geplaatst werden. Op het voorplein stonden een groot aantal vaten, bussen en flessen-in-korven. Die laatste waren bijzonder: grote groene glazen flessen met een inhoud van wel 50 à 75 liter met een grote opening die afgesloten werd met een eveneens forse kurk. Deze flessen werden in stalen manden, die met stro gewatteerd waren, opgeborgen en vervoerd. Het ging om huishoudchemicaliën: zoutzuur, zwavelzuur, ammoniak en er stonden er ook nog al wat met gedestilleerd water. De inhoud was af te lezen aan een etiket dat met een draadje om de hals van de fles bevestigd was. Alles stond kriskras door elkaar. Het

leek erop alsof het er allemaal al jaren stond en het had er de schijn van dat het hier niet het meest courante deel van de voorraad van de firma Budenaers en Dupont betrof. Er was ook een tankstation aan het bedrijf verbonden. Dat werd bediend door Madame Budenaers.

Ik ging mijn oom vaak opzoeken. Het was er altijd interessant omdat er zoveel te zien was; het was een komen en gaan van mensen die goederen direct kwamen afhalen. Als het druk was hielp meneer Dupont dan ook nog een handje mee. Dat viel niet mee want hij had een ‘hoge schoen’, een blijvend gevolg van kinderverlamming. In principe was hij op kantoor. Af en toe mocht ik daar ook zijn. Dat vond ik een sensatie: op het kantoor stonden twee typemachines en daar was er maar een van in gebruik. Op die ander heb ik mijn eerste typeervaringen opgedaan! Ze hadden carbonpapier, en daar mocht ik enkele velletjes van meenemen. Later mocht ik ook nog een oude datumstempel hebben.

Of ik ging met mijn tante boodschappen doen. Regelmatig ging ze op een van de middagen naar Waremmes. Na de geboorte van haar dochttertje met de kinderwagen en altijd te voet. We gingen dan meestal naar de NOPRI, een soort HEMA in België, en geregeld naar het consultatiebureau-voor-zuigelingen.

Waarom heb ik in die tijd eigenlijk geen Frans geleerd? Natuurlijk werden wel opmerkingen gemaakt ‘dat ik dat nog wel zou moeten leren’. Maar dat zou ooit wel komen. Als ik er op school aan toe was. Frans leer je op school. Kennelijk was het geloof in de school al zo wijd verbreid dat het bij niemand meer op kwam zelf het heft ter hand te nemen en mij Frans te leren. En dat terwijl mijn oom en mijn tante beiden nooit één Franse les gehad hadden. Ik moest tot aan de zesde klas van de lagere school wachten totdat ik Frans kon leren, want voor de ‘betere’ leerlingen werd er al op de lagere school een uurtje Frans in de week – met bijbetaling – gegeven. Met name omdat Frans zo’n moeilijke taal zou zijn en dan kwamen we tenminste op dit punt al met wat voorsprong in het vervolgonderwijs. Van die lesjes heb ik in Waremmes nog wel een jaar plezier gehad. Ik sprak enkele zinnnetjes met de kinderen van de burens en was toen in elk geval in staat er hele dagen te spelen. Waar we over gesproken hebben weet ik niet meer.

Over het Frans in België werd bij ons thuis wat dubbelzinnig gesproken. Volgens mijn moeder verstonden alle Belgen ook Nederlands maar ze voelden zich te ‘groot’ om dat te spreken. Zij sprak in België altijd gewoon Nederlands en volgens haar kwam ze daar altijd ‘goed mee uit’. Ik geloof dat ze het ook niet zo goed kon hebben dat twee van haar zussen Frans spraken en dat zij, als oudste en ook vele jaren werkzaam geweest in België, dat niet kon. Door de ervaringen die ik in België opdeed kon ik me later niet voorstellen dat er in België ook mensen waren die Nederlands spraken.

Naarmate ik ouder werd voelde ik meer dat die afwezigheid van thuis lang duurde. Verlangen naar thuis was een te groot woord maar er was wel nieuwsgierigheid van wat er in de tijd dat ik er niet was gebeurd was. Meestal wanneer ik terug kwam was er ‘iets’ veranderd. Een volgende keer dacht ik dan dat het nu ook wel weer het geval zou zijn. Mijn vader en moeder hadden in die tijd wel eens iets meegemaakt waar ze dan als ik terug kwam over vertelden. Zo herinner ik me dat

ze op het ‘wereldmuziekconcours’ geweest waren en dat daar een fantastisch waterorgel te zien was. Ik had dan heel erg het gevoel iets gemist te hebben. Maar soms moest ik, nadat ik de zomer in Waremmе had doorgebracht, ook nog een week of enkele dagen bij mijn grootouders logeren alvorens ik naar huis kon gaan. Want ook mijn grootouders hadden ‘recht’ op hun kleinkind. Alhoewel ik daar altijd graag was vond ik dat wel ‘lang’ duren. Eigenlijk wilde ik dan naar huis maar het kon nog niet. Ik werd eerst afgeleverd op Schilberg, het gehucht waar mijn grootouders woonden. Daar gebeurde nog veel minder dan in Waremmе. Het was er ook stil en ook volkomen voorspelbaar.

VIII Op een dag werd beslist dat er een snelweg zou worden aangelegd van Brussel naar Luik. Het tracé van die weg zou direct voor het huis van Jeanne en Mathieu worden gelegd. De kwaliteit van het leven was al minder geworden door de aanleg van een vuilstortplaats niet ver van de boerderij. Ook ging de gezondheid van Mathieu achteruit en kon hij de combinatie van het werk in loondienst en het eigen bedrijfje eigenlijk niet meer aan. Zij verhuisden naar een nabij gelegen gehucht met de mooie naam Seraing-le-Château. Ook daar een oude boerenbehuizing, ook tamelijk verwaarloosd en zonder enig comfort. Maar vanaf die tijd hadden ze geen koeien meer. Wel nog wat varkens en kippen. En natuurlijk een grote moestuin en een fruitboomgaard. Veel van het goede bleef behouden. Een van de laatste keren dat ik hen daar samen opzocht stond er een bed beneden in de woonkamer; naast het bed stonden zuurstofflessen.

Niet lang daarna – het is dan 1969 – belde mijn moeder om te zeggen dat Mathieu op sterven lag. Enkele dagen later om te zeggen dat hij dood was.

Mathieu werd begraven in de Voerstreek. Vlakbij zijn ouderlijk huis en dat van Jeanne. Hij was weer terug. Op de dag van de begrafenis was het verschrikkelijk slecht weer. In de stromende regen stonden wij bij het vers gedolven graf. Bij de laatste wijwaterzegening van de kist denderde een stoomlocomotief, die een goederentrein trok, over het viaduct dat over het dal liep. Voor de aanwezigen op de begrafenis ten teken van het feit dat het leven verder gaat. ‘Jeanne hield zich goed’ was het commentaar van mijn moeder.

Jeannette van Melsen – geboren 29 maart 1923 in Slenaken, overleden in Borgworm op 22 mei 1999; Mathieu Vranken – geboren op 2 maart 1922 in Vaals, overleden in Seraing-le-Château; beiden begraven in Sint-Martens-Voeren.

IX Jeanne ‘hield zich goed’, maar was eigenlijk met Mathieu ook al meer dan een beetje gestorven. Het was niet eenvoudig het hoofd boven water te houden. Ze bleef in het Frans sprekende deel van België wonen, vanwege de kinderen. Maar de kinderen werden ‘groot’ en verlieten haar om zelf een gezin te stichten. Zo bleef ze alleen over. Steeds meer gericht op de eigen kinderen. Eenzaam, achterdochtig, niet meer echt bij de wereld. Voortdurend aan het dubben over hoe ze verder moest. Door haar zussen niet altijd meer serieus genomen, laat staan dat ze er warmte en liefde ervoer. Ieder voor zich. Later vertelde ze steeds meer onsamenhangende verhalen. In de gezinnen van de kinderen was Frans de voertaal. Contact was niet meer goed mogelijk.

In augustus van 1997 kreeg Jeanne een herseninfarct. Er werd voor haar leven gevreesd. Maar sterk als ze was herrees ze. Weliswaar gebrekkig. Haar spraakvermogen bleef beperkt. De Franse taal was zo goed als weg. Ze werd ondergebracht in een verpleegtehuis – *Maison de repos les Quatre Saisons* – waar ze de dagen sleet in half bewustzijn. Haar zussen betreurden haar bestaan: ‘Ze heeft geen leven meer.’ Op 22 mei 1999 overleed ze. Ze werd begraven op een prachtige zonnige dag in Sint-Martens-Voeren en in het graf van Mathieu bijgelegd. Het prentje vermeldt: ‘Ze was een voorbeeldige echtgenote en moeder die haar kinderen talrijke getuigenissen van onvermoeibare toewijding gaf. Altijd heeft ze zich kunnen vergeten om aan de anderen te denken. Nu is ze weg en ze laat ons een mooi voorbeeld van moed, geduld en bescheidenheid.’

Was Mozart in Voeren?

Ed de Grood

Vooraf

De vraag of de 18de-eeuwse postkoets stopte bij herberg De Swaen aan de Kinkenbergh in 's-Gravenvoeren werd, zeker rond de heropening van de herberg in 1988, met graagte positief beantwoord. Waaruit vervolgens werd geconcludeerd dat de familie Mozart, tijdens haar Europese Grand Tour (1763-1766) bij het traject Aken-Luik bij De Swaen zou zijn afgestapt en er zou hebben gegeten en geslapen. Sommigen meenden zelfs te weten in welke bovenkamer kleine Wolfgang, 7 jaar en al een wonderkind, de nacht zou hebben doorgebracht. Uw auteur woonde rond 1970 zelf een aantal jaren in De Swaen en wilde dat toen ook allemaal al graag geloven. Hoogste tijd nu om er eens wat kritischer naar te kijken, geïnspireerd door de recente teksten van Hub Smeets in D'r Koeënwoof (44/2023: 3 -40) en in het Voerens Blaedsje (81/2024: 663-664).

Herberg De Swaen in 1949. Links is nog net de oude dorpslinde zichtbaar. De oostgevel is nog in originele staat. Deze is rond 1965 na een instorting gesloopt en is nooit meer opgebouwd. In de 18de eeuw was de westbouw er nog niet, zodat de opening naar de cour nu omgekeerd is. *Fotograaf onbekend.*

De cour van De Swaen in 1971 met achteringang van de herberg. Er is nog niets gerestaureerd. In de ongeschonden binnenruimten lijkt alles nog zo te zijn als in vroeger tijden. *Foto Ed de Grood.*

Wat we weten

Wat we zeker weten is dat de Mozarts, d.w.z. vader Leopold, moeder Anna Maria, dochter Maria Anna (roepnaam Nannerl) en zoontje Wolfgang (roepnaam Wolferl), op zondag 2 oktober 1763 het traject Aken-Luik met een paardenkoets hebben bereisd en daarbij werden begeleid door hun trouwe bediende Sebastian Winter⁽¹⁾. Een aantal Duitse steden hadden zij reeds bezocht en nu waren zij op weg naar Brussel en vooral Parijs. Londen en Den Haag zouden nog volgen, om uiteindelijk via Zwitserland bijna 3,5 jaar later naar hun woonplaats Salzburg terug te keren. Dit type cultuurreizen waren midden 18de eeuw in opkomst; wie het zich kon permitteren begon de wereld te ontdekken. Daardoor breidde het wegennet zich sterk uit en werden overal kaarten en atlasen uitgegeven.

Vader en kinderen Mozart namen elke gelegenheid voor een concert te baat. Moeder Anna Maria bleef doorgaans op de achtergrond. *Aquarel door Louis Carrogis de Carmontelle, 1763, Musée Condé, Chantilly.*

Hoewel het hoofddoel van Leopold Mozart was zijn twee wonderkinderen aan de wereld te presenteren, zeker ook met het oog op economisch voordeel, kregen ze, als belangrijk neveneffect, zo de mooist denkbare opvoeding. Zij leerden nieuwe talen, zij hoorden nieuwe muziek, zij leerden kunst en architectuur waarderen én de historische context ervan tot zich te nemen.⁽²⁾

Over de reis als geheel weten we vrij veel omdat vader Mozart onderweg een regelmatige correspondentie onderhield met zijn goede vriend Lorenz Hagenauer in Salzburg, tevens zijn huisbaas, bankier én financier. Gelukkig heeft deze correspondentie de tijden overleefd en is ze nu een rijke bron van informatie.⁽³⁾ Wie naar de oorspronkelijke tekst van dit reisdagboek kijkt zal echter concluderen dat we er, wat zondag 2 oktober 1763 betreft, nauwelijks wijzer van worden. Er staat niet veel meer dan dat ze 's morgens in Aken zijn vertrokken vanuit de herberg Zum Goldenen Drachen⁽⁴⁾ en dat zij die dag pas om 21.00 uur in Luik arriveerden om er in de L'Aigle Noir⁽⁵⁾ te overnachten. Na Luik werd de reis overigens direct voortgezet naar De Tinnen Schotel in Tienen⁽⁶⁾. Op deze beide trajecten hadden de Mozarts serieus oponthoud doordat er op beide reisdagen een ijzeren hoepel van een voorwiel afliep en er een wagenmaker aan te pas moest komen. De postiljon ging er dan waarschijnlijk met één paard vandoor om een wagenmaker te zoeken en men kan zich voorstellen dat daardoor een reisdag makkelijk met enkele uren verlengd werd.⁽⁷⁾ Het originele reisverslag spreekt voor het traject Aken-Luik dus van één reisdag en dat betekent dat we het romantische idee, dat kleine Wolferl vast wel in één van die antieke bovenkamers van De Swaen overnacht zal hebben, naar het rijk der fabelen kunnen verwijzen. Maar zouden de Mozarts dan niet toch bij De Swaen kunnen zijn afgestapt om het middagmaal te gebruiken en de paarden te wisselen?

Welke route?

Om die vraag te kunnen beantwoorden moeten we eerst zeker weten dat men voor de route over Gulpen, Terlinden, 's-Gravenvoeren, Berneau en Visé had gekozen. Die route lijkt niet vanzelfsprekend omdat ze minder rechtstreeks is dan de eveneens eeuwenoude route *Charlemagne* over Kelmis, Henri-Chapelle, Battice, Herve en Beyne Heusay. Waarom zou men dan niet over Battice gereisd zijn? Het reisverslag van Leopold sluit dat ook allerm minst uit; uit niets blijkt welke route zij genomen hebben. Piet Verwijmeren, auteur van het standaardwerk *Mozart op reis* gaat uit van deze rechtstreekse route als de meest waarschijnlijke.⁽⁸⁾ ChatGPT, voor wat dat waard is, noemt nog een route over Eupen en Verviers, maar wie de kaart bekijkt ziet dat dat geen serieuze optie geweest kan zijn. De aanname van Verwijmeren is zo gek niet want op de meeste oude wegenkaarten staat niet de Voeren-route maar de Battice-route afgebeeld, vroeger kennelijk de belangrijkste verkeersader.

Omdat het om zeer oude wegen gaat die betere en slechtere tijden doormaakten, is het van belang om zo precies mogelijk te kijken naar de situatie rond 1763. Zowel over de Voeren-route als over de Battice-route zijn oude teksten te vinden die er van spreken dat deze wegen tot in het midden van de 18de eeuw in soms in zeer slechte staat waren.⁽⁹⁾ Niettemin functioneerden ze, zo goed en kwaad als dat ging. We hebben het hier over koetswegen en niet over bijvoorbeeld briefpostwegen en kinkenwegen waar niet zulke zware eisen aan werden gesteld.⁽¹⁰⁾

Omstreeks 1750 gebeurde er iets bijzonders. Eerst deed het openbaar vervoer zijn intrede met een geregelde postdienst, waarbij vanaf 1744 voor het eerst een echte postkoets reed tussen Aken en Luik.⁽¹¹⁾ Initiatiefnemer was de Prins van

Thurn & Taxis (T&T), een internationale grote speler met octrooi (alleenrecht) van de overheid. T&T koos voor de Voeren-route. Bij de start van het project was de weg over Voeren volgens de directeur van de Rijkspost nog zeer slecht en daarmee niet veel beter dan de weg over Battice.⁽¹²⁾ De start van T&T was mede daarom nogal moeizaam. Kennelijk werd de weg na het initiatief van T&T wel flink verbeterd (maar niet bestraat). Na een wat rommelig begin was er pas vanaf 1751 sprake van een stabiele locatie voor het T&T-postrelais. Dat was Het Wit Peerdt aan de Mennekesput in 's-Gravenvoeren, met Michiel Vossen als posthouder/herbergier. Voor het eerst was er nu sprake van een betrouwbare reisfaciliteit tussen Aken en Luik.⁽¹³⁾

Uitvergroting van detail op de Heger Postroutekaart (Duitsland en omliggende landen) uit 1764. Wie goed kijkt, en de legenda goed leest, ziet dat in 1764 de postkoetsroute onmiskenbaar liep over Voeren (Foron). En voorts dat van de Battice-route het deel Battice-Aken, aangegeven door een stippellijn, uitsluitend voor brievenpost gebruikt werd. Zo slecht zal de weg dus geweest zijn; een ruiter kan nog altijd komen waar een koets moet opgeven.

Probleemproject

Dat T&T niet voor de Battice-route koos was, achteraf gezien, haar geluk. Kijken we hier naar een vroeg voorbeeld van de wet op de remmende voorsprong? De opknabbeurt, of beter het reconstructieplan, van de Battice-weg zou een lijdensweg worden en zou nog lang op zich laten wachten. De weg van Luik over Battice was van oorsprong een belangrijke leger- en handelsweg die uiteindelijk naar Leipzig voerde, de z.g. Brabanterstrasse. Maar in de eerste helft van de achttiende eeuw was ook deze ernstig verwaarloosd.⁽¹⁴⁾ Omdat op oude kaarten de Battice-route vaak dominant staat afgebeeld en ook auteur Piet Verwijmeren van het standaardwerk over de reis van de Mozarts deze route aanwijst als de 'Mozart-route', behandel ik hierna het lot van die oude weg van Aken naar Luik wat uitgebreider.

Nog vóór de komst van T&T naar Voeren onderhandelden de belanghebbende machthebbers, Rijksstad Aken, Staten van Limburg/Overmaze en de Luikse Prins-Bisschop over verbetering van de weg. Maar door wederzijds wantrouwen duurde het tot 1750 voor de eerste afspraken op papier stonden. Het Prins-Bisdom Luik zou het deel tot Herve voor zijn rekening nemen, de Limburgse Staten het deel van Herve tot aan het Aachener Wald en de Rijksstad Aken het resterende kleinste deel. Dit laatste traject van relatief weinig kilometers maar

met een gemiddelde stijging van 8% was de bottleneck, zoals het altijd al de bottleneck was geweest: wild bebost gebied met hellingen bestaande uit gemakkelijk afschuivende z.g. Akense zanden.⁽¹⁵⁾ Het is goed voorstelbaar dat de quasi-onoplosbaarheid van het probleem van deze natuurlijke barrière mede de oorzaak was van de langdurige verwaarlozing van het overige deel. Na elke stevige regenbui spoelde het zand weg en moest er gerepareerd worden. De klim naar de stad Aken door het Aachener Wald was dan ook nooit zonder risico's. In het Stadsarchief van Aken lezen we ergens over de zoveelste poging tot reparatie '...(haben wir) Vertiefungen, worin so viele Menschen mit Pferd und Karre verunglückt, anfüllen lassen..'.⁽¹⁶⁾

Nieuwe weg komt maar niet

Het commitment was er, de taakverdeling meer dan duidelijk en de ambitie hoog. Het modderige karrenspoor zou een echte straatweg worden, geplaveid met stenen in een zandbed, 5,25 m breed plus aan de zijkant twee onverharde zomerwegen, greppels en bomenrijen. Dankzij de studie van historicus Hans Königs⁽¹⁷⁾ uit 1973 kennen we veel details over deze exercitie. Pas in 1753 werd daadwerkelijk begonnen met de aanleg van de nieuwe straatweg. T&T had goed ingeschat dat de te vernieuwen Battice-weg een enorme klus zou worden waar niet op gewacht moest worden. De door hen gekozen Voerenroute kende niet die steile zanderige hellingen maar volgde de zacht glooiende löss-plateaus. Dat dat de goede keuze was bleek al snel toen het werk aan het Luikse deel stagneerde en de Akense burgemeester nog steeds niet wist hoe het verder moest met dat laatste kleine maar o zo problematische traject op de hellingen van het Aachenerwald.

Alleen bij het middendeel, van Herve over Battice tot aan de grens met de rijksstad Aken, verliepen de werkzaamheden voorspoedig. Pas in 1772 nam Luik zijn taak weer op en ging vanaf dat moment zelfs voortvarend te werk. De Limburgers waren toen al klaar met hun deel. Dat is goed te zien op de Ferrariskaart van 1777: er ligt een kaarsrechte en vooral ook brede chaussée van Herve tot aan de Akense grens.⁽¹⁸⁾ Op deze Ferrariskaart is het Luikse deel nog niet helemaal klaar. Maar een paar jaar later lag er toch een perfecte brede straatweg van Amercoeur aan de rand van Luik tot aan het gehucht Bildchen, onder aan de helling van het Aachener Wald.

Ferrariskaart 1777: een deel van het reeds vernieuwde 'Limburgse' deel, oost van Kelmis. Zichtbaar is hoe de nieuwe straatweg geflankeerd wordt door twee zomerwegen en twee rijen bomen en dat het traject nu kaarsrecht is. Reizen zou voortaan veel sneller gaan.

Ferrariskaart 1777: een deel van de nieuwe straatweg in het Luikse is nog niet gereconstrueerd (west van Herve). We zien het beeld zoals het eeuwenlang was: organisch ontstane licht zigzaggende onbestrate wegen die kleine nederzettingen met elkaar verbond. Vergeleken bij de latere rechte straatwegen vroegen deze wegen veel meer reistijd.

De weg was blijkbaar zo perfect dat T&T in 1785 het oude traject over Voeren opgaf en verder ging over Fléron-Herve-Battice-Kelmis. We moeten ons echter afvragen hoe zij die laatste paar kilometers naar Aken aflegden want een bottleneck was het nog steeds. Intussen werd Aken nog maar eens pijnlijk herinnerd aan de 36 jaar eerder aangegane verplichting. In 1787 ontstond ook nog eens opnieuw discussie over het juiste tracé op de hellingen van het Aachener Wald. En net toen men daar uit was deden zich weer opnieuw flinke vertragingen voor, deze keer door politieke onrust in de Rijksstad Aken.

Fransen lossen het op

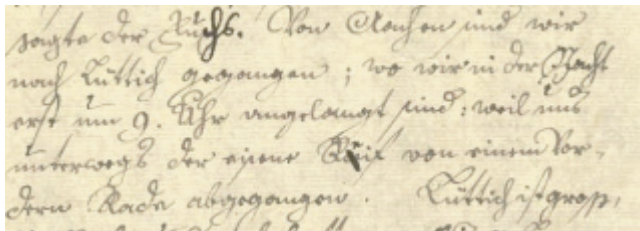
Tot 1797 moet het laatste stukje van de oude weg nog veel frustratie hebben opgeleverd. Dat stopte pas toen in dat jaar de Franse bezetter in het Akense verscheen en de klus in geen tijd afmaakte, van Jakobstor aan de oude stadsrand tot aan de rijksgrans bij Bildchen. Daar waren wél 500 Akense dwangarbeiders voor nodig en dan geen bedelaars maar ervaren ambachtslieden. Dagelijks kregen zij in het Grashaus aan de Fischmarkt twee pond brood en 12 sous in (waardeloze) Franse assignaten.⁽¹⁹⁾ Wat deze onvrijwillige arbeidskrachten moesten doorstaan blijkt uit de volgende fragmenten uit de archiefstukken: 'Wo ich einen dieser Arbeitsleute auf dem Busch habe gesehen todt dahin fallen vor Elend und mat' en 'Viele andere, die ausser sich wurden und Schaum auf dem Mund bekamen...'.⁽²⁰⁾ Het laatste stukje straatweg tussen Aken en Luik was eindelijk klaar, na bijna 100 jaar trekken en duwen.

Dus toch de Voeren-route

Als we het Mozart-reisjaar 1763 op deze geschiedenis projecteren lijkt de keuze van T&T, en dus van de Mozarts, voor de Voeren-route toch wel voor de hand te liggen. Ze was op dat moment misschien niet ideaal, gezien de omweg over Gulpen en gezien vooral de aanloopproblemen zoals de noodzaak tot verbetering van het wegdek, maar ze was op dat moment wel de meest zekere manier om in Aken te geraken. De voorspelbaarheid van de reis was, juist voor een postdienst met gereguleerde reistijden, een belangrijke voorwaarde. En een betrouwbare postroute was weer nodig om zeker te kunnen zijn van wisselpaarden, juist ook als je met je eigen koets reisde. Dat alles kon de Battice-route in 1763 niet bieden. Van een met stenen bestrate weg was ook bij de Voeren-route in die dagen geen sprake; straatwegen waren nog uiterst zeldzaam. De belangrijke verkeersweg van Maastricht naar Aken bijvoorbeeld, waar de Voeren-route in Gulpen bij aanhaakte,

moest nog wachten op bestrating tot het jaar 1827.⁽²¹⁾ Zo gezien was de geplande bestrating van de Battice-weg, ondanks alles, voor zijn tijd toch een vooruitstrevend project.

Onduidelijk blijft wat T&T na 1785 deed met dat erbarmelijke laatste stukje door het Aachener Wald. Kennelijk was het voordeel van de brede snelle weg tot aan de Akense grens zo groot dat men dit riskante einddeel voor lief nam. Of werd dat stukje weg nu vaker gerepareerd? Of was het mogelijk om voor die laatste paar kilometer een omweg te nemen, links of rechts om het Aachener Wald heen? Hoewel dan tijd verloren ging kan het toch zijn dat de gewonnen tijd over het hele traject zich goed verhiel tot dat nadeel.

Fragment in het reisverslag van vader Leopold, gericht aan zijn vriend Hagenauer in Salzburg. Zijn tekst over wat er op de 2e oktober 1763 voorviel is uiterst summier. De transcriptie luidt: '.....sagte der Fux. Von Aachen sind wir nach Lüttich gegangen; wo wir in der nacht erst um 9. Uhr angelangt sind: weil uns unterwegs der eiserne Raif von einem vordern Rade abgegangen. Lüttich ist gross,....'. Mozart, *Briefe und Aufzeichnungen*, Verlag Kassel 1962/1975.

Reizen in de 18de eeuw

Met de vaststelling dat de Voerenroute de meest aangename 'Mozart-route' is kijken we nu eerst hoe het reizen per koets

er voor de Mozarts zal hebben uitgezien. Met de postkoets had het openbaar vervoer zijn intrede gedaan, waarmee men voor een nette prijs, op vaste tijden en in een redelijk tempo kon reizen mits men voor lief nam dat men was overgeleverd aan het openbare karakter ervan. Je wist nooit met wie je in de benauwde koets zou samenzitten. Hygiëne was ver weg, zweet en stof de regel. Je moest ergens tegen kunnen.⁽²²⁾

De Mozarts kozen daar niet voor. Zij reisden, althans voorlopig, met een eigen koets.⁽²³⁾ Waarschijnlijk was dat een zogenaamde Berline, een robuuste vierwielige karos, met vijf of zes zitplaatsen en getrokken door vier paarden.⁽²⁴⁾ Per dag werd ongeveer 50 km afgelegd; de paarden moesten elke 25 km gewisseld worden. Dat kon bij de stations van de reguliere postdienst, hier T&T, die uitdrukkelijk tot taak had om ook iedere particuliere koetshouder bij dag en bij nacht van verse postpaarden te voorzien. Het postrelais was verplicht om 's nachts een lamp boven de stal te laten branden en personeel beschikbaar te houden.⁽²⁵⁾ De paardenwissel was het hart van het postbedrijf.⁽²⁶⁾ Er werd veel zorg aan besteed en het was kostbaar. Wie paarden wisselde kreeg ook weer een verse postiljon mee, de man die zittend op één der paarden de dieren mende en die tevens navigeerde. Hij kende zijn 25 km als zijn broekzak maar kende ook de alternatieve routes voor als er ergens een blokkade was.⁽²⁷⁾ De postiljon bereed meestal één der paarden; er zat géén koetsier op de bok.⁽²⁸⁾ Bij een calamiteit, bijvoorbeeld de bij de Mozarts afgelopen wielhoepels, ging de postiljon er met één paard vandoor om hulp te zoeken. Zo'n paard in galop, met ruiter, kon zo'n 40 km/uur halen. Toppaarden zelfs 70 km/uur.

Het Wit Peerdt

We weten nu dus dat de familie Mozart die 2e oktober bijna zeker 's-Gravenvoeren passeerde. Dat moet, gezien vertrek- en reistijd, tegen 12:00 uur geweest zijn, of iets later als de hoepel voor die tijd al van het wiel was afgelopen. We weten ook dat ze er de nacht zeker niet hebben doorgebracht. Maar onze vraag was ook: hebben ze gerust, gegeten en de paarden gewisseld in De Swaen?

Het is verleidelijk dat te veronderstellen omdat, als ze vanaf de Koetsweg vanuit het noordoosten aan kwamen draven, het ijzeren uithangbord van De Swaen waarschijnlijk het eerste was dat ze

Authentiek oud uithangbord van De Swaen dat waarschijnlijk aan een smeedijzeren beugel heeft gehangen die voor een deel nog bestaat, hoog op de hoek rechts van de ingang. Dit bord was lange tijd spoorloos maar werd rond 1989 teruggevonden op een zolder in Warsage. Het hing vervolgens binnen in het gebouw om bewonderd te worden maar rond 2000 is het weer verdwenen. Waarheen is onbekend. Foto: Jef Bartelet en Suzanne Schyns.

Achttiende-eeuwse grote reiswagen die na een pauze weer gaat vertrekken. Wordt getrokken door een vierspan met de postiljon op één der paarden. *Olieverfschilderij van Jean-Louis De Marne, Louvre Parijs.*

zagen.⁽²⁹⁾ Echter, De Swaen, gelegen onder aan de Kinken-berg was, hoewel misschien de oudste, niet de enige herberg in het 's-Gravenvoeren van 1763.

Het Wit Peerdt was bijna zeker de herberg waar de Mozarts pauze hielden, wat aten en de paarden wisselden. Mogelijk is bij buurman en rademaker Hubert Steens het defecte wiel gerepareerd. Als dat zo is dan had het gezelschap die middag ruim de tijd om een ommetje te maken in het dorp en een lekker bier te nemen inDe Swaen? Foto: Ed de Grood.

Aan de andere kant van de Pley lag aan de Mennekesput de relatief nieuwe afspanning Het Wit Peerdt. Deze herberg was de officiële Posterij van T&T, met octrooi van de overheid. Hub Smeets heeft hierover uitgebreid verhaald in zijn twee in de inleiding genoemde artikelen in D'r Koeënwoof en het Voerens Blaedsje. Hier, bij Het Wit Peerdt, hield de reguliere postkoets halt, waarvan de postiljons een eed hadden afgelegd. Sinds 1751 zorgde Postmeester Michiel Vossen hier voor stabiliteit. Hij kon voorzien in alles wat het reizen per postkoets mogelijk maakte. Ook kon hij de reiziger met eigen of gehuurde koets voorzien van wisselpaarden mét postiljon die de volgende 25 km voor zijn rekening nam. Het is onwaarschijnlijk dat De Swaen toen ook een dergelijke service in huis had. Het in stand houden van de faciliteit paardenwissel was een zware taak waarbij veel geïnvesteerd moest worden. In de decennia vóór 1751 lezen we over De Swaen slechts iets over een brouwerij en een herbergier die er zich biertapper noemt.⁽³⁰⁾ Als de Mozarts ter hoogte van 's-Gravenvoeren een wagenmaker nodig hadden voor het repareren van het wiel, dan voorzag Het Wit Peerdt ook daar in.⁽³¹⁾ Het lijkt logisch dat de Mozarts, voor het korte oponthoud op 2 oktober 1763, alles dat zij nodig hadden gevonden zullen hebben in Het Wit Peerdt.

Voor T&T en postmeester Michiel Vossen was het in 's-Gravenvoeren geen vetpot en zo gauw de nieuwe weg over Battice in 1785 (nagenoeg) klaar was verhuisden Michiel Vossen én T&T naar het belangrijke kruispunt in Battice, een plaats halverwege Aken en Luik, die zij dus verkozen boven Het Wit Peerdt en de oude weg door Voeren.⁽³²⁾ Hier in Battice werd hun nieuwe postkoetsrelais gevestigd, naast het reeds bestaande brievenpostrelais. De nieuwe afspanning, annex herberg, ging *Maison de la poste aux chevaux* heten. De eerste rit van de

postkoets van T&T over Battice was op 1 juni 1785.⁽³³⁾ Daarmee werd, voor wat betreft de postkoets en de daarbij horende paardenwissel, de episode 's-Gravenvoeren afgesloten.

Conclusies

De voorlopige conclusies zijn wat uw auteur betreft:

- dat de familie Mozart op 2 oktober 1763 bijna zeker over 's-Gravenvoeren van Aken naar Luik is gereisd en niet over Battice/Herve;

- dat zij hun reis zeer waarschijnlijk in 's-Gravenvoeren rond het middaguur hebben onderbroken voor de gebruikelijke ravitaillering;

- dat zij daartoe bijna zeker Het Wit Peerdt aan de Mennekesput bezocht hebben en niet De Swaen;

- dat zij de nacht in Luik hebben doorgebracht en zeker niet in 's-Gravenvoeren

Met dank aan Hub Smeets en Piet Verwijmeren. Hub Smeets, Piet Verwijmeren en uw auteur zijn over dit onder-

werp in gesprek geraakt en hebben afgesproken dat nog even te blijven. Mogelijk wordt het beeld ooit nog iets scherper.

Bronnen en opmerkingen

1. Sebastian Winter (18 jaar) was tevens kapper en manusje van alles. Hij stond de familie bij tot aan Parijs. Zie o.m. **Verwijmeren, P.**, 2005, *Mozart op reis*: 41.
2. **Glover, J.**, 2005, *Mozart's Women*: 20 e.v.
3. Mozart: Briefe und Aufzeichnungen, Gesamtausgabe, 1997. Voor de rol van Hagenauer zie ook: **Zanden, J. van der**, 2002, *Mozart in de lage landen*: 15-17.
4. Deze herberg was gelegen aan de Komphaus-Badstrasse waar in de 18de eeuw ook de Akense badcultuur geconcentreerd was. Opmerkelijk is dat het postrelais van T&T Im Kaiserlichen Hof, althans in 1745, hier om de hoek was, aan de Peterstraße. Zie **Mühlenweg, H.**, 1994, *Die Post in Aachen unter Thurn und Taxis*, Mitteilungen der Bezirksgruppe Köln der Gesellschaft für deutsche Postgeschichte, Heft 13.
5. Vooraanstaand Luiks logement gelegen aan de Rue Feronstrée.
6. Herberg gelegen aan de Grote Markt.
7. De Mozarts hadden daar ervaring mee want in juni hadden zij, na hun vertrek vanuit Salzburg, op de eerste reisdag al dergelijke pech. De twee voorwielen moesten toen vervangen worden. Zie **Verwijmeren** op.cit.: 41 en 173.
8. **Verwijmeren**, op.cit.: 69 en 268.
9. Zie noot 12 en 14.

10. Kinkenwegen zijn smalle paden waarover goederen met een lastdier werden vervoerd. De Swaen lag (tevens) aan zo'n kinkenweg; het adres van De Swaen is nog steeds Kinkenberg. **Paulissen, M.P.C.P.**, 2015, *Kinkenwegen en kinkenvoerders*.

11. We moeten hier het officiële postbedrijf met octrooi onderscheiden van andere soorten van vervoer, bijvoorbeeld particuliere vervoerders.

12. **Smeets, H.**, 2023, *De postwagen van Thurn & Taxis tussen Luik en Aken over 's-Gravenvoeren en Battice*. In *D'r Koeënwoof* 44: 24.

13. **Smeets**, op.cit.: 26.

14. De oude weg was niet alleen sterk verwaarloosd maar was smal en zwenkte van dorp naar dorp. Het ambitieuze reconstructieplan, waarvan in 1714 al sprake was, behelsde vooral ook een nieuw tracé met lange kaarsrechte trajecten die slechts de belangrijkste plaatsen verbonden. Een kostbaar en tijdrovend project:

[https://de.wikipedia.org/wiki/Lütticher_Straße_\(Aachen\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Lütticher_Straße_(Aachen)).

15. Deze zanden zijn geologisch gezien onderdeel van de Formatie van Aken, welke formatie is afgezet in de late Krijt-tijd. In de geologische wetenschap is het zand van de formatie van Aken een fenomeen: het Aachener Wald is aangewezen als de typelocatie van deze formatie.

16. Stadsarchiv Aachen RR972: 10-11.

17. **Königs, H.**, 1973, *Vom Jakobs-tor zum Bildchen, Aus der Geschichte einer Landstraße*.

18. Ferrariskaartdelen 191, 192, 212, 232. Bron: ngi.be.

19. Stadsarchiv Aachen, RR972: 10-11.

20. Stadsarchiv Aachen, RR972: 10-11.

21. <https://historischekringcadierenkeer.nl>.

22. **Jobé, J.**, 1977, *Van Koetsen en Karossen*: 114 e.v.

23. Deze had Leopold eerder in Pressburg (Bratislava, Slowakije) voordelig tweedehands kunnen aanschaffen. **Verwijmeren**, op.cit.: 17 en 41-42.

24. In het reisverslag van 8 juni 1763 vermeldt Leopold dat ze postpaarden huurden; zie ook **Glover**, op.cit.: 19 e.v..

25. **Smeets**, op.cit.: 26-27.

26. Het woord *post* geeft alleen aan dat het om een halteplaats gaat, bijvoorbeeld voor brieven of personen (mededeling Hub Smeets).

27. **Smeets**, op.cit.: 27.

28. Dit is goed te zien op het uithangbord van postmeester Heucken in Aken. Zie afbeelding in **Smeets**, op.cit.: 27 en 34.

29. Het oorspronkelijke uithangbord is omstreeks 1989 teruggevonden op een zolder in Warsage en werd in het interieur van de net tot leven gewekte herberg voor een ieder zichtbaar opgehangen... en een decennium later weer gestolen. Gelukkig is er nog een foto van.

30. Wel moet gezegd worden dat over de historie van de 16de-eeuwse herberg De Swaen weinig bekend is. Een grondige studie hiernaar zou zeer welkom zijn.

31. Voor reparatie van koetswielen was buurman-rademaker Hubert Steens beschikbaar.

32. **Smeets**, op.cit.: 28.

33. **Smeets**, op.cit.: 29 en 35.

De Lütticher Straße zoals ze er nu uit ziet, in de buurt van de grensovergang bij Kelmis. Op de achtergrond is de steile helling van het Aachener Wald te zien. Foto: Ed de Grood.

Biodiversiteit en natuurbeheer

Rik Palmans

Onze vereniging staat voor Heem én Natuur. Én, dus waar blijft de natuur in deze editie van *D'r Koeënwoof*? Nou ja, natuur hebben we behoorlijk veel in Voeren, maar auteurs om daarover te schrijven helaas niet. Een gedegen artikel uitwerken vergt meestal heel wat onderzoek – dus een heleboel werk. Om in dit nummer toch iets over natuur te kunnen opnemen heb ik dan maar een artikel ‘uit de losse pols’ geschreven, met bedenkingen die ik me de afgelopen jaren wel vaker heb gemaakt en die ik hier probeer te ordenen.

De Voerense natuur ligt me al meerdere decennia nauw aan het hart. Maar wat is natuur eigenlijk? Voor velen is het niet meer dan een groen decor waarin het aangenaam wandelen en fietsen is. Een maïsakker vinden ze weliswaar saai en brandnetels zijn niet hun favoriete plantjes, maar voor de rest denken ze bij natuur vooral aan ‘veel bomen’ of ‘veel mooie bloempjes’. Vlinders en vogeltjes mogen er ook bij, maar teveel beestjes is weer niet leuk – zeker niet als ze zoemen, kriebelen, steken of bijten.

Nochtans zijn ze allemaal belangrijk om een stabiel ecosysteem in stand te houden. Elk organisme is een schakeltje dat verbonden is met andere soorten. Als er teveel van die verbanden wegvallen kan het hele systeem aan het schuiven gaan. Leve de verscheidenheid van zoveel mogelijk soorten dus!

Die soortenrijkdom noemen biologen **biodiversiteit**. En daar draait het in de natuurbescherming vooral om: zorgen dat de biodiversiteit behouden blijft. Dat is belangrijk voor de natuur zelf, maar ook voor ons mensen. Voor belangrijke economische sectoren – landbouw, visserij, toerisme – betekent verlies aan biodiversiteit ook verlies aan inkomsten.

Op enkele percelen in Altenbroek werd de voedselrijke bodem afgegraven, zodat de zuivere kalklaag eronder aan het oppervlak kwam. Dat resulteerde in een bijzonder diverse plantengroei.

Biodiversiteit is niet synoniem met ‘ongerepte natuur’. Het grootste deel van West-Europa is een cultuurlandschap: ontstaan door een samenspel van natuurlijke en menselijke factoren. Als je die laatste zou wegnemen, zou nagenoeg heel Europa – op de stranden en de bergtoppen na – opnieuw bos worden. Sommige natuurbeschermers pleiten er weliswaar voor om die evolutie waar mogelijk te laten plaatsvinden. Maar in het versnipperde landschap van België of Nederland zouden die bossen zo sterk beïnvloed worden door de menselijke activiteiten in het aangrenzende gebied dat hun natuurwaarde sterk zou verminderen.

Stikstof (eigenlijk moeten we specifiek spreken van stikstof-oxiden en ammoniak), afkomstig van verkeer en landbouw, verspreidt zich via de lucht en slaat ook neer in natuurgebieden. Planten gaan daar beter door groeien, dus zou je denken: ‘Prima toch! Hoe meer planten hoe beter.’ Het probleem is echter dat niet alle planten daar even sterk van profiteren. Vooral sterke groeiers zoals bramen en brandnetels doen dat en zij verdringen allerlei andere, zeldzamere soorten. Die kunnen zich wél handhaven als de bodem juist zo arm mogelijk is. Kortom: hoe minder voedselrijk de bodem is, hoe hoger de biodiversiteit.

Als je een bloemenrijk grasland wilt, mag je dus zeker geen kunstmest strooien. Voor boeren met melkvee is dat geen optie, want het gras voor hun koeien bevat dan te weinig eiwitten. Hun ideaal is dus een egaal groen weiland met vooral veel Engels raaigras (*Lolium perenne*). Alleen bioboeren, die een lagere opbrengst kunnen compenseren met een hogere prijs voor hun melk, laten hun koeien grazen in weilanden waar geen kunstmest op komt.

Geen kunstmest, dat geldt uiteraard ook voor graslanden in natuurreservaten. Al moet daar voor Altenbroek een kleine kanttekening bij: tot 2022 werden die wél bemest, maar alleen met nitraten (dus stikstofverbindingen). De bedoeling was de plantengroei zodanig te stimuleren dat in de bodem aanwezige fosfaten (nog resterend van toen die percelen akkerland waren) sneller worden opgenomen en met het hooi van het terrein verdwijnen. Dat proces – ‘uitlekken’ – is intussen stopgezet; vanaf nu wordt er alleen nog maar gemaaid en/of begraaasd en zal de soortenrijkdom van jaar tot jaar toenemen.

Dood hout

In het moderne bosbeheer wordt dood hout meestal niet meer verwijderd. Dat was vroeger wel anders. Ik heb een oude Voerense boswachter nog horen uitleggen dat dode bomen nefast zijn voor een bos, omdat ze ziektes zouden overbrengen die ook de levende bomen bedreigen. Nog langer geleden was dat dood hout kostbare brandstof, zeker voor het armere deel van de bevolking. Ik stel me wel eens voor dat een van onze voorouders in een bos van de 21ste eeuw zou kunnen rondlopen. Hij zou met pijn in het hart vaststellen hoe complete boomstammen daar zomaar liggen te verrotten. Lijden er dan geen families meer kou in de winter?

Nee hoor, wij hebben centrale verwarming – nu nog vooral met stookolie of gas, maar straks helemaal met warmtepom-

pen – en naar houtkachels wijzen we nu zelfs met een beschuldigende vinger, want die produceren fijnstof. Dus mag dat dode hout gewoon blijven liggen in het bos.

Onze hedendaagse bossen lijken waarschijnlijk maar weinig op de bossen van enkele eeuwen geleden. Wellicht voorzagen ze toen de omwonenden niet alleen van hout. Voor Voeren heb ik er nog geen bewijzen van gevonden, maar het is waarschijnlijk dat er ook strooisel werd gehaald voor in de stallen. Stalmest was immers de basis van de landbouw, want die bepaalde de oppervlakte aan bewerkte akkers. Mest was kostbaar – moeilijk voorstelbaar in een tijd dat mestoverschotten

conflictstof zijn tussen de boeren en milieu-instanties.

Die situatie is beginnen te veranderen in het midden van de 19de eeuw. Voordien waren landbouwbedrijven volledig circulair: zij produceerden bijna uitsluitend voor de eigen voedselvoorziening en het afval – uitwerpselen van dieren én mensen – bleef op het eigen bedrijf. Het was, zoals hoger aangegeven, zelfs de beperkende factor in de productiecapaciteit. Maar toen kwam kunstmest: eerst guano (de uitwerpselen van zeevogels, die op eilanden in Zuid-Amerika meters dikke lagen hadden gevormd) en thomasslakkenmeel (een afvalproduct van de staalindustrie), daarna fosfaat en kali uit overzeese mijnen en nitraat uit chemische fabrieken. In de tweede helft van de 20ste eeuw werd zelfs een deel van de veevoerders niet meer lokaal geproduceerd: soja wordt als 'krachtvoer' geïmporteerd.

Ook de natuurgebieden delen in die ongebreidelde toename van meststoffen, door uitspoeling ervan vanuit aangrenzende landbouwpercelen of door stikstofdepositie vanuit de lucht. Steeds vaker stelt zich het probleem hoe de extra biomassa die daardoor in de reservaten wordt geproduceerd kwijt te raken.

Heide

In onze natuurgebieden is de situatie daarvoor helemaal omgekeerd. Vóór de introductie van kunstmest leverden de gronden die niet geschikt waren voor akkers of weilanden, de mest voor de akkers (met vooral graangewassen). Die arme gronden lagen in onze streek vooral in de zone bovenaan op de hellingen, waar de ondergrond bestaat uit dikke silexlagen. Door de begrazing met schapen – die naast wol en vlees ook de ontbeerlijke mest leverden – ontwikkelde zich daar een heidevegetatie. In 1831 noteerde Vander Maelen voor 's-Gravenvoeren

19 kuddes van elk 80 dieren (waarvan een derde merino's) – dus meer dan 1.500 in totaal. In Sint-Martens-Voeren waren er 600 schapen en in Sint-Pieters-Voeren 400.⁽¹⁾

Die heidegebieden gingen helemaal verloren toen de schaapskuddes verdwenen. Justinus Ansay, aan wie we tal van beschrijvingen van het Voeren uit het begin van de 20ste eeuw danken (onder meer in het tijdschrift *Heem*), herinnerde zich uit zijn jeugd nog twee 'schiepers' die vanuit het dorp met hun schapen rondtrokken.⁽²⁾ Nu zijn er eigenlijk alleen nog maar de toponiemen die verwijzen naar de heides van weleer: Weesterhei, Schoppemerhei, la Heydt (Warsage), ...

De Schoppemerhei neemt op de Ferrariskaart (tweede helft van de 18de eeuw) nog een oppervlakte in van minstens 25 ha. Toen Natuurpunt het terrein verwierf, waren die geëvolueerd tot bos. De overheersende soort was vaak de **Amerikaanse vogelkers** (*Prunus serotina*). Omdat die in Voeren bijna alleen daar voorkomt, is het niet onwaarschijnlijk dat ze daar zelfs speciaal is aangeplant. De bladeren vormen immers makkelijk afbreekbare humus en daarom werd ze vroeger vaak gezien als een bodemverbeteraar. Maar omdat ze inheemse planten verdringt, krijgt ze nu vaak de bijnaam 'bospest'.

Kort na de aankoop van het gebied in 1995 organiseerde Natuurpunt (dat toen nog Natuurreservaten heette) enkele werkweekends om die bospest te kappen. Maar op de kapvlakte die zo ontstond begon toen massaal **adelaarsvaren** (*Pteridium*

Toen plagsel gestopt was op een weiland op de Schoppemerhei, begon dat sterk te verruigen. Maar precies daardoor ging de grauwe klauwier er zich thuisvoelen.

aquilinum) te groeien. Om die weg te krijgen moest (en moet nog altijd) gemaaid worden. Eenmaal werd ook geplagd: machinaal de bovenste grondlaag afsteken, waarin de wortelstokken van de plant zich kunnen uitbreiden.

Dat plagsel werd afgevoerd naar een open weiland vlakbij. Ik was daar indertijd niet gelukkig mee omdat ik dat weiland graag tot een soortenrijk grasland had zien evolueren. Er begonnen echter brem, bramen en struiken op te schieten. Maar zoals Johan Cruijff al zei: 'Ieder nadeel heb zijn voordeel' – het gebied werd de perfecte habitat voor de **grauwe klauwier** (*Lanius collurio*). Sindsdien broeden er diverse paartjes van deze toch wel schaarse broedvogel.

Intussen groeien er weer heideplantjes op de Schoppemerhei. Die 25 ha van indertijd zullen we niet terugkrijgen, maar dat hoeft ook niet. Gewoon uit nostalgie en omdat de biodiversiteit er toch wel door toeneemt, zijn we al gelukkig met één of enkele hectaren. Daar is de werkploeg van Natuurpunt elk jaar al enkele dagen mee bezig; voor een nog groter gebied hebben ze gewoon de mankracht niet.

Daarmee is meteen hét pijnpunt in het natuurbeheer aangekaart: het kost werk en tijd en dus geld. Vroeger had die heide nog een economische functie: de mensen van toen hadden ze nodig om te kunnen overleven. Dat gold eveneens voor het brandhout in de bossen. Nu die functies zijn weggevallen stelt zich de keuze: een spontane evolutie laten gebeuren naar een ander natuurstype, of de vroegere situatie in stand houden met een volgehouden beheer.

Voor de bossen is de keuze meestal duidelijk: laat dat dode hout maar liggen; de totale biodiversiteit neemt er zelfs door toe. Het gaat daarbij vooral om zwammen en allerlei kleine ongewervelde dieren. Die zie je meestal niet als je door het bos wandelt, maar ze zijn er wel degelijk. Dat het grootste (en in Voeren zelfs meest gefotografeerde) insect, het **vliegend hert** (*Lucanus cervus*) de laatste jaren in aantal toeneemt, is wellicht mede te danken aan het feit dat in vergelijking met vroeger veel meer dood hout in de bossen blijft liggen. Dat is immers onmisbaar voor de larven, die er zich mee voeden.

Maar zo'n *laissez-faire* is voor sommige soorten dan weer nadelig. Meer bepaald voor planten die op open plekken in het bos groeien. Die waren veel talrijker in de bossen van enkele eeuwen geleden. Historici hebben het over het **middenbos** uit die tijd. Dat bestond uit zowel **hakhout**, dat geregeld – elke vijf tot tien jaar – werd gekapt voor brandhout, boeren-gerief en vlechtwerk, als **overstaanders**: bomen die men liet doorgroeien voor constructiehout (balken en planken). Met het verdwijnen van dit bostype verdwenen ook de plantensoorten die daaraan gebonden waren.

Orchideeën

Een van de mooiste vertegenwoordigers daarvan is voor onze streek de **purperorchis** (*Orchis purpurea*). In de jaren 70 van de vorige eeuw was er een groeiplaats van deze soort in het Veursbos (Sint-Martens-Voeren). Het was toen nog een bos met allemaal jonge bomen – vooral es en esdoorn – waarvan niet duidelijk was of het een in bos omgezet weiland was dan wel een pas gekapt ouder bos. Maar het aantal orchideeën nam elk jaar af omdat de boomkruinen zich steeds meer slo-

Een aangepast bosbeheer leidde in het Veursbos tot een overweldigende toename van het aantal purperorchissen.

ten. Boswachter Alex Zeevaert besloot toen een deel van de bomen te kappen, zodat er meer licht op de bosbodem kon doordringen. In die tijd was dat een ingreep die niet echt strookte met de heersende opvattingen over bosbouw. En inderdaad, de orchideeën namen weer in aantal toe.

Zijn zoon Danny pakte het enkele jaren geleden nog rigoureuze aan en liet ook de ondergroei van struiken en klimop grotendeels verwijderen. Het resultaat was spectaculair: sindsdien bloeien er in het voorjaar honderden purperorchissen. Volgens een INBO-rapport⁽³⁾ staan bijna alle planten van deze soort in Vlaanderen op deze plek. Intussen probeert Danny die aanpak op nog enkele andere plekken in de door ANB beheerde bossen in Voeren uit. Overal kan het niet, gewoon al omdat het bijzonder arbeidsintensief is. Het zou ook niet wenselijk zijn omdat de soorten die juist wel aan dood hout en een ondergroei van struikgewas zijn gebonden, dan zouden verdwijnen.

Kortom, natuurbeheer is een kwestie van kijken welke kansen een bepaald terrein biedt en daar met de beschikbare mankracht optimaal op inspelen. Het cultuurlandschap van vroeger onveranderd behouden is onmogelijk. Dan zou je immers ook de ontwikkelingen in de moderne landbouw een halt moeten toeroepen. De biodiversiteit op landbouwpercelen is de laatste

Natuurbeheer is arbeidsintensief. Dan is hulp, zoals hier van leden van de JNM-jeugdbeweging in Altenbroek, welgekomen.

honderd jaar schrikbarend achteruit gegaan, dat is een *fait accompli* waar we maar heel weinig aan kunnen veranderen. Maar juist daarom moeten er daarnaast terreinen beschikbaar zijn waar de natuurwaarden – hoge biodiversiteit, behoud van zeldzame habitats en soorten – voorrang krijgen. Ze zullen ook nodig zijn om de schokken op te vangen die de klimaatverandering ongetwijfeld met zich mee zal brengen.

Ik hoop dat de huidige generatie Voerenaars beseft dat het haar taak is om wat we nu aan landschap en natuur hebben in onze prachtige streek, zo kwaliteitsvol mogelijk door te geven aan de volgende generaties. Zeker nu het idee van het Grenzeloos Boscageland is gelanceerd, moet dat ook qua natuurbescherming een maximale invulling krijgen.

Bronnen

1. **Vander Maelen, Ph.**, 1831, *Dictionnaire géographique de la Province de Liège*: 73-74.
2. **Ansay, J.**, 1968, *Ten tijde van pastoor Kallen*. In: Heem 12/4: 16.
3. **Westra, T., e.a.**, 2024, *Resultaten van de plantenmeetnetten in Vlaanderen – Periode 2016-2021*: 47-49.

Me too — mens en hond

Julien Geelen

‘Me Too’ staat voor grensoverschrijdend gedrag. Van mens of hond?

Mijn goede overbuur is weliswaar een gepensioneerde school-directeur en geen gemeentewerker, maar hij maait niet enkel zijn eigen grasperk maar ook het gemeentelijke groene voetpad voor zijn fraaie voortuin. Plots legt hij zijn grasmaaier het zwijgen op en roept in minder christelijke bewoordingen de Allerhoogste aan. Ik vraag voorzichtig of zijn Stihlmaaier – je weet wel, de slogan, ‘Sjtjel sjterk merk’ – het begeven heeft? Nee dus! “Es hie nog zoe enge zienge hoont lit sjiete...” Ik moet zijn tirade helaas afbreken want misschien lezen kinderen mee. Al voor de zoveelste keer kan hij het mestactieplan in voege laten treden en de stinkende hondenstront met de hoge druk van zijn grasmaaier spuiten. Deze week heeft hij enkele geplastificeerde A4-tjes met doorkruiste schijtende honden aan de wegsignalisatie gehangen en houdt hij schoffellend in zijn voortuin ostentatief de wacht.

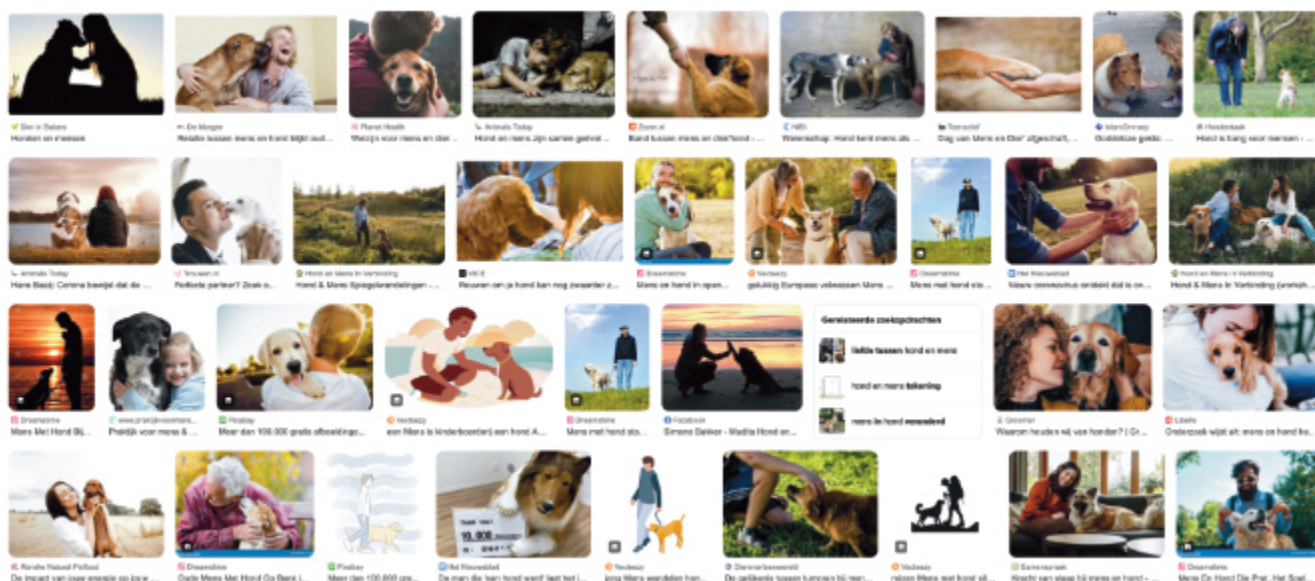
De hond is al eeuwen een trouwe functionele gezelschap van de mens. Hij werd en wordt geselecteerd op nuteigenschappen. Kleine ambachtslieden, bakkers, groenteboeren, imkers, kaasventers, kruideniers, melkventers, petroleumventers, scharenslijpers, die zich geen ezel of paard konden veroorloven, gebruikten ooit de hond als ‘paardenkracht’, als trekkracht voor de hondskar. Dat is sinds 1962 bij wet verboden. Onlangs zag ik oude foto’s van Belgische-legerhonden die mitrailleurs trokken. Je kent allicht ook de beelden van een roedel enthousiaste, werklustige husky-sleehonden.

Jagers trekken door veld en weide met jachthonden, staande hond, brak, retrievers of terriërs voor het opsporen of aanwijzen, opdrijven en apporteren van wild. De politie heeft een

hondenteam om met getrainde Mechelse herders de orde te handhaven, geweld te beheersen, op patrouille te gaan. Speurhonden zoeken met hun goede neus naar drugs, cash, explosieven en bij ernstige delicten naar gevluchte daders en menselijke resten. Slechtzienden en blinden worden in het dagelijks leven thuis, in het verkeer, langs obstakels als verkeersborden, rondslingerende steppen en fietsen naar de bushalte begeleid door blindengeleidehonden.

En dan ben ik stilaan bij de gezelschapshonden. Honden die gezelschap houden. Ik zag in de stad een madam met een bontjas – madammen met een bontjas zijn gemeen, zingt Urbanus – en aan de arm een Vuitton-draagtas waaruit met bolle ogen een chihuahua piepte. Ik zag hier in onze kinderrijke speelstraat een getatoeëerde patser in zwarte leren broek in strakke tred doorwandelen met een gemuilkorfde pitbull aan de lijn. Hoeveel zegt een hond nu echt over de aard van zijn baasje of hoeveel zegt het baasje nu echt over de aard van zijn hond? Zo divers als onze gemeenschap is, zo divers is ook deze categorie honden. Van tuttebel troetelhonden, poedel of chihuahua tot macho vechthonden, pitbull, stafford enzovoort.

De vermenschelijking van de hond (en andere pets) brengt voor dieren en mensen risico’s met zich mee. Doorslaande ‘liefde’ brengt het welzijn van mens en dier in het gedrang. Ik clickte de website van een plaatselijke dierenarts aan waar je hond terecht kan voor behandelingen als chippen, ontvlooien, ontwormen, nagels knippen, dermatologie, medische verzorging, opname hospitalisatie, chirurgische ingrepen, sterilisatie, castratie, inentingen, medische beeldvorming, echografie, radiologie, microscopisch onderzoek, voedingsadvies, orthopedie, palliatieve zorgen en crematie!

Geef bij Google maar eens ‘mens en hond’ als zoekterm in...

Vervolgens klikte ik een dierspecialzaak, annex was- en trimsalon, ‘ met liefde voor uw dier, eerlijk advies en service op de eerste plaats’, aan. De trouwe viervoeter en zijn baasje kunnen er terecht voor een riem, halsband, harnas, (orthopedische) kussens, manden, dekentjes, poepzakjes, snacks, speeltjes, verzorgingsproducten, voeders, hondentoilet, hondenbuggy en luxe merk draagtas. Bankkaart wordt aanvaard! De hond als volwaardig gezinslid is big business! De omzet aan hondenvoer alleen al schat men in België op 731 miljoen euro (ongeveer € 450,- per hond).

Mede door de forse toename in coronatijden zijn er nu in België zo’n 1,6 miljoen honden bij 1,3 miljoen baasjes en bazinnekies. Oh ja, als ze op vakantie gaan brengt 30% de hond op logies in een dierenhotel of -pension. Alles voor de nieuwe hond, hij krijgt aan tafel van iedereen wat eten toegestopt, je kunt er tegen praten, hij mag slapen in bed en zitten op de canapé.

Na corona moest er weer gewerkt worden... en de hond alleen thuis laten of een nanny zoeken? De verbintenis tussen hond en baas is verbroken als baasje de deur uit gaat. Bij thuiskomst kijkt de hond zielig, hij heeft de stoffen canapé open gekrabbeld, aan de lederen design pumps geknabbeld en onder tafel zijn behoefte gedaan. Ook dat nog! Me too, grensoverschrijdend gedrag! Oplossing? Hond dumpen in dierenasiel.

Wat wil ik hiermee zeggen? Is dit ‘me too’ van mens of hond? Het is ‘me too’ van mens én hond door onbegrip en onwetendheid, door gebrek aan opleiding en het verdiepen in het gedrag van een hond. Impulsaankopen zijn tijdbommen. Denk na over de consequenties van de aanschaf van een hond voor je gezin en ‘jouw’ hond. Behandel dieren respectvol, ze hebben recht op een waardig ‘soort eigen’ – *artgerecht* zeggen de Duitsers – bestaan.

Ik herinner mij de diverse honden die ik als kind ontmoette op het dagelijkse traject tussen thuis, kerk en school. Meneer pastoor Rouwet had op de pastorie een bijzonder hoogbenige smalle Russische windhond met hangende oren. Op de boerderij van opa en oma werd je overal begeleid door Pekkie, een vrolijke staartloze boerenfox. Als de motor van de Fergusontractor draaide begon hij zielig smekend te janken om mee te mogen op het zit-spatbord. Bij de familie Halleux aan de Zwaan werd je begroet door een rustige zachtaardige zwarte Groenendaler. Brabantshof passeerden we met wat snellere tred want hun witte Loulou, een witte keeshond, was een vinnig baasje dat scherp kefte en de auto’s agressief volgde.

Op onze boerderij hebben we altijd een herdershond gehad. Hij vertoefde altijd buiten, bij de ingang van het boeren erf, in het ruime windvrije hondenhok met houten brits of vlonder. Vader was zijn absolute baas en gestrenge consequente opleider.

Als ik mij niet vergis was de Duitse herder Tarzan de eerste goedaardige waakhond in de rij. Een intelligente veelzijdige gehoorzame viervoeter. De volgende honden waren Mechelse herders, veelal van het vrouwelijke geslacht, gekocht als puppy en door mijn vader opgevoed. Buitengewoon slimme, aanhankelijke, levendige en actieve honden. Ik kan me maar één naam herinneren; ze hadden ze allemaal dezelfde: Diane.

Een van de Diane’s werd met vader een getrainde mollenvanger. Vader ging op geregelde tijden als de mollen actief waren met de hond in de weide wandelen. Met enkele molshopen in zicht stapten ze heel voorzichtig, tegen de wind in, erop af. Van zodra een mol actief was en een hoopje grond uit zijn mollen gang aan het werken was, schreed de hond er naar toe tot ze er met haar neus bovenop zat. Dan dook ze met snuit en poten in de molshoop waarbij ze de mol eruit dabde, doodbeet en als trofee naar haar baas bracht.

Als tegen melkenstijd de koeien van de weide naar de melkstal moesten komen, ging vader met de hond dag na dag met lichte druk in een omgaande beweging de koeien gezapig naar de stal drijven. Übung macht den Meister. Na enige tijd moest hij aan Diane enkel nog het commando ‘ga koeien halen’ geven en die was vertrokken voor haar opdracht.

Onze honden zijn nooit agressief geweest ten aanzien van de *facteur*, de bakker Lemlyn, de brouwer of de ‘teut-kruidenierster’ Jetteke Weustenraad die geregeld de hoeve aandeden. Behalve één keer!

Het waren beroerde tijden op ons melkveebedrijf. We hadden te kampen met brucellose of besmettelijk verwerpen. Veehouders werden in opdracht van inspecteur rijksdierenarts Ectors verplicht regelmatig bloedmonsters te laten nemen van elk rund en van de hond. Na afspraak met veearts Wyzen van Aubel werden alle koeien vastgezet aan het voederhek voor individuele bloedstaalname. Toen *der veetrener* met zijn Citroën-strijkijzer de hof opreed, ging Diane luid en agressief blaffend met de haren rechtop in de staldeur staan. Ze begreep dat die veearts iets onprettigs voorhad met ‘haar geliefde koeien’. Gelukkig had de veearts haar gedrag goed gelezen en wachtte hij om uit te stappen tot pa de hond geruststellend kalmeerde en even in haar afgesloten hondenhok verwijderde.

De keuze voor vrouwelijke Mechelaars heeft karakterieel allicht wel voordelen maar anderzijds heb je driewekelijks een probleem! Zo’n teef wordt loops. Dat hield in dat ze dan enkele dagen vriendelijk bezoek kreeg van enkele ‘buurjongens’ aller aard, Vlamingen en Walen. Als voorbehoedsmiddel werd Diane dan enkele avonden en nachten op de hooizolder geloogd. De Romeo’s kwamen de hele nacht rond de hoeve hun avances *joenke* naar onze Julia. Me too, geen grensoverschrijdend gedrag!

Ondertussen heeft de laatste hond, de bruine Choco, vijftien jaar en doof, de melkveestapel overleefd.

Boerengezegde: Oeë ’t eng zwjoer kar haat, ’nne groeëte mestef en ’nne vëtte hoond, es ’t good vrieje.

